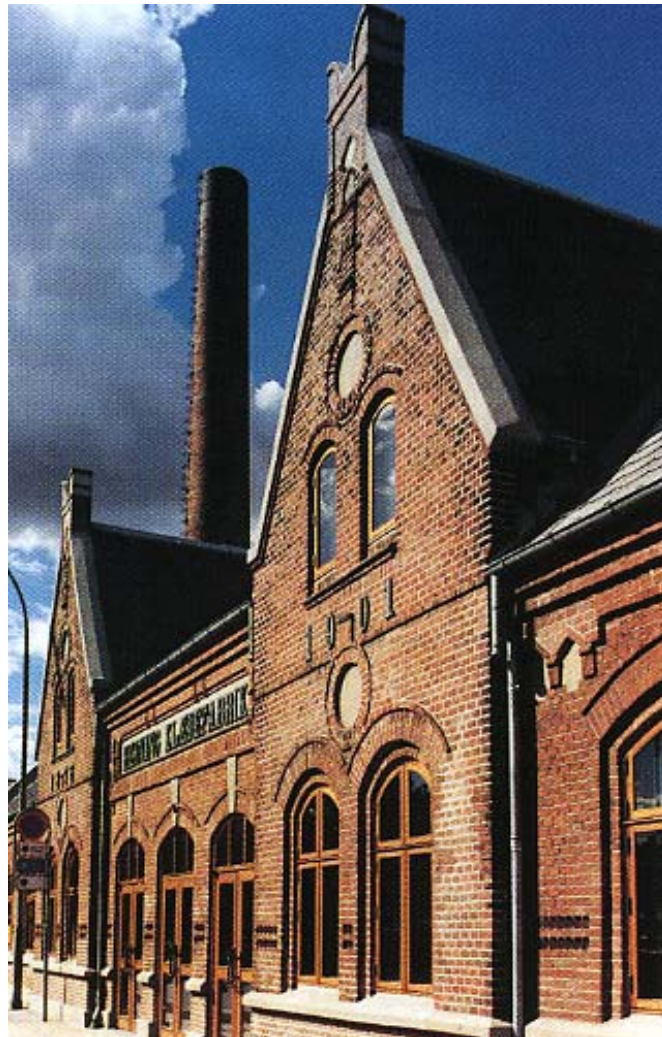

Industriminder i Ringkøbing amt.

Ved

Søren Toftgaard Poulsen

Herning Museum
2005

Indholdfortegnelse:

Industriens udvikling i Ringkøbing amt de sidste 200 år.	side 4
Tekstilindustrier i Herning, Birk og Hammerum	side 9
Herning Stationscenter, Godsterminal, Postcenter med Pakkepost og aflastningsgaden Dronningens Boulevard	side 41
Herning Klædefabrik – Textilforum	side 50
Bang & Olufsen A/S	side 57
Bjørndal Kalkværk	side 62
Cheminova A/S	side 65
Thyborøn Havn	side 68
Bonnet Maskinfabrik	side 74
Hornvarefabrikken ”Husflid”	side 77
Skjern Vindmølle	side 79
A/S Vald Birns Jernstøberi og Maskinfabrik	side 81
Arla Food.	Side 86
Orlic Tobacco Compagny A/S Tidligere A/S R.Færchs Handels- og Industriaktieselskab og A/S R. Færchs Fabrikker.	Side 88
Vestas Wind Systems A/S	side 94
Poul Christensens Trikotagefabrik, ”Leopard Undertøj”	side 98
Martensen A/S	side 100
Remisen	side 102
Brande Elværk og M. E. S. Elværk	side 103
Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland i Brande	side 104
Siemens Wind Power A/S Tidligere: Bonus Energy A/S	side 107

Brunkulsgravning	side 108
Tjæreovnene i Hesselvig Plantage	side 118
Litteratur om industrier i Ringkøbing Amt	side 121
Fredede industriminder i Ringkøbing amt:	side 131

Industriens udvikling i Ringkøbing amt de sidste 200 år.

Tobaksindustrien

Den første spæde begyndelse til en industriel udvikling i Ringkøbing amt fandt sted i slutningen af 1700 tallet. Købstaden Ringkøbing udviklede små fabrikker, som måske ikke afveg væsentligt fra håndværksteder. En apoteker Broager oprettede i 1780 en lille lak og chokoladefabrik med 1 håndlanger og 1 dreng som medarbejdere. I 1787 gik en gruppe af byens betydeligste købmænd sammen om at oprette en tobaksfabrik og i 1791 oprettede den ene af købmændene, Jens Harpøth, garveri og læderfabrik. I 1801 kom en kartefabrik til og i 1805-06 yderligere en tobaksfabrik. I 1811 og 1817 kom endnu to tobaksfabrikker til. Disse virksomheder var tæt knyttede til handelen. I 1830 fik Ringkøbing endnu en tobaksfabrik. Lemvig fik sin første tobaksfabrik i 1837, men det var først med R. Færchs Tobaksfabrik i 1869 at Holstebro blev tobaksby. Omkring 1900 opkøbte Færch efterhånden andre tobaksfabrikker i området og senere blev R. Færch enerådende i amtet. 1400 medarbejdere havde Færch i en periode og var i mange år Holstebros mest betydningsfulde industrivirksomhed. Færch fusionerede i sidste halvdel af 1900 tallet med andre og lever som sådan videre i det der i dag hedder Orlic Tobacco Compagny. Holstebro er nu et af de få steder i Danmark, hvor der endnu produceres tobaksvarer.

Mergel og kalk

I landdistrikterne fandt der også en begyndende industriel udvikling sted i årene omkring 1800. Enkelte tiltag var dog ældre. I 1700 årene begyndte man i Vestjylland at interessere sig for opdyrkning af hederne. Det var i begyndelsen hovedgårdene, som havde den interesse, men frasalget af fæstegodset fra mange vestjyske godser i årene efter 1757 gav også mange gårdmænd interesse for at udvikle deres landbrugsbedrifter. Fra 1740erne ved vi, at man flere steder begyndte i øget omfang at tilføre jorden kalk i form af mergel og kalk fra amtets få kalklejer. Hermed begyndte den råstofudvinding, som skulle kulminere i 1900 tallet. Kalkgravene på Thyholm, f.eks. Bjørndal, ved Vejrum, Hjerm og Sevel leverede i vid udstrækning gødningskalk til landbruget. I 1746 vides det, at godsejeren på Sindinggård mellem Herning og Holstebro gravede mergel i Kvindvad i større stil, muligvis som det første sted i landet (Traps 1. udg.). I 1879 etableredes landets første egentlige mergelbane, Damholt-Hodsager Mergelbane, som blev drevet ved hestekraft. Mergelen blev gravet i Damholt og Brunbjerg i Bording. Senere opstod andre store mergelgrave som følge af Hedeselskabets oprettelse af mange mergelselskaber rundt om i sognene. Ved Bur blev der et stort mergelleje, men mange andre steder kunne nævnes. Vestjyllands Mergelforsynings mergellejer blev Rindumlejet ved Ringkøbing og Damhuså ved Vemb. Men stadigvæk findes mange små mergelgrave i ådale og bakker, hvor amtets landmænd har brudt mergel i 18-1900 tallet.

Teglværker

I slutningen af 1700 tallet begyndte en ændring af byggeskikken til grundmursbyggeri at skabe et marked for teglsten. Rundt omkring i sognene opstod mange mindre teglovne med en kapacitet på kun nogle få tusinde sten. Normalt anses opførelsen af teglovne at være et fænomen, som først bredder sig langs vestkysten og derfra ind i mod Jyllands indre. Ikke desto mindre påvises arkæologisk i disse år mange teglovne fra omkring 1800 i Herningområdet. Mange steder i amtet er der bevaret synlige spor af disse bondeteglovne og nogle af dem burde sikres ved fredning. I den ældre litteratur, f.eks. TRAPs 1. udgave, er der nævnt mange teglovne i sognene langs den jyske vestkyst. Stadil, Hee, Staby m. fl. sogne har et stort antal teglovne, men sandsynligvis er kun et fåtal nævnt i litteraturen. Mange af disse teglovne var i begyndelsen kun til selvforsyning med sten til et

gårdbyggeri, men mange af dem fortsatte brændingen af sten med salg for øje og udviklede sig til større teglværker, hvis tilstedeværelsen af ler og transportforholdene gjorde det muligt.

Struer Teglværk oprettedes 1835 og Lemvig Teglværk i 1839. Begge kom de til at nyde godt af havets gennembrud i Agger Tange, hvorved sejladsen til fjernere egne forbedredes meget. I Struer kom yderligere Overhoved Teglværk til 1881, på Lemvigegnen Strande Teglværk i 1895, Ellemose Teglværk i 1897. Længere sydpå var der Vosborg Teglværk ved Skærum, senere Skærum Teglværk. Fladmose Teglværk i Idom og Tradsbjerg i Måbjerg. Hasselholt Teglværk lå nord for Vinderup. Ved Herning udviklede Holtbjerg og Langvadbjerg Teglværker sig og i Sinding Visgård Teglværk. Længere mod øst i amtet fandtes Pårup Teglværk og som måske den ældste: Frederiksværk i Bording, som havde brændt sten til kartoffeltyskernes kolonigårde på Skygge, Juliane og Christianshede. I amtets vestligste og sydlige del var der Grønbjerg, Alkærsig, Forsum, Brosbøl og Lønborggårds Teglværk. Mange flere kunne nævnes, men de nævnte understreger, at mursten, tagsten og drænrør blev en stor artikel i 1800-1900 tallet. I dag er de alle nedlagte.

En omfattende udvidelse af byggeriet såvel på landet som i byerne skabte i begyndelsen af 1900 tallet et væld af cementstøberier. I nogle årtier var cementsten og cementtagsten et billigt og ofte benyttet byggemateriale især på husmandssteder og til beskedne boligbyggerier. Som et alternativ til cementtagsten udvikledes tagpap omkring 1900.

Møllerne

Ved amtets vandmøller skete der ligeledes en industriel udvikling i første halvdel af 1800 tallet. Brændevinsbrænderier, stampemøller, benmøller og enkelte papirmøller. De vestjyske åers ringe muligheder for større vandkraftsudnyttelse satte dog snævre grænser for udviklingen af industrier drevet af vandkraft. Særligt skal nævnes Ny Mølle Papirfabrik i Lem oprettet i 1806. Den kom til at levere karduspapir m.m. til de nye tobaksfabrikker i Ringkøbing blandt andre. Papirfabrikken i Ny Mølle klarede sig i hundrede år. Det gjorde de senere papirfabrikker i Rindum oprettet i 1834, Hee Papirfabrik, Bording Papirfabrik ved Bording vandmølle og Pappapirfabrikken ved Clasonborg ikke. Selv om de gamle papirfabrikker for længst er ophørt, laves der endnu papir i Ringkøbing amt, idet Skjern Papirfabrik, der er en del af Hartmann koncernen. Men møllerne blev andet end papirfabrikker. Benmøllerne lavede gødning af indsamlede knogler fra dyr og da foderstofindustrien opstod senere i 1800 tallets slutning blev navnet mølle ofte en fast del af navnet på foderstofforetagelserne. Møllerne var ikke kun oprindelige vandmøller, men i lige så høj grad vindmøller. I dag er foderstofbranchen som de fleste andre fusioneret, men endnu eksisterer der nogle: Vinderup Mølle, Vildbjerg Mølle osv. Skjern Vindmølle er derimod bevaret som museum.

Jernstøberierne

Omkring 1850 dukker de første jernstøberier og maskinfabrikker op og mod århundredets slutning har næsten alle amtets byer et eller flere jernstøberier. Den første er Ringkøbing Jernstøberi 1846-47. Den næste er Holstebro Jernstøberi oprettet 1862 og i 1870erne etableredes et jernstøberi i Lemvig af Brdr. Hestbech. 1890 etablerede jernstøber Birn sig også i Lemvig, men flyttede 1895 til Esbjerg og året efter i 1896 til Holstebro. I Skjern var der i 1885 etableret jernstøberi og Herning Jernstøberi blev etableret i 1893. I dag er firmaet Vald. Birn Danmarks største jernstøberi med en større afdeling i England. Herning Jernstøberi har flyttet produktionen til Holstebro, der således må siges at være amtets væsentligste by på dette område.

Tekstilindustrien

I midten af 1800 tallet udviklede den midtjyske hosebindertradition sig til en egentlig tekstilindustri. Den første egentlige tekstilvirksomhed i Midtjylland blev Clasonborg Uldspinderi i Skarrild i 1840. I 1848 anlagdes et farveri ved Stampen vandmølle i Brande. I Skærbæk kom yderligere i 1856 et uldspinderi og i Herning blev den senere Herning Klædefabrik oprettet som uldspinderi i 1876. 1883 flyttede handelsfirmaet Truelsen og Søn til Herning og opførte det, der i mange år var byens betydeligste virksomhed. I 1800 årenes sidste tre årtier bliver Herning, Hammerum og Ikast centrum for udviklingen af trikotage i Midtjylland og egnen begyndte et nyt tekstileventyr. I midten af 1900 tallet var der mere end 300 tekstilvirksomheder i Herning, mere end 200 i Ikast. Dertil kommer en lang række virksomheder i egnens øvrige byer som Sunds, Brande og Vildbjerg, for blot at nævne nogle. I 1950erne var Ikast for eksempel byen med den højeste procentandel af udearbejdende kvinder! I slutningen af 1900 tallet begyndte den midtjyske trikotageindustri, som en af de første industrier, "outsourcing" af produktionen, og i dag er hele amtets tekstilproduktion ved at være gennem en total ændring. Firmaerne, hvis de ikke er ophørt, er nu mere handelsfirmaer end fabrikker. I Herning er Herning Klædefabrik blevet til museum med oprettelsen af Textilforum i 1996. I Hammerum er endnu bevaret fabriksbygninger fra omkring 1900, men for dem alle gælder det, at de i dag benyttes til andet formål. Det gælder Jensen & Stampe, Niels Larsen og Jacob Jensen og Co. I Ikast er imidlertid bevaret en af byens tidligste tekstilfabrikker, Leopard, der dog præges af stærk forfald, efter at produktionen er ophørt. I 1950erne skabte brødrene Aage og Mads Eg Damgaard et særligt forhold mellem deres tekstilfabrikker og fremtrædende unge danske kunstnere og arkitekter. Dette præger i betydelig grad industrimiljøet i Herning-området endnu i dag, specielt miljøet omkring fabriksalleen mellem Herning og Hammerum og Birk Centerpark. Aage Damgaards Angli er således den eneste fredede industribygning i amtet. Et væsentligt større industrimiljø omkring tekstilindustrien i Midtjylland bør fastholdes, før det forsvinder eller ændres voldsomt.

Hovedveje og jernbaner

Ringkøbing amts infrastruktur blev i overvejende grad fastlagt i årene 1840-1880. Først kom amtets hovedveje i 1840erne og 1850erne, og i 1860erne og 1870erne var det jernbanernes tid. Bedre veje og jernbanerne forbedrede mulighederne for udnyttelsen af de midtjyske heder og opdyrkningen af hederne forstærkedes betydeligt. Transporten af varer til og fra hedeegnene var ikke længere en hindring for hedebruget og de mange nye stationsbyer blev små centre for handel, håndværk og småindustri. Banen Langå-Struer etableredes i årene 1862-65. I 1875 åbnedes den vestjyske længdebane fra Struer over Holstebro til Ringkøbing og Skjern. 1877 åbnedes banen fra Silkeborg til Herning og i 1881 var banen ført igennem til Skjern. I 1879 tog man Vemb-Lemvig banen i brug og i 1899 blev den taget i brug til Harboøre og senere til Thyborøn. I 1904 åbnedes banen Holstebro-Herning og videreførtes til Brande i 1916. I 1906 var Herning-Viborgbanen ind over Alheden etableret og privatbanen Ringkøbing-Ørnhøj åbnedes i 1911 og blev fortsat til Holstebro i 1925.

Havne

Med hensyn til søfarten blev 1900 tallets første årtier væsentlige for amtet. Længe havde havnen i Ringkøbing været den betydeligste, men i 1855-57 fik både Lemvig og Struer havnebassiner. Med gennembruddet af Agger Tange i 1839 fik de to Limfjordsbyer tæt adgang til Vesterhavet, hvilket fremmede handelen og skibsfarten. Havnene fik stor betydning for de to Limfjordsbyers næringsliv. For teglværkerne i både Lemvig og Struer var den lette transport af søvejen af stor betydning for afsætning af mursten. I 1914-17 opførte staten Thyborøn Havn. Hermed fik vestkystfiskeriet helt nye muligheder og en driftig fiskerby udvikledes hastigt ved sydsiden af den forblæste Aggerkanal

til nu at være Danmarks næststørste fiskerihavn. I 1931 stod to andre fiskerihavne i amtet færdig, Hvide Sande og Torsminde. Især Hvide Sande havde vokseværk og er i dag landets 5. største fiskerihavn, men den største med hensyn til landing af rødspætter og tunger til konsum. EU's fiskeripolitik er i dag i vidt omfang afgørende for disse havnes fremtidige udvikling.

Slagterier og mejerier

Landbrugets omstilling fra overvejende planteproduktion til øget husdyrproduktion i 1870erne og 1880erne frembragte behovet for slagterier, mejerier og foderstoffirmaer. I løbet af få år opstod disse firmaer som andelsforetagender ejet og drevet af landmændene selv. Enkelte privatslagterier, privatmejerier og private møllere var dog i mange år af stor betydning. I Holstebro var der slagteri fra 1850erne, men med Magnus Kjærs overtagelse i 1879 blev Holstebro Svineslagteri af stor betydning. I 1890 fik Herning sit svineslagteri og i 1898 åbnede Dideriksens Eksportslagteri i Hjerm. Lemvig Slagteri startede i 1908 og Struer Svineslagteri etableredes i 1913, men først i 1929 fik Skjern slagteri. Kreatureksportør Iver Lundgaard etablerede sit eksportslagteri i Holstebro i 1957. Fjerkræslagterier opstod i Herning 1933, Struer 1935, Skjern 1936 og Vinderup 1952. I de senere år er en stor del af disse enten nedlagt eller fusioneret.

Ringkøbing amt fik sine mejerier i 1880erne og 1890erne som landets andre egne. Det var et eller flere mejerier for hvert sogn. Nogle steder blev der mange, fordi religiøse modsætninger førtes ind på mejeriområdet, så vi fik søndagshvilende mejerier og mejerier som også arbejdede om søndagen. I 1960erne begyndte mejerifusionerne for alvor. Man begyndte at transportere mælken fra gårdene til mejerierne i tankbiler. Hermed blev afstandene mellem leverandørerne og mejeriet ikke længere af så stor betydning, og de små mejerier kunne ikke alene bære de store investeringer. En række mejerier samledes omkring Skærum Mejeri i Vestjysk Mejeriselskab. I Holstebro blev mejeriet Fuglsang det samlende mejeri, og da ideen om et landsdækkende mejeriselskab opstod, blev Fuglsang eller Holstebro Andelsmejeri fra 1978 en væsentlig afdeling af Mejeriselskabet Danmark som i dag hedder Arla Food. Næsten alt smør produceres i dag i Holstebro, det samme gælder mange smøreoste og store mængder mælkepulver. Samtidig opbyggede MD store afdelinger syd for Videbæk og i Nr. Vium og Troldhede. Mere end en fjerdedel af mejeriproduktionen i Danmark sker i dag i Ringkøbing amt som et udtryk for, at malkekøerne er flyttet vestpå.

Landbrugsmaskineindustrien

Landbrugets mekanisering i 1900 tallet har ligeledes givet basis for et meget stort antal landbrugsmaskinefabrikker, hvoraf en del stadigvæk eksisterer. Utallige smede- og maskinefabrikker har leveret maskiner til landbruget. De fleste havde overvejende lokal betydning, men mange af dem fik et nationalt og endda internationalt marked. Vestjyden i Lemvig blev i mellemkrigsårene og efter 2 verdenskrig en af de store, men bukkede under i 1960erne. Tim Maskinfabrik blev ligeledes en af de kendte i branchen, men det blev Vestas, som overlevede. Ikke på grund af dets oprindelige produktion af landbrugsvogne, men på grund af vindmølleindustrien. Bonus vindmøllen har ligeledes sin oprindelse i landbrugsmaskineindustrien, hvorfor amtets landbrugsmaskineindustri på denne måde fik international betydning i 1980erne og har det stadigvæk. Industrimiljøet i smedebyen Lem er i dag i særklasse. Mange mindre virksomheder kunne nævnes i denne gruppe, f.eks. Bonnet Maskinfabrik ved Lemvig som er specialister i tandhjul.

Kartoffelcentraler

Ligeledes med udgangspunkt i landbrugsproduktionen opstod i 1917 i Brande Andelskartoffelmelscentralen Midtjylland, og da hele kartoffelmelsproduktionen organiseredes efter Kanslergadeforliget i 1933 med dannelsen af KMC (Kartoffelmelscentralen) kom der yderligere i

Ringkøbing amt en kartoffelmelsfabrik i Videbæk. Den sidste er nu nedlagt, men fabrikken i Brande er nu hovedafdeling i KMC, som har fabrikker i Karup og Toftlund i Danmark, samt i østen.

Energiressourcer. Tørv og brunkul.

I begyndelsen af 1900 årene voksede behovet for energi betydeligt. Indtil slutningen af 1800 tallet havde hedebeholdningen mest benyttet lyngtørv som brændsel til opvarmning, madlavning, brænding af jydepotter, teglsten osv. Fra 1877 havde man gravet tørv i stort omfang fra højmosen ved Bølling Sø i amtets østligste spids. Med tørvegravningens industrialisering blev mosetørv erstatning for lyngtørvene, som med hedernes opdyrkning ikke længere kunne graves i tilstrækkeligt omfang. Da den sidste tørvefabrik standsede driften i 1970 ved Klosterlund havde mere end 50 fabrikker gennem årene fjernet ca. 15 millioner kubikmeter tørv fra moserne ved Engesvang, Moselund og Pårup! Især under 1. og 2. Verdenskrig var produktionen enorm. I flere årtier lå Danmarks to mest produktive tørvefabrikker ved Bølling Sø, henholdsvis Engesvang Tørvefabrikker med ca. 25 millioner tørv og Moselund Tørvefabrikker med ca. 20 millioner tørv. Andre betydelige tørvemoser var f.eks. moserne ved Blåhøj i Brande Kommune, Hvide Mose i Ejsing sogn, moserne i Resen og Humlum, samt Knudmose ved Herning. Men mange andre moser kunne nævnes i amtet. Under 2. Verdenskrig var udvindingen af brunkul i amtets store brunkulslejer i Søbyområdet, Haunstrup, Fjølstervang, Nr. Vium, Troldhede, Abildå m.fl. steder ligeledes omfattende og blev en væsentlig del af landets energiforsyning i krigs- og efterkrigsårene. Også brunkulsgravningen ophørte i 1970. Tørvemoser ligger spredt ud over det meste af landet, selv om nogle af de store tørvemoser fandtes i Ringkøbing amt, men brunkulslejerne findes næsten udelukkende i Ringkøbing amt og er dermed en særegen historie for amtet. De gamle brunkulsgrave er delvis tilplantet eller gror til med selvsåede træer og buske. De meget karakteristiske råstofområder er i dag under hastig forandring, på trods af plejeforanstaltninger.

I Ringkøbing amt findes 3 endnu fungerende vandkraftværker, Brande Elværk, MES, begge ved Skjern Å, og Vandkraftscentralen ved Storåen øst for Holstebro. Ældst er det velbevarede Brande Elværk fra 1910.

Særlige industrier

I Ringkøbing amt findes i dag en række industrier, som findes her af grunde, som overfladisk set måske er tilfældige. Radio og fjernsynsfabrikken B&O i Struer begyndte i et loftsværelse på godset Quistrup ved Struer. I dag er det Danmarks eneste radio og fjernsynsfabrik. En anden fabrik i denne gruppe er Cheminova. Den opførtes på Rønland mellem Harboøre og Thyborøn i 1953, fordi fabrikkens ledelse her mente, at man kunne producere i fred for alle miljøkrav, miljømyndigheder og miljøaktivister. Cheminova fik stor økonomisk betydning for Ringkøbing amt, og dens historie er et godt eksempel på den kemiske industris udvikling og tilpasning til stadig strengere miljøkrav til produktionsforholdene og effekten på omgivelserne.

En unik lille fabrik er Hornvarefabrikken "Husflid" i Bøvlingbjerg. Det er nærmest en protoindustri, som viderefører traditionen fra hornskemagerne i Nees med fremstilling af hornskeer og utallige andre ting. Lille, men interessant.

Under første verdenskrig opstod flere lyngmelsfabrikker, som formalede lyng til mel. Det blev benyttet til foder men vist også eksporteret til Tyskland til at blande i mel til brød. Der blev bygget lyngmelsfabrik i Grove i 1917, i Brande, Herning og Faare i 1918. Lyngmelsfabrikkernes drift ophørte efter få år. I Brande blev vandturbinen i 1922 gjort til en del af MES vandkraftværket.

Tekstilindustrier i Herning, Birk og Hammerum

I Hammerum og Lysgård herreder udvikledes fra 1500 tallets slutning og frem til 1800 tallet en meget betydelig husflidsproduktion af strikkede uldvarer, hovedsagelig strømper, hoser eller underbukser, trøjer, vanter og huer. En betydelig eksport af uldne strikkevarer fandt tidligt sted til især København, Hamborg-Altona og Amsterdam. Produktionen fandt sted som husflid i hjemmene på såvel gårde som huse. Tidligt lærte både piger og drenge at strikke, ofte i seks-syv års alderen. I de midtjyske hedeegne var hele befolkningen således involveret i uldbinderiet. Afsætningen sørgede hosekræmmerne for. Et omfangsrigt netværk af hosekræmmere, kommissionærer og opkøbere fordelte varerne på det nationale og internationale marked.

I midten af 1800 tallet blev husflidsproduktionen suppleret med de første uldspinderier, der således introducerede den industrielle produktionsform, Clasonsborg Uldspinderi i 1840, Skærbæk Uldspinderi i 1856 og Herning Uldspinderi i 1876. Uldspinderierne forsøgte ikke at udkonkurrere husflidsproduktionen, men forsøgte nærmere at supplere hjemmestrikkerne, ved at lette arbejdet med at karte og spinde ulden, så binderne kunne koncentrere sig om at strikke.

I 1883 flyttede Søren Truelsen på Vesterholm ved Herning sit handelshus etableret ved bevilling fra 1827 til stationsbyen Herning. Her anlagde Truelsen Hernings første rigtige trikotagefabrik med moderne strikkemaskiner. Søren Truelsen fortsatte handelsvirksomheden og måske er det den fortsatte kontakt med lokalbefolkningen der gør, at Truelsen ved siden af fabriksvirksomheden i stor målestok også anvendte forlagsvirksomhed. Han ved 300 strikkemaskiner var gennem årtier udstationeret i private hjem hos strikkere, som Truelsen forsynede med garn og købte strikkevarerne fra. Mange strikkere eller vævere, som de ofte kaldte sig, blev senere selvstændige fabrikanter. Især i Hammerum opstod der mindre trikotagefabrikker i slutningen af 1800 tallet.

Trikotageindustrien er vist det eneste danske eksempel på en husflids- eller hjemmeproduktion som naturligt udvikler sig til en rigtig moderne industri.

I begyndelsen af 1900 tallet øges antallet af trikotageindustrier i områdets stationsbyer med Herning, Hammerum og Ikast som de betydeligste. Husflidsproduktionen ophører helt. Med slutningen af 1930'erne begynder en meget betydelig vækst i trikotageindustrien at gøre sig gældende, godt hjulpet af importrestriktioner efter valutacentralens oprettelse. 2. verdenskrig er en gylden tid for afsætningen af alle slags beklædninger, men produktionen begrænses dog på grund af manglende råmaterialer. Efter krigen, og efter Koreakrigens afslutning i 1953, blomstrer trikotageindustrien som aldrig før. Sidste halvdel af 1950'erne og hele tiåret 1960-1970 er trikotageindustriens absolutte højdepunkt med hensyn til vækst i såvel produktion som antallet af fabrikker.

Denne voldsomme vækst i produktion, beskæftigelse, virksomheder, indtjening, transportbehov, kapitalomsætning, krav om uddannelse, kulturelle behov og fritidsbeskæftigelse kom til at sætte sig varige spor i Herning-Birk-Hammerum området. Den voldsomme erhvervsudvikling især indenfor tekstilområdet gjorde det tvingende nødvendigt for kommunerne at planlægge infrastrukturen, byudviklingen og uddannelsesmulighederne. De gode konjunkturer indenfor tekstilbranchen var i denne periode drivkraften, reaktoren, bag det hele. Et meget karakteristisk træk for denne periodes tekstiludvikling er, at der fortsat kommer flere nye fabrikker til end der nedlægges. Først i 1970'erne og senere begynder den internationale konkurrence at medføre nedlæggelser af fabrikker og en

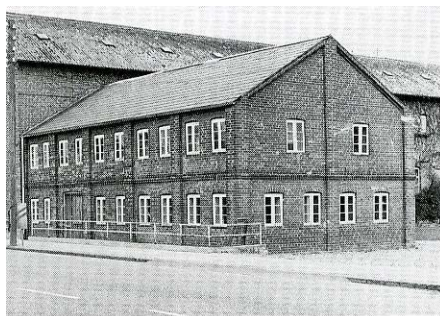
begyndende strukturudvikling i retning af sammenlægninger til store koncerner med internationale afdelinger.

Det er desuden en meget væsentlig del af historien, at udviklingen i de sidste halvtreds år i høj grad prægedes af initiativrige fabrikanter, som havde evner og økonomisk formåen til at tiltrække nogle af landets bedste arkitekter, kunstnere, byplanlæggere og designere.

Skal man ved bevaring af industribygninger og tilknyttede anlæg fortælle de væsentligste træk i denne tekstilhistoriske udvikling, kan det ikke gøres ved en enkel bygning eller et enkelt fabriksanlæg. Derfor vil det følgende afsnit være et forsøg på at vise, hvorledes den i dag bevarede industrielle bygningskultur langs Silkeborgvej og Hammerum Hovedgade med enkelte afstikkere tilsammen fortæller de væsentligste faser i den industrielle tekstilhistorie med de tilknyttede led i samfundsudviklingen. I det følgende vil den østlige del af Herning, Birk-området og enkelte fabrikker i Hammerum blive opfattet som ”ét stort industriminde”.

Trikotagefabrikker i Hammerum. Ældste periode indtil ca. 1925:

I Hammerum grundlagde Iver Nielsen i Birk en trikotagefabrik allerede i 1870. Nogle år senere flyttede han virksomheden til det der i dag har adressen Hammerum Hovedgade 95A. Fabrikken fik senere navnet Jensen & Stampe. Den ældste bygning fra omkring 1890 er endnu bevaret, lettere ombygget indvendigt til lejligheder. Bygningen er i 2 etager og blev oprindeligt benyttet som væveri og systue. I 1920 opførtes en større bygning, hvor strikkemaskiner fremover fik deres plads. Også denne bygning er bevaret i ombygget stand til lejligheder efter fabrikkens ophør i 1994. Jensen & Stampes ældste bygning er også Hammerum herreds ældste tekstilbygning.

Den ældste fabriksbygning i Hammerum herred, Jensen og Stampe i Hammerum.

Kun et par år efter at Iver Nielsen startede fabrik begyndte Niels Larsen fra Vallerbæk i 1872 at strikke for sig selv på en indkøbt valsevæv. Han havde netop erhvervet en ejendom i Gjelleruplund, hvor han i en årrække arbejdede på sin væv. Varerne afsatte han hovedsagelig til Søren Truelson på Vesterholm. I 1883 flyttede Niels Larsen sin virksomhed til gården Hammerumholm. Denne er nu nedrevet for at give plads for vejen Ny Gjellerupvej. I 1917 opførte Niels Larsens enke og sønnen Otto Larsen en ny fabriksbygning med gavlen ud mod Hammerum Hovedgade. Her fungerede fabrikken frem til dens ophør i 1986. I slutningen af 1990'erne indrettedes bygningerne til lejligheder, men den karakteriske gavl ud mod Hammerum Hovedgade blev bevaret uændret.

På gården Birkelyst i Birk (Industrivej Nord 17) begyndte Jacob Jensen fabriksvirksomhed. Han dannede kompagniskab med flere og mindskede derved risikoen. Fabrikken udviklede sig godt og i

1910 flyttede Jacob Jensen & Co produktionen til Elmegade i Hammerum. I 1922 byggedes en ny fabriksbygning og igen i 1947 opførtes en ny 3 etages bygning ved siden af den gamle. Efter 2. Verdenskrig tog firmaet efterhånden navneforandring til "Hammerthor". Under dette navn lever firmaet endnu, og det er formentlig den eneste nulevende trikotagevirksomhed, hvis oprindelse går tilbage til 1800 tallet. Bygningerne i Elmegade er nu indrettet til boliger og fabrikkens lokaler er flyttet til Hammershusvej i Herning.

De tre nævnte virksomheder indgår i dag, på trods af de nødvendige bygningsændringer for at tjene til boligformål, som væsentlige elementer i Hammerums kulturmiljø. Historisk knytter de sig til nogle af Hammerum herreds tidligste grundlæggere af tekstilvirksomheder. Alle begyndte de på bar bund på en landejendom og flyttede efter nogle år virksomheden til Hammerum. Ingen af dem valgte at ekspandere virksomheden ud på de nye industriarealer i Birk i 1950'erne og 1960'erne. Derfor blev deres bygninger formentlig delvis bevaret til nutiden. Jensen & Stampe og Jacob Jensen & Co placerede sig ganske tæt ved Hammerum Station, hvilket lettede transporten af varerne betydeligt. Jernbanen og stationen var af stor betydning for industrien i de første mange årtier.

Silkeborgvej-området i Herning i mellemkrigsårene og frem til omkring 1965:

På Silkeborgvej i Herning og i de omliggende gader udvikledes i 1930'erne et meget stort antal trikotagefabrikker. Mange af dem var frem til omkring 1970 virksomheder med 50-100 medarbejdere. Enkelte blev endnu større og nogle få af disse kom til at dominere billedet i den sidste vækstperiode, blandt andet i Birk-området.

Er udviklingen i århundredets begyndelse i Hammerum overskueligt, er den næsten overvældende kaotisk i Herning i århundredets midte, hvor der i flere årtier er omkring 300 tekstilvirksomheder. Mange af dem er dog små virksomheder.

For at give et indtryk af området omkring Silkeborgvej i perioden skal en del virksomheder med oprindelse i mellemkrigsårene og lige efter 2 verdenskrig nævnes. Oplysninger på antallet af medarbejdere er fra 1960'erne:

Jens Krøjgaards Trikotagefabrik grundlagt i Sjællandsgade 1929. 90 arbejdere.

A/S Edelweis på Silkeborgvej grundlagt i 1931. 110 medarbejdere.

Midtjydsk Konfektion i Th. Nielsensgade grundlagt 1932. 105 medarbejdere.

Creda skjortefabrik grundlagt 1932 på Silkeborgvej. 75 medarbejdere.

Niels Lauridsens Trikotagefabrik grundlagt 1934 på Silkeborgvej. 90 medarbejdere.

A/S Chr. Meldgaard Jensens modestrikvarer grundlagt 1934 på Kaj Munks Vej. 80 medarbejdere.

I/S Barü & Rüba slips og strikvarer grundlagt 1938 på Silkeborgvej. 54 medarbejdere.

A/S Martin Kragh-Schwarz børnetøj grundlagt i 1946 i Olufsgade. 50 medarbejdere.

C.A. Klosters Kjolefabrik grundlagt 1955 på Silkeborgvej. 65 medarbejdere.

Men de tre betydeligste mangler endnu:

Niels Krøjgaards Trikotagefabrik i Th. Nielsensgade 87 opført i 1936. 200 medarbejdere.

A/S Mads Eg Damgaards Fabrikker (Egetæpper) grundlagt 1938 i Dalgasgade, men kort efter flyttet til Silkeborgvej. 170 medarbejdere.

Angli Skjorter (Aage Damgaard) grundlagt 1940 på Silkeborgvej. 254 medarbejdere.

Disse fabrikker begyndte ofte som helt små virksomheder, der efterhånden som omsætningen voksede, blev udbygget adskillige gange. Bygningerne var derfor tydelig præget af gentagne udvidelser, tilbygninger, ombygninger osv. Ved opførelser tænkte man mest på plads, funktionalitet og økonomi. Bygningerne var alt andet end prangende. Men i 1930erne var der en enkelt undtagelse.

Niels Krøjgaard havde begyndt sit arbejdsliv som hyrdedreng otte år gammel og som ung mand på 19 år begyndte han at gå ud med uldposen. 27 år gammel startede han i 1918 trikotagefabrik i Smallegade i Herning. I begyndelsen af 1930erne var den tidligere hyrdedreng og uldkræmmer, trikotagefabrikant Niels Krøjgaard, ubestrideligt Hernings største skatteyder. I 1936 opførte han en ny fabriksbygning formet som en karre i 2 etager i Th. Nielsensgade 87. Arkitekt var kreditforeningsdirektør J.P. Møller, Herning. Det var solidt byggeri. I 1939 opførte Niels Krøjgaard en ny villa på Silkeborgvej til sig selv og familie. Villaen blev i folkemunde kaldt for "Lille Marselisborg". Den jordnære og beskedne hyrdedreng havde opført Hernings største og smukkeste villa som Truelsen havde gjort det en generation tidligere i Dalgasgade.

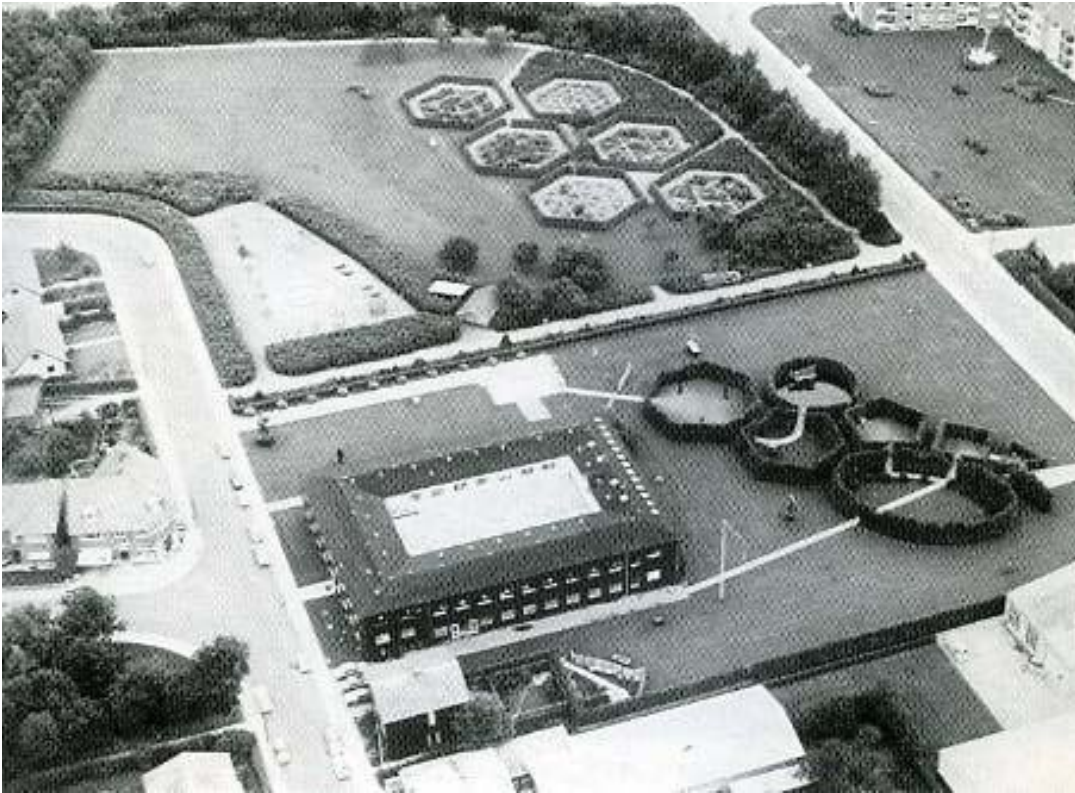

Niels Krøjgaards trikotagefabrik i Th. Nielsens Gade 87. Foto: P. Vad 1943.

Niels Krøjgaards pragtvilla ”Lille Marselisborg”. Foto: P.Vad 1943.

I 1956 solgte den nu aldrende Niels Krøjgaard sin fabrik til Aage Damgaard, som her etablerede sin fjerde Angli fabrik. Herefter blev Krøjgaards fabriksbygninger rammen om eller genstand for kunstneren Paul Gadegaards udsmykning. Karrebygningen blev udvendigt malet kulsort og vinduer og døre fik alle forskellige farver. Bygningen gik nu under navnet ”Den sorte Fabrik”. De omkringliggende åbne arealer blev omdannet til parkanlæg af den kendte havearkitekt C. Th. Sørensen. Ud over Paul Gadegaards kunstneriske udsmykning af bygningen såvel udvendigt som indvendigt bidrog en lang række af landets bedste kunstnere til udsmykning af Den sorte Fabrik: Robert Jacobsen og Svend Wiig Hansen, for blot at nævne et par. Havde den sindige Niels Krøjgaard vist sin styrke ved at opføre pragtvillaen på 750 m², så viste den succesrige fabrikant Aage Damgaard sin formåen og status som generøs kunstmæcen.

Luftfoto af Den sorte Fabrik med C. Th. Sørensens karakteriske haver.

Paul Gadegaards "socialrealistiske projekt" inden for i Den sorte Fabrik.

Kontorlandskabet i Den sorte Fabrik udsmykket af Paul Gadegaard for Aage Damgaard, Angli.

I 1963 var også Krøjgaards fabrik ved at blive for lille for Angli og bygningen solgtes til Jens Krøjgaards søn, Kaj Jørgen Krøjgaard, som fra 1965 fortsatte produktionen her nogle få år, indtil også han rykkede ud i det nye industrikvarter i Birk, som Angli havde gjort det.

Mads Eg Damgaard begyndte sin tekstilvirksomhed i det gamle hakkelseskærreri i Dalgasgade 45. Men i 1941 byggede han ny fabrik på Silkeborgvej 88. Han blev senere Hernings ubestridte matador, men ikke uden nedture. I 1953 opførte Mads Eg Damgaard en ny fabrikshal på Silkeborgvej 84 og produktionen blev specialiseret udelukkende til axminstertæpper. Samme år blev kunstneren Gunnar Aagaard Andersen ansat på fabrikken med frie hænder til at udsmykke blandt andet kantinen for fabrikkens ansatte. Han udformede kantinen som en grotte med svulstige draperier af hessian dyppet i gips hængende ned fra loft og vægge. Personalet kaldte det for ”det

tossede hus”. Aagaard Andersens opgave var desuden at bidrage med kunstneriske motiver og design til axminstertæpperne. Hermed begyndte Egetæppers produktion af kunstdesignede tæpper.

Grotten kaldte tekstilarbejderne Gunnar Aagaard Andersens kantineudsmykning.

I 1957 opførte Mads Eg Damgaard ”Det skæve Hus” som udstillingsbygning for præsentation af axminstertæpper. Sammen med arkitektparret Jan og Karen Eggen formede Gunnar Aagaard Andersen den meget utraditionelle udstillingsbygning. Den var kvadratisk i grundplan, skrånstillet over en korsformet sokkel og med krummet gulv og tag. Huset fik med dens placering ved indkørslen til Herning folk til at spærre øjnene op. Den opfyldte netop ved sin provokerende udseende det formål Mads Eg Damgaard havde i tankerne. En virkningsfuld reklame for fabrikken og Herning. Desuden var bygningen velegnet som udstillingsrum for fabrikkens axminstertæpper.

Gunnar Aagaard Andersens og Jan og Karen Eggens skæve hus opført for Egetæpper i 1957.

”Det skæve Hus” opførtes samtidig med at broderen Aage Damgaard lod kunstneren Paul Gadegaard omskabe Niels Krøjgaards karrebygning fra 1936 til ”Danmarks største socialrealistiske

projekt". De to brødre skabte et samarbejde mellem fabriksvirksomhed og moderne avangardekunst som i høj grad mindede om brygger Jacobsen et par generationer tidligere, og som blev af overordentlig stor betydning for Hernings fremtidige kulturmiljø.

De tre endnu eksisterende bygninger i området omkring Silkeborgvej i Herning, den tidligere fabrik i Th. Nielsensgade, Krøjgaards villa og Egetæppers udstillingsbygning, er sammen et væsentligt kulturmiljø, som repræsenterer perioden fra trediverne frem til slutningen af 1950'erne. Som Anglis succes efter få år krævede større fabriksrammer, således gik det også for Egetæpper. Herved skabte de sammen med en lang række andre tekstilvirksomheder industri- og kulturmiljøet i Birk, og udfyldte således det åbne landbrugsland mellem Hammerum og Herning. Dette blev den tredje periode i lokalområdets tekstilhistoriske udvikling.

Fabriksalleén langs Silkeborgvej og Birk Centerpark.

Herning Højskole

Det begyndte egentlig med en højskole. Aage Damgaard havde i 1946 været elev på Askov Højskole samtidig med at han var skjortefabrikant. Derved kom han til at kende forstander J.Th. Arnfred. Da undervisningsminister Jørgen Jørgensen i 1954 nedsatte et højskoleudvalg med den opgave at undersøge, om der var et behov for at revidere højskoleloven, blev Aage Damgaard opfordret til at blive medlem af udvalget som repræsentant for erhvervslivet. Damgaard følte, at landbrugsinteresserne fyldte alt for meget i højskoledebatten, og sammen med brødrene Mads Eg og Knud Damgaard udviklede de ideen om at lave en højskole for kommende industriarbejdere, naturligvis især de kommende tekstilarbejdere. De ville så at sige føre højskolen fra bondesamfundet over i industrisamfundet. Fra højskoleudvalget vidste han, at fra den kant var der ingen hjælp at hente, derfor gik de selv i gang.

Det første planlægningsmøde holdtes i 1958 på Askov. Det økonomiske grundlag blev en forpligtigelseserklæring fra de tre Damgaard brødre om, at de i 10 år ville betale 5 procent af deres skattepligtige indkomst til højskolens drift. Med denne garanti i hånden fik højskolebestyrelsen bevilling fra undervisningsministeriet og lån i banken. Den første bestyrelse kom til at bestå af de tre Damgaard brødre, Holger Hansen, formand i Tekstilforbundet, Herman Schäfer, formand for Skrædderforbundet, J.Th. Arnfred og domprovst Jørgen Bøgh.

Luftfoto af Herning Højskole. Det blev en høj skole, men efterhånden som Herning har tilladt mange store og høje bygninger, har Herning Højskoles 15 etages store bygning mistet noget af dens virkning i landskabet.

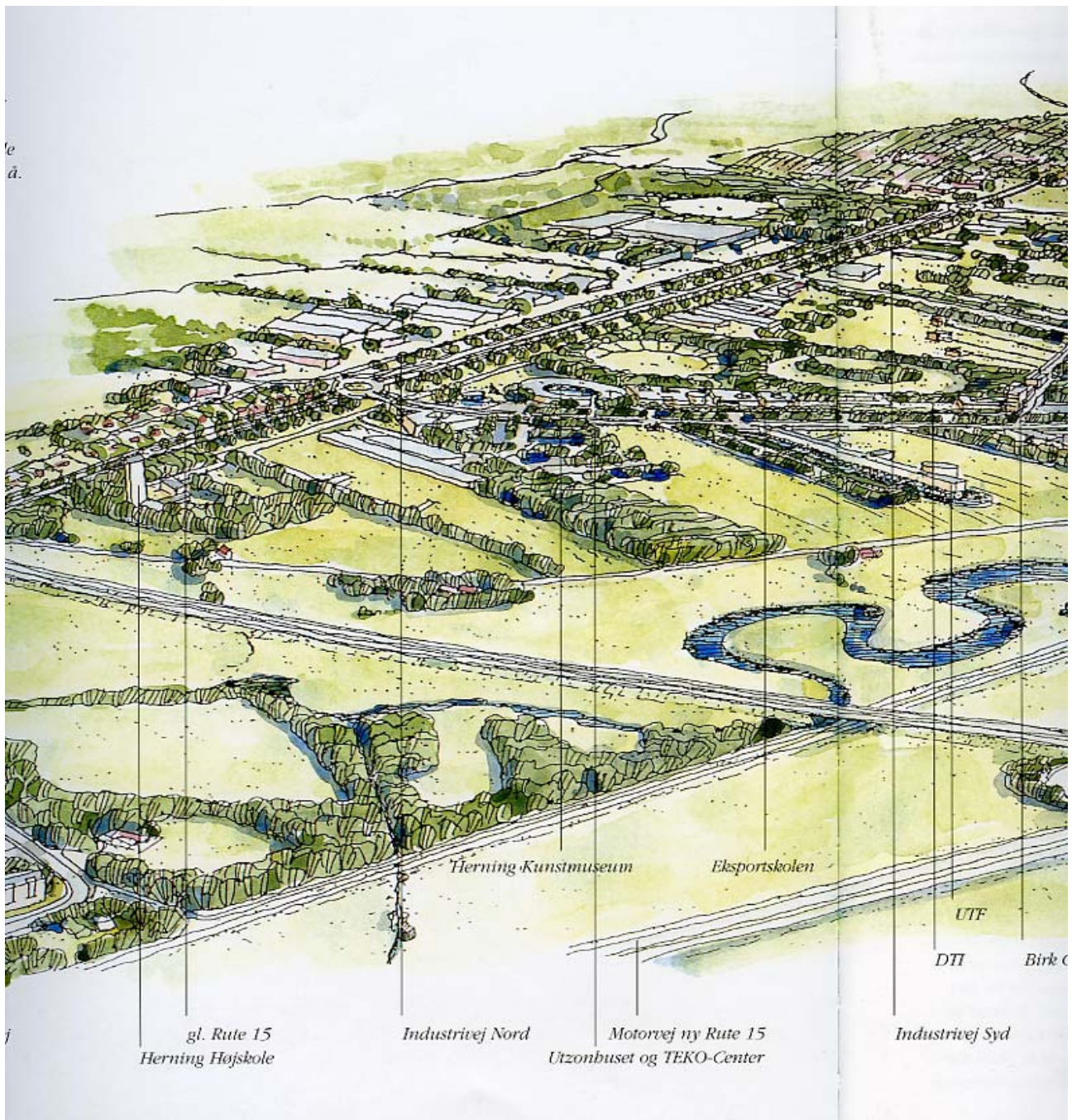
I 1961 indviedes Herning Højskole. Arkitekter til byggeriet valgtes Tyge Arnfred og Viggo Møller-Jensen. De kom med skitser til lave bygninger i et plan som de mente passede til det flade jyske landskab. Myten fortæller, at en af Damgaard brødrene hertil bemærkede ”Vi sagde en **højskole!**”. Således endte det med en moderne højskolebygning i 15 etager! Paul Gadegaard blev sluppet løs i bygningens forhal og skabte et fantastisk loft, der breder sig ned ad væggene. Som årene gik viste det sig til Damgaard brødrenes store skuffelse umuligt at realisere ideen om en højskole målrettet mod industriarbejdere. Det blev andre skolars opgave at forberede og uddanne kommende syersker og tekstildesignere. I stedet blev Herning Højskole målrettet mod teaterverdenen og kunsten. Men højskolens oprindelse var de lokale, iderige tekstilfabrikanter.

Paul Gadegaards udsmykning i Herning Højskoles aula.

Byplan for Birk området

Højskolebyggeriet satte en proces i gang i Gjellerup kommune. I 1960 hyrede man arkitekterne Anne Marie Rubin og Bo Jensen til at lave en byplan for det kommende industriområde i Birk. Planen blev vedtaget af sognerådet i 1963. Da var højskolen for længst opført, to fabrikker havde allerede startet produktion i området og flere fabrikker havde købt arealer i Birk med henblik på udflytning, så planlægningen var bagefter. Alligevel lykkedes det de to arkitekter at lave en velfungerende plan, som i dag gør området til noget særligt. Et næsten 100 meter bredt areal omkring hovedvej A15 med to parallelle lokalveje, Industrivej Syd og Industrivej Nord, på hver sin side af hovedvejen, skaber et imponerende rum for trafikken og et flot overblik over fabriksbygningerne på begge sider af hovedvejen. I dag 40 år senere fornemmer man virkelig det fremsynede bag planen, som lever op til sit kælenavn: "Fabriksalléen". De brede arealer mellem hovedvejen og lokalvejene tilhører fabriksgrundene. Efter forslag fra landskabsarkitekt C. Th. Sørensen blev der plantet egetræer i rabatterne, men det forblæste klima har gjort det svært for træerne. Senere har Herning Kommune lavet flere lokalplaner for området og i 1996 udarbejdedes "Birk Masterplan" foranlediget af de store planer om station eller trinbræt i Birk og Vejdirektoratets forberedelser af motorvejsforløbet med til- og frakørselsveje. Masterplanen blev udarbejdet af landskabsarkitekt Sven-Ingvar Andersson og arkitektfirmaet Møller & Grønborg. Men som det senere skal nævnes har C.Th. Sørensen et stort medansvar for områdets landskabelige udseende i dag.

Udsnit af Birk Masterplan fra 1996.

De første fabrikker i Birk

Allerede i 1953 havde Johannes Jensen, en søstersøn til brødrene Damgaard, startet tæppeproduktion på en landejendom lidt vest for vejen "Birk Centerpark". Han støttede morbrødrenes højskoleplaner ved at hjælpe dem med en byggegrund til højskolen. Men den første rigtige fabriksbygning var Hammer Tæpper, som etablerede sig syd for hovedvejen med det der i dag har adressen Industrivej Syd 17. Året efter i 1961 og samtidig med opførelsen af Herning Højskole byggede det gamle hæderkronede firma Truelsen & Søn en ny fabriksshal med rundbuet tagprofil på adressen Industrivej Nord 19. Truelsen rykkede således ud af Hernings centrum og gav derved plads for parkeringsarealer og supermarkedet Føtex. I 1963-64 kom yderligere 3

virksomheder til på Industrivej Nord. I 1965 opførte Johannes Jensen en ny fabriksbygning til sin produktion af Dansk Wilton tæpper på et areal med adressen Højskolevej 3 mellem Herning Højskole og Aage Damgaards Anglifabrik, som også var under opførelse. Foran Dansk Wilton blev senere i 1997 Paul Gadegaards navnløse skulptur opstillet, der med sine klare og stærke farver er et godt blikfang fra hovedvejen.

Fabriksalléen gennem Birk set mod øst mod Hammerum. Foto: Fra Olaf Lind.

Angli

Aage Damgaard havde tidligt erhvervet en stor grund i Birk, som skulle gøre det muligt for Angli at udvide. I 1962-63 arbejdede man alvorligt med planer om at bygge i Birk. Efter forlæg af C.Th. Sørensen opføres den runde fabrik med C.F. Møller i Århus som arkitekt i 1965. Bygningens ydervægge er dannet efter to cirkelslag med forskudte centre på ca. 10 m. Herved bliver den runde bygning bredere i den ene side end den anden. Hvor bygningen er smallest er der en åbning til den indre gård. C.F. Møller gjorde ligeledes bygningens højde gradvist varierende så væggene var højest på bygningens bredeste sted. C.Th. Sørensen fik til opgave at skabe et parklandskab til fabrikkens mange skulpturer, som var samlet på ”Den sorte Fabrik” i Th. Nielsensgade. Han skabte en cirkelrund græsklædt terrasse med en forsænket plæne i midten. Den har en diameter på ca. 160 m. hvorved plænen bliver 1,7 ha stor. På den runde terrasse anbragte han de mange skulpturer

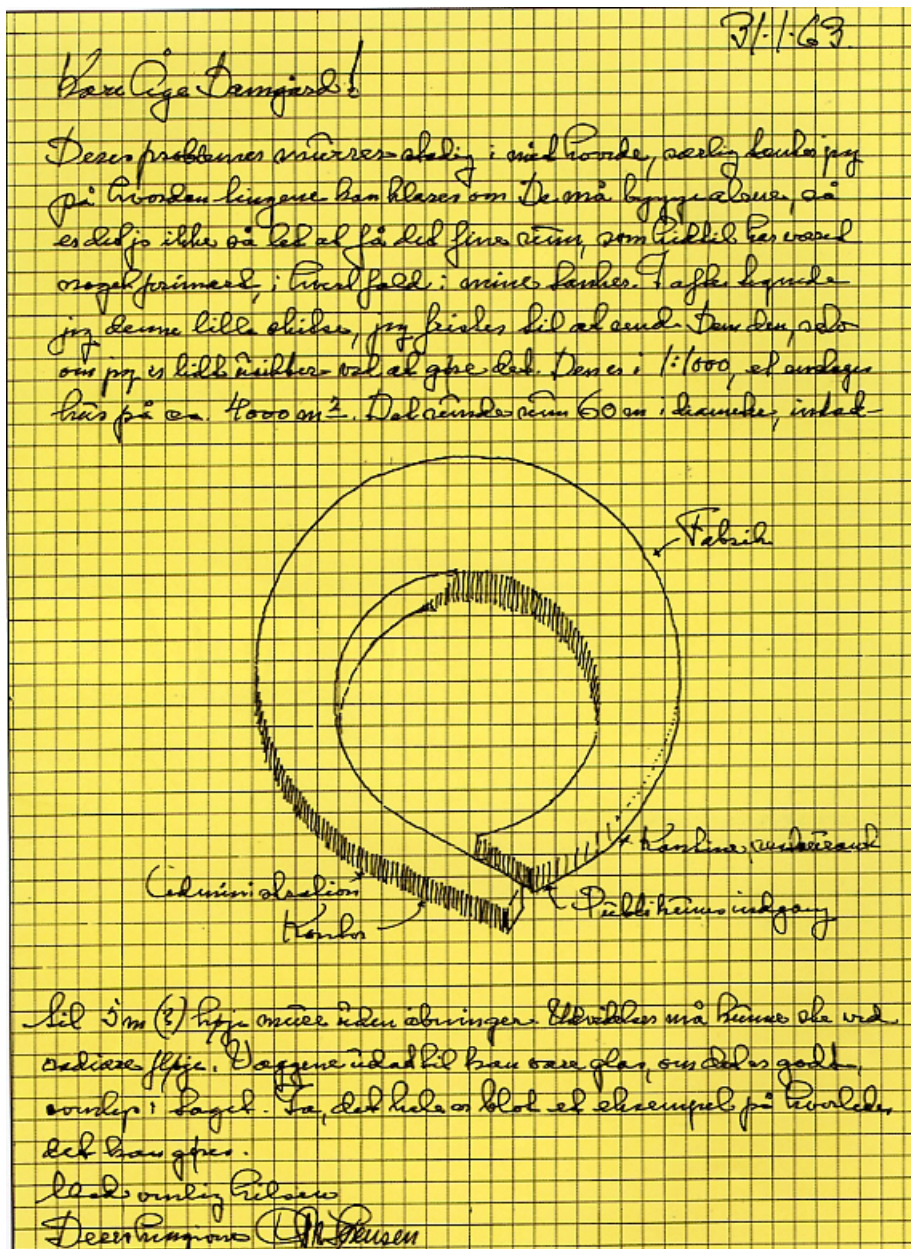
adskilt med små hække, så de hver fik deres eget rum. Den forsænkede plæne skulle afgræses af kreaturer af hensyn til den landskabelige virkning. Damgaard erhvervede herved nogle hereford køer, som senere gav ideen til det næste erhvervseventyr, Hereford Beefstouw. Fabrikkens cirkelrunde indre gård fik sin egen udsmykning, idet det lykkedes Damgaard at overtale Carl-Henning Pedersen til at skabe en keramisk udsmykning på den 188 meter lange og 5 meter høje mur. "Fantasiens leg – om livets hjul" blev afsløret i 1968. I 1982 plantedes "De geometriske Haver" syd for skulpturparken. Det var oprindeligt et projekt kaldet "De musikalske Haver" som Sørensen tegnede for Horsens Kommune i 1954 som forslag til en Vitus Bering-park. Den blev ikke godkendt, men Sørensen mente selv det var hans hovedværk og som nu kan ses i Birk. I 1975 stoppede Angli produktionen, bygningerne blev solgt til Midtjydsk Skole- og Kulturfond. Kunstsamlingen forærede Aage Damgaard til Herning Kommune og i en del af Anglibygningen indrettedes fra 1977 Herning Kunstmuseum. Resten af Anglifabrikken benyttedes herefter til undervisningsformål for Teko Center Danmark. 1995 blev Anglibygningen med skulpturparken fredet, som den hidtil eneste fredede industribygning i Ringkøbing amt.

Fra den runde Anglifabriksbygning. Tekstilarbejdere med verdenskunst på væggen!

Carl-Henning Pedersens "Fantasiens leg – om livets hjul" fra 1968.

C. Th. Sørensens idéoplæg til Aage Damgaard til hvorledes hans nye Angli fabrik skulle se ud.

Egetæpper

I 1969 opførte Egetæpper på et stort areal i den østlige ende af Industrivej Nord en 40.000 kvadratmeter stor fabriksbygning til de store tuftingvæve og i 1971 var produktionen på den nye adresse i fuld gang. Den store fabrik, som overgik alt i Herning-området, blev tegnet af arkitekt Kaj Boeck-Hansen, men blev betydeligt forandret i 1982 set fra vejen, da Egetæpper fik en ny facade og udstillings- og receptionsbygning. Dette tegnedes af C.F. Møller i Århus. I 1984 opførtes desuden en showroom og administrationsbygning ligeledes tegnet af C.F. Møller. Han arbejdede i disse år meget med skærmende facader omkring fabriksanlæg, f. eks. ved H.S. Hansen i Lem. Facaden ved Egetæpper er omkring 300 meter lang. Den brydes af den store udstillingsbygning og af skulpturer

C.F. Møllers skærmende mur foran Egetæppers 40.000 m² store tæppefabrikshal.

udført af Søren Georg Jensen. Den eksklusive udstillingsbygning prydes indvendigt af Wermaëre og Jorns gobeliner og en atriumhave med Rudolf Tegnens "Leda og svanen".

Birk Centerpark med museer og skoler knyttet til industrien

Fabrikant Johannes Jensen, Dansk Wilton, var en alsidig erhvervsmand. I 1958 havde han sammen med Peder Lysgaard stiftet benzinselskabet Uno-X, som efterhånden etablerede mere end 100 benzinstationer landet over. De dannede Uno-X Fonden, som i en årrække i 1960'erne ansatte Arne Sørensen, som er bedst kendt fra Dansk Samling, stiftet i 1936. Fra 1947 var Arne Sørensen nærmest udvandret fra Danmark, men fra 1965 var han tilbage igen. Han beskæftigede sig med fremtidsforskning og for Uno-X skulle han udvikle uddannelsesprojekter. Herning Højskole var jo blevet til en almindelig højskole i stedet for en skole rettet mod at forberede unge til en gerning i tekstilindustrien. Johannes Jensen og Arne Sørensen ville gøre et nyt forsøg på at lave en højskole, der fagligt skulle rettes mod industrien og erhvervslivet. De forestillede sig en hel skoleby med mellemlange erhvervsuddannelser. De forestillede sig en eksportskole, hvor eleverne skulle lære at sælge kvalitetsvarer og en tekstildesignskole, hvor eleverne skulle uddannes til at udvikle produkterne i tekstilindustrien. Selve skolebygningerne skulle være et fleksibelt system, som nærmest skulle kunne vokse organisk. Skolebyen tænkte de sig rejst på marken syd for Dansk Wilton og Herning Højskole. Som arkitekt allierede de sig med ingen ringere end Jørn Utzon, der i 1966 havde forladt operahusprojektet i Sidney. Utzon tegnede og opførte i 1970 et prøvehus, som en slags model for skolebyens bygninger. Den stort tænkte skoleplan blev aldrig til noget og Utzons prøvehus har tjent et meget blandet formål gennem årene. I en del år var den administration for Tankskibsrederiet Herning, indtil Jan Utzon tegnede en ny administrationsbygning til tankskibsrederiet i 1984. Johannes Jensen var også medstifter af rederiet og i en lang årrække arbejdede han og Utzon sammen om flere projekter. I 1986 tegnede Utzon også en tankstation til Uno-X i Herning på hjørnet af Dronningens Boulevard og Sjællandsgade. Jørn Utzon har ud over skoleprojektet lavet et omfattende udkast til en kollegieby i forbindelse med den aldrig realiserede skoleby.

I 1973, efter at beslutningen om Anglis ophør og planerne for et kunstmuseum i Anglibygningen var under udformning, besluttede Carl-Henning Pedersen at give sin store kunstsamling til Herning mod at de indrettede et museum for hans og hustruens kunstværker. I 1976 var den runde museumsbygning færdig. Den blev tegnet af C.F. Møller. Atter har C.Th. Sørensen haft en finger med i spillet, hvorfor den runde cirkel atter benyttes, men det skrå afskårne tag menes at var C.F. Møllers ide.

I de følgende år etablerer flere tekstilvirksomheder sig langs Fabriksalléen, blandt andet Elas i 1977 og Skovhuus Strik i 1980, men i 1986 kom en helt ny branche på banen i Birk, da EDB Gruppen opførte den iøjnefaldende bygning på hjørnet vest for kunstmuseerne. Arkitekt for EDB Gruppen var C.F. Møllers Tegnestue. Hermed indledes igen nogle dynamiske byggeår i Birk. I 1986 opførtes også Teknologisk Instituts bygning og i 1987 Teko Center Danmarks nye udvidelse syd for Anglibygningen. I 1989 opførtes eksportskolens smukke bygning med den krumme auditorievæg udsmykket af Carl-Henning Pedersen. Alle de tre nævnte bygværker er tegnet af C.F. Møllers Tegnestue.

Birk-området er efterhånden blevet et monument over C.F. Møllers Tegnestue, kunstneren Carl-Henning Pedersen og have- og landskabsarkitekt C.Th. Sørensen. Der er dog undtagelser. I 1996 opførtes Handels- og Ingeniør Højskolens store bygning med Henning Larsen som arkitekt.

De mange bygninger eller institutioner på østsiden af Birk Centerpark ligger på en ret linie, og deres østvægge danner en tangent til den runde Anglibygning. Da lokalplanen kræver hvide facader som Anglis har man kaldt rækken af hvide bygninger for "Tangenten". De mange uddannelser inden for tekstil, eksport, handel og teknologi er på en måde en virkeliggørelse af de store planer Johannes Jensen og Arne Sørensen havde år forinden. Skolebyen i dag har også sin rod i tekstilindustrien, idet Aage Damgaard og Carlo Wichmann Madsen, der repræsenterede Tekstilfabrikantforeningen, var yderst aktive for at få flyttet og etableret disse mange uddannelser i Birk.

Utzons prøvehus fra 1970.

Luftfoto af Birk med Angli med skulpturparken og de geometriske haver, Carl-Henning Pedersen museet og de første bygninger i Tangenten. I forgrunden fabrikker. Overfor Angli ses Utzons lille prøvehus.

Resume´

Udbygningen af Birk-området i årene fra 1960 til i dag er for størstedelen sket som led i tekstilindustriens udvikling. I begyndelsen var det fabrikkernes voldsomme vækst som gav mulighed for skabelsen af den tilknyttede avantgardekunst og højskolen. I midten af 1970'erne er det en institutionalisering af kunsten i de to kunstmuseer og fra 1986 er det virkeliggørelsen af de mange erhvervsuddannende skoler.

Konklusion

Anglis runde bygning fra 1965 er fredet. Dette er væsentligt. Men skal vi bevare nogle minder i landskabet om tekstilindustriens århundred lange historie i Herning-Ikast området må vi se på et bredere kulturmiljø. I det foregående er der skitseret tre lokaliteter, **Hammerum by**, området omkring **Silkeborgvej i Herning** og **Birk-området**, der hver dækker sin periode i udviklingen med hver sine karakteristiske træk. Intet er bevaret uændret.

En mulighed kunne være at behandle de tre områder som ét stort kulturmiljø, hvor den fremtidige planlægning og udbygning/ombygning/nedrivning må tage hensyn til en række større og mindre elementer i kulturmiljøet.

Et industrilandskab er et levende landskab med hurtige og voldsomme ændringer. I dag er tekstilproduktionen i de allerfleste tekstilvirksomheder ophørt. Systemerne står tomme og benyttes kun som lager. Tekstilvirksomhederne er i dag ikke fabrikker men handelsvirksomheder, som lægger produktionsordrerne ud internationalt og igen videresælger til et internationalt publikum.

Tangenten er nu fuldført med opførelsen af Handels og Ingeniørhøjskolens bygning med Henning Larsen som arkitekt. Foto: Fra Olaf Lind.

Liste over virksomheder og elementer i området:

Jensen & Stampes Trikotagefabrik

Adresse: Hammerum Hovedgade 95A og 95B, Hammerum

Herning Kommune. Ejendomsnr. 46728. Matr. nr. 20 Hammerum by.

Historie: Fabrikken blev grundlagt i 1870 af Iver Nielsen i Birk. Senere flyttede han fabrikken til Agerskov i Gjellerup, men efter nogle år flyttedes fabrikken til Hammerum. I en periode drev Iver Nielsen fabrik to steder i Hammerum, hvoraf det ene i 1910 blev solgt til Jacob Jensen & Co. Iver Nielsen optog efter nogle år svigersønnen Karl Okkels i firmaet. I 1894 indgik Iver Stampe også i firmaet, mens Karl Okkels i 1896 fratrådte for at starte egen fabriksvirksomhed i Birk. I 1900 indtrådte Holger Jensen og i 1905 Chr. Jensen i virksomheden, som nu fik navnet Jensen & Stampe. I begyndelsen af 1890'erne opførtes en fabriksbygning i 2 etager langs hovedgaden. **Bygningen eksisterer endnu og anses for Hammerum Herreds ældst bevarede trikotagebygning.** I 1917-18 opførtes en ny og større fabriksbygning vinkelret på hovedgaden. Her indrettedes en moderne trikotagebygning med nye maskiner etc. Jensen og Stampe indførte som en af de første virksomheder elektricitet i 1906 efter at Hammerum havde fået elværk i 1905. I øvrigt var fabrikkenes ene ejer Holger Jensen formand for elværket. Efter Holger Jensens død i 1935 indtrådte dennes søn Hugo Jensen med medejer af firmaet og efter Iver Stampes død i 1940 som enejer. I 1969 erhvervede direktør Jørgen Lyngestrup firmaet Jensen og Stampe og drev den videre under det gamle navn indtil lukningen i 1993-94. Herefter blev bygningerne ombygget til lejligheder, men således at den ældste bygning langs hovedgaden bevarede sit oprindelige udseende. Fabrikken var anerkendt for at fremstille produkter af meget høj kvalitet gennem hele dens levetid. I fabrikkenes bedste år beskæftigedes op imod 60 arbejdere. Under første verdenskrig søgte østrigeren Bareuther tilflugt for krigen i Danmark. Gennem mange år var han herefter en højt værdsat værkfører på Jensen og Stampe.

Bevaring: Fabrikkenes bygninger ud mod gaden er uændret i det ydre, men indvendigt ombygget. Alligevel giver de et godt billede af et af egnens ældste trikotagefabriksanlæg. På Herning Museum findes tegninger, fotos og en genstandssamling på mere end 115 numre bestående af tekstiler, redskaber, arkivalier, protokoller, regnskaber m.m. Materialet er ikke bearbejdet i artikelform endnu.

Litteratur:

Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Dansk Handel og Industri. 1934.

Industriregistrering 1978 og Herning Museums sag nr. HEM 3060.

Niels Larsens Trikotagefabrik

Adresse: Vestergade 15, Senere ændret til Hovedgaden 28, senere ændret til Vester Alle 1, Hammerum

Herning Kommune. Ejendomsnr. 46000. Matr. nr. 1ab Hammerum by.

Historie: Niels Larsen blev født i 1846 i Vallerbæk ved Karup som den yngste af en stor børneflokk. Han kom tidligt ud med uldpakken i Østjylland. Varerne købte han af Søren Truelsen på Vesterholm, men begyndte efterhånden selv at strikke nogle trøjer på en valsevæv indkøbt i 1872, som derfor regnes for startåret for hans fabrik. Snart flyttede Niels Larsen dog til Gjelleruplund, hvor han fik en mindre ejendom. Her strikkede han og konen flittigt. Varerne afhændede de til Truelsen. I 1883 købte Niels Larsen gården Hammerumholm, hvor fabriksproduktionen efterhånden

udvidedes meget. Da Niels Larsen døde i 1914 var han en velhavende mand. Enken drev fabrikken videre og byggede i 1917 en ny og rummelig fabriksbygning i Vestergade i Hammerum. Året efter overtog sønnen Otto Larsen virksomheden. Efter en meget lang karriere fratrådte Otto Larsen i 1964, omdannede fabrikken til et familieaktieselskab med Svend Pedersen som direktør. I 1971-72 nedlagde man væveriet, som blev flyttet til Hammerthor, der fremover leverede stofferne. Systuen blev udvidet og man specialiserede sig i produktionen af børnetøj og børnenattøj. Efterhånden oparbejdedes en stor produktion til Sverige (65%), men også til Finland, Island og Norge afsatte man store mængder. Før 1949 havde man strikkeri og systue i stueetagen og kontor og lager på 1. sal. Efter 1949 havde man strikkeri og råvarelager i stuen og systue på 1. sal. Fra 1971 var der kontor og færdigvarelager i stuen og systue på 1. sal. I 1977 opførtes en ny systue og lager. Forinden havde Svend Pedersen overtaget fabrikken, hvis drift han fortsatte til 1986, hvor produktionen og varenavnet Nil-tex blev solgt til B.V. Lønsystue. Niels Larsens 1500 kvadratmeter store fabrik blev solgt til indretning af lejligheder. Ved ombygningen blev der stillet krav om, at fabriksbygningens udseende ud mod vejen blev bevaret. I fabrikkens bedste år havde man omkring 60 medarbejdere.

Bevaring: Ud over de til lejligheder indrettede fabriksbygninger er der på Herning Museum bevaret en samling produkter bestående af herre- og dameundertøj, bluser og gymnastikdragter, samt enkelte med varemærket Niltex.

Undersøgelse: I forbindelse med lukningen af fabrikken foretog Herning Museum en fotodokumentation af fabrikken.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Ulla Thyrring: Tekstilindustrien på Herning-egnen indtil 1930erne. 1984.

Dansk Handel og Industri. 1934.

Herning Folkeblad: artikler: 12.9.1947, 6.7.1963, 12.9.1972, 19.1.1977 og 25.10.1986.

Industriregistreringen 1978 og Herning Museums sag nr. HEM 1846. Fotos i sagen.

Jacob Jensen & Co (senere Hammerthor)

Adresse: Elmegade 5, Hammerum (Hammerthor: Hammershusvej 4, Herning)

Herning Kommune. Ejendomsnr. 20583. Matr. nr. 11h Hammerum by.

Historie: Jacob Jensen grundlagde sin trikotagefabrik på gården Birkelyst i Birk. Gården er bevaret og har i dag adressen Industrivej Nord 17 vest for Egetæpper. Fabrikken udviklede sig godt og allerede 1894 optog Jacob Jensen sin svoger C.J. Lambrethsen i Gentofte som kompagnon.

Firmaets navn ændredes hermed til Jacob Jensen & Co. Lambrethsen blev boende i København og sørgede i vid udstrækning for afsætning af fabrikkens produkter til hovedstadens grossister. I Birkelyst arbejdede der en væver, som hed Christian Rasmussen. Senere blev han selv fabrikant ved at grundlægge Jydsk Tricotagefabrik i Ikast og Silkeborg. I 1910 blev murer og fabrikant Knud Knudsen medindehaver af Jacob Jensen & Co og samme år købte man en af Iver Nielsens fabrikker i Hammerum, udvidede det og flyttede hele fabrikken med alle maskiner fra Birkelyst. Knud Knudsen var oprindelig murer af uddannelse. Han nedsatte sig som murermester i Hammerum og byggede blandt andet Hammerum Skoles bygning. I 1894 giftede han sig og købte huset Bredgade 1 i Hammerum, købte ligeledes en strikkemaskine af Niels Larsen og begyndte at strikke om vinteren, mens han murede om sommeren. I huset indrettede de butik, hvor især mange uldhandlere opkøbte varer til videre salg. Nogle år senere startede den foretagsomme Knud Knudsen også en cementvarefabrik. I 1921 døde Lambrethsen og Jacob Jensen overtog derefter selv ansvaret for afsætningen af produkterne. I 1924 nedbrændte fabrikken delvis, men blev hurtigt genopbygget. I 1931 døde Jacob Jensen og 1933 overtog Knud Knudsen hele virksomheden. Efter hans død i 1938

omdannedes fabrikken til et familieaktieselskab med Laurids Knudsen som direktør indtil han i 1954 fratrådte og blev erstattet af direktør Ricard Pedersen. I en gammel regnskabsbog kan man få indblik i fabrikkens alsidige produktion: glatte herrebenklæder, 3-trådede og 4-trådede patent underbukser, chaineuser herrebenklæder, presmønstrede herrebenklæder, perlevævede herrebenklæder, dobbeltpres benklæder, vigognetrøjer, ternede trøjer, chaineuser trøjer, blå trøjer, drengbenklæder, muffediser, chaineuser skjorter, vaflede dameskørter, osv. I Laurids Knudsens periode som direktør indarbejdede man varemærket ”Hammerthor”, som senere blev virksomhedens navn. I 1987 flyttede Hammerthor til det nye industrikvarter i Høling på Hammershusvej 4.

Bevaring: Jacob Jensens fabriksbygninger på Elmevej er i dag indrettet til boliger, men fortæller stadigvæk, at det er en af Hammerums bedst bevarede fabriksbygninger. I 1965 havde fabrikken 75 ansatte. Herning Museum opbevarer et interview fra 9.4.1954 mellem Laurids Knudsen og den aldrende værkfører Søren Pedersen, der var ansat hos Jacob Jensen fra 1901-1932. (udskrift i museets journalsag). Desuden findes enkelte fotos af bygninger og arbejdere fra 1916. Fra Hammerthor er der til Herning Museum afleveret hvidt herreundertøj fra 1970'erne, og i 2003 har Hammerthor afleveret regnskabsmateriale, model af bygninger, skildte, m.m. som rækker tilbage til Jacob Jensen & Co. Materialet er ikke journaliseret fuldt ud eller bearbejdet.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Jacob Jensen & Co. Hammerum. 1893-1943. 50 års jubilæumsskrift forfattet af H.P.Hansen og Laurids Knudsen.

Ulla Thyrring: Tekstilindustrien på Herning-egnen indtil 1930'erne. 1984.

Dansk Handel og Industri. 1934.

Industriregistreringen 1978 og Herning Museums sag nr. HEM 1848. Fotos i sagen.

A/S Hammerum Trikotagefabrik

Adresse: Hammerum Hovedgade 35-37. (senere Skovhuus Strik A/S, Industrivej Syd 15)

Herning Kommune. Ejendomsnr. 220124. Matr. nr. 4bi Birk by

Historie: Graves Nielsen (f. 10.5.1884 i Tjørring) kom fra et hjem med tradition for hjemmestrikning. Tidligt lærte han strikkemaskiner og rundvæve at kende, og i 1921 købte han et mindre hus i Hammerum og erhvervede en enkelt strikkemaskine. Så tog han fat med at strikke for sig selv. Når han skulle hvile fortsatte konen eller datteren, så maskinen blev holdt i gang. I 1927 rejstes en rigtig fabriksbygning i 2 etager bag beboelsen og i 1934 havde Graves Nielsen 35 medarbejdere! Hoved specialiteten i produktionen var babytøj og jumpers. Endvidere fremstilledes dameundertøj og kjoler. I 1962 opførtes yderligere en 2 etages fabriksbygning. I 1972 solgte Karen Nielsen fabrikken til Johannes Skovhuus, Skovhuus Strik A/S, som producerede damestrik. Senere i 1980 flyttede Skovhuus Strik til Birk på Industrivej Syd 15.

Bevaring: Bygningerne er bevaret.

Litteratur: Dansk Handel og Industri. 1934.

Industriregistrering 1978 og Herning Museum sag nr. HEM 1847. Fotos i sagen.

Niels Krøjgaards Tricotagefabrik

Adresse: Smallegade 4, Smallegade 5 og Th. Nielsensgade 87

Herning Kommune. Ejendomsnr. 141925. 5ab Herning bygrunde.

Historie: Niels Poulsen Krøjgaard er født i Timring 1891. Som otteårig kom Niels ud at vogte får og som 19 årig drog han ud med uldposen. I 1915, 24 år gammel, fik han bevilling til at drive trikotageforretning i Bredgade 36. Søsteren passede forretningen mens Niels fortsatte som uldkræmmer indtil han i 1918 grundlagde sin fabrik med tilknyttet handel en gros i Smallegade 5. I 1919 købte Krøjgaard Smallegade 4 og byggede her en ny fabrik i gården. Niels Krøjgaards fabrik voksede hurtigt og måtte udvides mange gange. I 1934 havde han 9 Jacquardmaskiner, 12 rundvæve og 30 symaskiner, som passedes af 48 arbejdere og 5 damer. Desuden beskæftigede han 30 hjemmearbejdere. Krøjgaard producerede herreveste, pullovers, herre- og dameundertøj, drengepullovers m.m. Trikotageforretningen i Bredgade måtte senere flyttes til først Bredgade 40 og i 1950 til Bredgade 17. Pladsen i Smallegade blev også for småt for Niels Krøjgaard. I 1936 købte han Laulund og opførte en helt ny fabrik på det der blev adressen Th. Nielsensgade 87. Det var da Hernings største fabrik med 200 arbejdere. Fabrikken var tegnet af kreditforeningsdirektør J.P.Møller, Herning. Det samme gjaldt den store villa på 700 kvadratmeter som Niels Krøjgaard lod opføre på Silkeborgvej (nu Kaj Munks Vej 4). "Lille Marselisborg" kaldte herningenserne den pragtfulde villa, som eksisterer endnu som kontor for et advokatfirma. I 1957 solgte Niels Krøjgaard sin fabrik til Aage Damgaard, som indrettede Angli Skjortefabrik her.

Bevaring: Krøjgaards villa fra 1939 er absolut bevaringsværdig. Selv om fabrikken har undergået talrige ændringer, senest ved ombygning til lejligheder, er den en væsentlig del af Hernings industrihistoriske miljø.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter Hosebinderne. 1979.

Bendixsen, Mogens: Uld og handelsblod. 1993.

Dansk Handel og Industri 1934.

Tage Heft: Hammerum Herred. 1943.

Industriregistrering 1975. HEM 1792. Fotos af bygninger i Smallegade 4.

Niels Krøjgaards villa

Adresse: Kaj Munks Vej 4

Herning Kommune. Ejendomsnr. 110086. Matr. nr. 31 Herning Bygrunde

Historie: Se Niels Krøjgaards Trikotagefabrik. Villaen opført 1939. Tilbygning (advokatkontor) fra 2002.

Jens Krøjgaards Tricotagefabrik

Adresse: Sjællandsgade 80. Senere Femilet på Industrivej Syd 1 i Birk.

Herning Kommune. Ejendomsnr. 9458. Matr. nr. 1ed Birk by

Historie: Jens Krøjgaard begyndte sin karriere med at gå med uldposen som sine brødre Niels og Poul Krøjgaard. I 1923 startede Jens Krøjgaard en tricotagefabrik i Borups Alle' i København. Efter flere udvidelser solgte Jens Krøjgaard fabrikken i København og opførte en ny fabrik på Sjællandsgade 80 i Herning. Jens Krøjgaard producerede dameundertøj. I 1945 døde han imidlertid pludselig. Firmaet omdannedes til et familieaktieselskab med enken Gerda Krøjgaard som leder og svigersønnen Erling H. Folmann som direktør. I 1956 overtog Jens Krøjgaards søn Kaj Jørgen Krøjgaard ledelsen. Han satte en udvikling i gang, som efter få år gjorde fabrikken på Sjællandsgade for lille. Da Aage Damgaard i 1965 flyttede Angli Skjorter til Birk flyttede Kaj Jørgen Krøjgaard ind i fabrikken i Th. Nielsensgade 87. Men kun for en årrække. I 1963 byggede han ny fabrik på Industrivej Syd 1 i Birk. Den nye fabrik, nu under navnet "Femilet", var på 6900

Systuen på Femilet på Industrivej Syd.

kvadratmeter i et plan. Fabrikken producerede dameundertøj. I 1992 besluttede Kaj Jørgen Krøjgaard at sælge fabrikken til 4 medarbejdere. I dag er Femilet en del af Thygesen Gruppen A/S. Litteratur: Laurids Knudsen: Efter Hosebinderne. 1979. Bendixsen, Mogens: Uld og handelsblod. 1993. Dansk Handel og Industri. 1934. Industriregistrering 1975. HEM 1809. Fotos i sagen fra Sjællandsgade 80.

S.Truelsen & Søns Trikotagefabrik

Adresse: Bredgade 43. Senere Industrivej Nord 13 B. Ejers i dag af Egetæpper A/S. Herning Kommune. Ejendomsnr. 178543. Matr. nr. 4az Birk by
 Historie: I 1827 fik Troels Graversen kgl. bevilling til at oprette købmandshandel på gården Vesterholm i Herning sogn. Troels Graversen begyndte på bar bund, men han skabte gennem årene en betydelig handelsvirksomhed, som også omfattede opkøb af strikkede uldvarer hos hosebinderne. Troels Graversen videresolgte disse husflidsvarer til hosekræmmerne og til købmænd og grossister i købstæderne. Sønnen Søren Truelsen førte handelshuset videre efter Troels Graversens død i 1865. Formentlig allerede i 1872 fik Søren Truelsen den første strikkemaskine og snart kom der flere til. I 1875 fik han den første strømpestrikkemaskine, populært kaldet ”kaffemøllen”, og snart efter købte han den første Jacquard maskine, der kom i brug i Danmark. På denne kunne man strikke mønstre på strømper, veste, skorter osv. med garn i forskellige farver. Derved blev Truelsens produkter meget efterspurgt. I 1878 købte Søren Truelsen nabogården Nørholm, hvortil både købmandshandelen og fabrikken flyttedes. Her blev der sat mange rundstrikkemaskiner op og Truelsen begyndte ligeledes at udstationere maskiner i strikkernes eget hjem. I 1880 fik han fabrikantbevilling og i 1893 fik sønnen Truels Truelsen ligeledes bevilling. I 1883 var Herning by efterhånden blevet indkøbscentrum for området og Nørholm var efterhånden for afsides. Derfor købte ”S.Truelsen & Søn” ejendommen Bredgade 43 og opførte en 2 etages forretningsbygning med port til fabrikken i midten. Til den ene side for porten var der købmandshandel og til den anden side var der manufakturhandel. Bagved i gården opførtes fabrikken, som gennem årene blev udvidet adskillige gange. Ved flytningen til Herning blev Truels Truelsen leder af fabrikken. I 1906 opførte han en stor pragtvilla i Dalgasgade. Villan eksisterer endnu som Bonusbankens bygning. Efter Truels Truelsens død i 1932 forærede sønnerne villan til Herning by til indretning af Herning Bibliotek. I 1970 blev biblioteket flyttet i nye lokaler nord for byen og Truelsens villa blev afhændet til Bonusbanken. Efter 1883 var strikkemaskinerne hos

Truelsen og Søn håndtrukne maskiner, først efter 1900 blev der installeret gasmotor og nogle år senere elektricitet. Da firmaet fejrede 100 års jubilæum i 1927 var virksomheden uden sammenligning Hernings mest betydende trikotagefabrik med 170 ansatte på fabrikken og med strikkemaskiner udstationeret ude hos strikkerne 133 steder, ofte flere maskiner på et sted. Derudover fik virksomheden udført hjemmearbejde i mere end 50 hjem, hvor man syede, hækede m.m. Det hævdes, at Truelsen i en periode havde mere end 300 strikkemaskiner udstationeret i private hjem i begyndelsen af 1900'erne. I løbet af 1950'erne løb firmaet ind i de vanskeligheder, som prægede mange ældre trikotagevirksomheder, nemlig omstilling til specialiseret produktion, som var tidens udvej. Efter 1961 flyttede "S. Truelsen & Søn" ud på Industrivej Nord i Birk i en ny rundbuet fabriksshal. De gamle fabriksbygninger bag Bredgade 43 blev revet ned for at give plads til Føtex og parkeringsareal. I 1973 stoppede også fabrikken i Birk. Ingen trikotagevirksomheder i Herning har gennem mange årtier betydet så meget for dels omsætningen, dels udviklingen af trikotageindustrien. Talrige medarbejdere blev oplært hos Truelsen for senere at blive værkførere hos andre eller starte virksomhed selv.

Bevaring: Vesterholm er borte, men Hernings nyeste industrikvarter nord for byen omkring Vesterholmvej er opkaldt efter gården, hvor Troels Graversen etablerede sin handelsvirksomhed i 1827. Villaen opført i 1906 i Dalgasgade er bevaret, men med adskillige ændringer. På Herning Museum (og Textilforum) opbevares adskillige maskiner (rachelvæv og en systemme – for eksempel), arkivalier, regnskabsbøger og fotos fra fabrikken og familien.

Litteratur: H.P.Hansen: Midtjyllands Ældste Handelshus "S. Truelsen & Søn". 1827-1927.

Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Gunnar Jespersen: Hundred års Herning-spind. 1976.

Ulla Thyrring: Tekstinindustrien på Herning-egnen indtil 1930'erne. 1984.

Søren Toftgaard Poulsen: 5 oplevelsesrige ture i det midtjyske landskab. 1991.

Industriregistrering 1975. HEM 1840.

Egetæpper A/S

Adresse: Industrivej Nord 25, Birk (Tidligere Silkeborgvej 84 og 88)

Herning Kommune. Ejendomsnr. 60623. Matr. nr. 3e Birk by

Historie: Egetæppers grundlægger er Mads Eg Damgaard, f. 1913. I 1933 kom han i lære hos Chr. Stefansen og Jesper Nielsen på Herning Tricotagefabrik. Året efter begyndte Mads Eg imidlertid sammen med ungdomsvennen Niels Sørensen en produktion i lejede lokaler i Hakkelsesskæreriets Dalgasgade 45 i Herning. Medens Niels Sørensen passede vævene tog Mads Eg Damgaard arbejde på broderen Peter Damgaards fabrik i København, som også aftog de fremstillede stoffer i Hakkelsesskæreriets. 1938 vendte Mads Eg tilbage til Herning for at deltage på fuld tid i den lille virksomhed. Snart besluttede Niels Sørensen imidlertid at starte for sig selv, og han dannede derefter skjortefabrikken Bosweel. Mads Eg Damgaard fortsatte nu strikkeriet i Dalgasgade indtil 1941, hvor han flyttede til egen nyopført fabrik på Silkeborgvej 88. Mads Eg Damgaards produktion var under krigen meget alsidig: vendetæpper, lagenlærred, arbejdstøj, kjoler, vistragardiner, blelærred osv. Et værdifuldt samarbejde med Martensens Farveri i Brande blev værdifuldt for Damgaards udvikling af ideer. I 1953 opførte Mads Eg Damgaard en ny spinderihale på Silkeborgvej 84, men under indtryk af en forestående ændring af markedet efter Koreakrigens kommende afslutning fik ham til resolut at afbestille de mange nye spindemaskiner, som var lagt i ordre. I stedet afviklede han alle sine tidligere produktioner, afskedigede alle 150 medarbejdere undtagen 15, og købte i stedet maskiner til vævning af axminstertæpper som en specialproduktion. Mads Eg Damgaards strategi lykkedes i høj grad. I begyndelsen havde han 3 axminstervæve, men snart var der 44, som kørte uafbrudt i treholdsskift. I begyndelsen af 1960'erne kom den næste

teknologiske revolution inden for tæppeindustrien: Tuftingvæven. I årene efter 1953 havde Damgaard efterhånden fået kontakt med en lang række kunstnere med henblik på produktion af kunstner-designede tæpper. Det var blandt andre navne som Robert Jacobsen, Per Arnoldi, Preben Hornung, Gun Gordillo, Arne L. Hansen, Peter Branders, Jan Birkemose, Ole Kortzau, Asger Jorn, Tom Krøyer, Lin Utzon, Niels Nedergaard, Ole Schwalbe, Gunnar Aagaard, Kandinsky, Mark Tobey, Magritte, Klee og Albers. Egetæpper kom hermed til at mangle en udstillingsbygning til præsentation af de mange kunst-designede tæpper. Hermed skabtes ”Det skæve Hus” tegnet af Jan og Karen Eggen i samarbejde med Gunnar Aagaard Andersen. Bygningen i sig selv er et kunstværk men benyttes ikke længere til sit oprindelige formål, for i 1971 opførte Egetæpper A/S en ny fabrik på 35.000 kvadratmeter på Industrivej Nord 25 mellem Birk og Hammerum. Her installeredes nye tuftingvæve, farvemaskiner m.m. til produktion af de enorme mængde tæpper, som fabrikken årligt producerer. Fabrikken blev projekteret af Steensen & Warming og videreudviklet af C.F. Møllers Tegnestue. Ud over fabrikken i Birk har Egetæpper et stort uldspinderi i Vejle, hvor tæppegarnet fremstilles, samt en stor fabrik i Grejsdalen, hvortil axminstervævene flyttedes for der at fremstille Egetæppers artline-tæpper. I 1977 omdannedes virksomheden til ”Mads Eg Damgaards Fond”, som har til formål at drive Egetæpper A/S. Virksomheden havde omkring 1990 næsten 100.000 kvadratmeter produktionsareal og omkring 1000 ansatte.

Bevaring: Det skæve Hus med tilhørende administrationsbygning er bevaret og bør sikres. Egetæppers fabrik på Industrivej er en betydningsfuld del af hele det kulturmiljø, som vi kalder ”fabriksalléen”, og det er væsentligt, at der ved fremtidige ændringer tages hensyn hertil. Egetæpper har bekostet istandsættelsen af Hakkelsesskæreriet i Dalgas 45, som benyttes til Hosebinderlaugets Hus. Bygningen er restaureret under ledelse af ark. Erik Einar Holm.

Litteratur: Mads Eg Damgaard: Lille bid af ægget, Mads. Fortalt til Hans Arne Hansen. 1990.

Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.

Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Ulla Thyrring: Eet hus – mange huse. FRAM 1990.

A/S Angli

Adresse: Birk Centerpark 3 (tidligere Silkeborgvej 57 og 65, og TH. Nielsensgade 87).

Herning Kommune. Ejendomsnr. 150797. Matr. nr. 5 I Birk by

Historie: Aage Damgaard, født i 1917 i Rødding ved Vildbjerg, begyndte som fabrikant i 1939 helt i det små i lejede lokaler på Silkeborgvej 57. Godt hjulpet af krigsårenes mangelsituation voksede virksomheden hurtigt ud af de små rammer. I 1940 flyttede Aage Damgaard til Silkeborgvej 65, hvor der var forhus med beboelse og en lille fabriksbygning i baghaven. Den blev udvidet og nu var der foreløbig plads. I 1943 var der igen behov for udvidelse og der blev bygget en ny fabrik på 1000 kvadratmeter. I de sidste krigsår begyndte mangelen på ordentlige materialer virkelig at blive et problem, så Aage Damgaard måtte som så mange andre fabrikker lave habitter, skjorter og undertrøjer af cellulul. Det var ikke noget godt materiale. I 1946 tog den unge fabrikant en besynderlig beslutning. Han tog på højskole i Askov og overlod den daglige ledelse af fabrikken til en funktionær. Aage Damgaards alvorlige interesse for kunst og kultur var ved at blive vakt. I året 1947 introducerede Damgaard varemærket Angli, og Angli-Skjorter blev snart et begreb. Selv fortæller Aage Damgaard, at det var forberedelserne til den første Jydske Textilmesse i Herning i 1947, som var anledningen. Omkring 1950 tog udviklende efterhånden til i fart. De begyndte at tilskære stofferne i stedet for at klippe, og der indførtes samleband i fabrikken. Efter højskoleopholdet besluttede Aage Damgaard at forbedre personaleforholdene på fabrikken, og der blev indrettet en ny kantine med Erling Langkilde som arkitekt. Ad omveje fik Damgaard kontakt

med kunstneren Paul Gadegaard, der blev ansat på fast løn i 10 år med den opgave at udsmykke først kantinen senere resten af fabrikken. I 1957 manglede Angli igen plads, og da Niels Krøjgaard var ved at lægge op, købte Aage Damgaard Krøjgaards store fabrik i Th. Nielsensgade. Her blev Paul Gadegaard sluppet løs med helt frie hænder! Udvendigt malede han fabrikken kulsort, men vinduerne fik alle mulige farver. I kortere perioder blev Robert Jacobsen ansat med bestemte opgave på skulpturer, senere også Svend Wiig Hansen, hvis berømte "Moder Jord" blev sat op i fabrikkens firkantede gård. Rundt om Den Sorte Fabrik, som den kom til at hedde i Herning, var der store arealer uden noget særligt anlæg. Det lykkedes Aage Damgaard at få Danmarks kendteste havearkitekt Carl. Th. Sørensen til at lave et anlæg omkring fabrikken. Igen fik han, som det var typisk for Aage Damgaard, helt frie hænder. Det geometriske spiller en stor rolle for C. Th. Sørensen, og han plantede et system af hække i ringe og sekskanter, og inden i disse var der skulpturer, som på denne måde fik helt deres eget rum. Indvendigt i den sorte fabrik blev fabrikken efterhånden udsmykket dels af Gadegaard, dels af kunstværker af en lang række danske og senere udenlandske kunstnere. Fabrikken beskæftigede nu næsten 300 medarbejdere og den daglige produktion af skjorter var på 3000 stk. I 1949 havde Aage Damgaard købt Gjellerup Præstegård i Gjelleruplund og året efter blev han gift med Birgit (Bitten) Pinholt Jørgensen. I de følgende år begyndte Aage Damgaard for alvor at interessere sig for Jens Søndergaard, Asger Jorn, Carl-Henning Pedersen, Egill Jacobsen, Ejler Bille og Henry Heerup som alle blev repræsenteret på fabrikkens vægge. I begyndelsen af 1960'erne arbejdede Damgaard atter med planer om udvidelse af fabrikken. Han erhvervede et areal på 24 tdr. land i Birk syd for Silkeborgvejen. Men det kneb med at få den rigtige ide til udformningen af den nye fabrik. Længe havde Aage Damgaard arbejdet med ideen om at etablere et virksomhedskollektiv, for på den måde at rationalisere et nybyggeri, men ideen måtte opgives. Men i 1963 modtog Damgaard en skitse på gult papir fra C.Th. Sørensen med den nye Angli bygning udformet som en snegl! Tegningen var i virkeligheden to cirkler med forskudte centre med en åbning til den indre cirkelrunde gård. C. F. Møller i Århus lavede tegninger til ideen og i 1965 kunne man tage den runde fabrik på 5.500 kvadratmeter i brug. Skulpturerne og kunstværkerne fra Den Sorte Fabrik blev flyttet til Birk og C.Th.Sørensen tegnede den runde skulpturpark. Herefordkvæg blev indkøbt til at græsse den cirkelrunde plæne i parken og nye kunstnere blev ansat til at udsmykke fabrikken, bl.a. Piero Manzoni. I 1968 afsløredes Carl-Henning Pedersens keramiske væg i den indre gård: "Billedcyklus. Fantasiens leg om livets hjul". I 1974 var "skjorteeventyret" imidlertid slut. Aage Damgaard besluttede at stoppe produktionen. En filial i Skjern fortsatte med andre ejere under Angli navnet. Fabrikken i Birk blev afviklet og solgt til Midtjysk Skole- og Kulturfond, oprettet i 1973, og den store kunstsamling blev overdraget til Herning Kommune med henblik på oprettelse af et kunstmuseum. I en del af Angli-bygningen indrettedes konfektionskole, nu Teko Center Danmark, og resten af Angligården benyttedes af Herning Kunstmuseum fra dets oprettelse i 1977.

Bevaring: Angligården (fabriksbygningen) med billedkunstnerisk udsmykning af Carl-Henning Pedersen og Paul Gadegaard, Poppellunden og skulpturparken fredet 1995.

Herning Museums tekstilsamlinger har en del Angli Skjorter.

Litteratur: Aage Damgaard: Mit livs rigdom. Erindringer skrevet i samarbejde med Helge Jensen. 1980.

Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.

Ulla Thyrring: Et hus – mange huse. FRAM 1990.

Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Herning Højskole

Adresse: Højskolevej 11

Herning Kommune. Ejendomsnr. 9385. Matr. nr. 4c Birk By

Historie: Opført i 1961 med Viggo Møller-Jensen og Tyge Arnfred som arkitekter. Bygningen blev opført i 15 etager med atelier på øverste etage. Det 40 meter høje betonhus er på facaden beklædt med aluminium for at stå så rent mod horisonten og himlen som muligt. De omkringliggende bygninger er i 1 etage, for at højhuset skal være dominerende og være alene om at rage op i landskabet. I dag har mange bygninger fået lov til at bevæge sig i højden (Herning Center og i Birk Centerpark) hvorfor højskolens 15 etager ikke længere har sin oprindelige arkitektoniske virkning. Bygningen er indvendigt udsmykket af Paul Gadegaard og rummer meget kunst tilvirket af skolens mange gæstekunstnere.

Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.

Dansk Wilton

Adresse: Højskolevej 3, Birk

Herning Kommune. Ejendomsnr. 150827. Matr. nr. 12 a Birk by

Historie: Johannes Jensens Tæppefabrik blev startet i Herning i 1948 af Johannes Jensen og J. Møller Jørgensen. Johannes Jensen var uddannet hos Mads Eg Damgaard i 1940-44. Efter Johannes Jensen havde udviklet Dansk Wilton kastede han sig sammen med Peter Lysgaard ud i oliehandel og startede olieselskabet Uno-X. I 1965 havde Dansk Wilton 50 ans.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter Hosebinderne. 1979.

Hammer Tæpper A/S

Adresse: Industrivej Syd 17-19

Herning Kommune. Ejendomsnr. 64718. Matr. nr. 4au Birk by

Historie: Tæppefabrikken blev grundlagt i 1946 af fabrikant Sigfred Møller Jørgensen. I 1965 havde fabrikken 80-100 ansatte. Siden 1990 har sønnen Tom Møller Jørgensen overtaget ledelsen af Hammer Tæpper, der har specialiseret sig i tæpper til hoteller og skibe.

Bevaring: Herning Museum opbevarer en del tæppeprøver, design tegninger og patrontegninger fra Hammer Tæpper. (Ikke journaliseret).

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter Hosebinderne. 1979.

www.hammertaeppe.dk

Egetæppers tidligere fabrik

Ejer: Ivans Bolighus og Jydsk Sengetøjslager

Adresse: Silkeborgvej 84

Herning Kommune. Ejendomsnr. 249874. Matr. nr. 3 Herning Bygrunde

Historie: Se Egetæpper. Bygningen opført 1956 (ifølge BBR).

Det Skæve Hus

Ejer: WM Data

Adresse: Silkeborgvej 84-88.

Herning Kommune. Ejendomsnr. 249858. Matr. 4b Holtbjerg, Herning Jorder

Historie: Se Egetæpper. Bygningerne opført 1956 som udstillingsbygning til præsentation af axminstertæpper. Det skæve Hus og den tilknyttede administrationsbygning er tegnet af arkitekterne Karen og Jan Eggen sammen med kunstneren Gunnar Aagaard Andersen. Se Egetæpper.

Elas

Adresse: Industrivej Nord 1

Herning Kommune. Ejendomsnr. 9296. Matr. nr. 11f Birk by

Historie: Bygningerne opført 1977 og 1998. Elas fremstiller blandt elastikbånd til trikotageindustrien.

Birkelyst i Birk

Adresse: Industrivej Nord 17

Ejer: H.R. Jensen

Herning Kommune. Ejendomsnr. 9032. Matr. nr. 7a Birk by

Historie: På gården Birkelyst begyndte Jacob Jensen sin trikotagefabrik omkring 1980. (Se Jacob Jensen & Co. (Hammerthor). Stuehuset er ifølge BBR fra 1860. De øvrige bygninger fra 1930, 1941 og 1990.

EDB Gruppen

Adresse: Birk Centerpark 4

Herning Kommune. Ejendomsnr. 150843. Matr. nr. 12 i Birk By

Historie: Bygningen opført i 1984 med C.F. Møllers tegnestue som arkitektfirma. Sammen med en lang række bygninger i Birk Centerpark er den et monument over C.F. Møllers produktion af industriarkitektur.

Utzon Huset

Adresse: Birk Centerpark 20

Herning Kommune. Ejendomsnr. 268364. Matr. nr. 6x Birk By

Historie: Se ovenfor. Bygningen opført opført i 1972 (BBR) med Jørn Utzon som arkitekt og Johannes Jensen (Uno-X Fonden) som bygherre.

Carl-Henning Pedersen og Else Alfelts Museum

Adresse: Birk Centerpark 3

Herning Kommune. Ejendomsnr. 184896. Matr. nr. 5y Birk By

Historie: Se ovenfor. Bygningen opført i 1976 og pyramiden i 1994 begge med C.F. Møllers tegnestue som arkitekt. Den runde museumsbygning efter ide fra C. Th. Sørensen. Udsmykning ved Carl-Henning Pedersen.

Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.

Teko-Center Danmark

Adresse: Birk Centerpark 5

Herning Kommune. Ejendomsnr. 9253. Matr. nr. 5 t Birk By

Historie: Allerede i 1945 oprettedes en trikotageskole i Herning under navnet Midtjysk Textilskole. I 1968 gik man sammen med Beklædningsindustriens Sammenslutning om at oprette en landsdækkende skole under navnet: Dansk Konfektions- og Trikotageskole. Med Anglis ophør fik

skolen lokaler i den sydlige del af Angligården. Senere er der udvidet flere gange syd for Anglibygningen. For adskillige år siden ændredes skolens navn til Teko-Center Danmark.
Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.
Søren Toftgaard Poulsen: Fem oplevelsesrige ture i det midtjyske landskab. 1991

Eksportskolen

Adresse: Birk Centerpark 7
Herning Kommune. Ejendomsnr. 243752. Matr. nr. 5ac Birk By
Historie: Bygningen opført i 1989 med C.F. Møllers tegnestue som arkitekt. Se generel tekst.
Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997

Teknologisk Institut

Adresse: Birk Centerpark 11
Herning Kommune. Ejendomsnr. 233420. Matr. nr. 5 ø Birk By
Historie: Bygningen opført i 1986 med C.F. Møllers tegnestue som arkitekt.
Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997

Handels- og Ingeniørhøjskolen

Adresse: Birk Centerpark 15
Herning Kommune. Ejendomsnr. 233439. Matr. nr. 5aa Birk By
Historie: Bygningen opført i 1996 med Henning Larsen som arkitekt. Se generel tekst.
Litteratur: Olaf Lind: Kunsten i virkeligheden. 1997.

Herning Stationscenter, Godsterminal, Postcenter med Pakkepost og aflastningsgaden Dronningens Boulevard.

I 1877 blev jernbanen mellem Silkeborg og Herning indviet. Med enkelte afvigelser fulgte den nye transportvej Århus-Ringkøbing hovedvejen. I Herning kom stationen til at ligge syd for den nye by og i kanten af den store højmose, Knudmose. I 1882 indviedes banen til Skjern.

Stationsbygningerne langs banen tegnedes af Statsbanernes daværende arkitekt N.P.C. Holsøe. Han havde ikke ofret meget på Hernings stationsbygning, der i al beskedenhed også rummede posthuset. Med etableringen af banerne Herning-Holstebro i 1904 og Herning-Viborg i 1906 blev stationsbygningen for lille og der opførtes en ny stationsbygning med Heinrich Wenck som arkitekt. Allerede i 1892 var posthuset flyttet til et nyt posthus tegnet af bygningsinspektør J. Petersen. Posthuset opførtes umiddelbar vest for stationen, så den fortsat lå belejligt for banen. Efter at banerne i 1913 var ført sydpå til Brande var Hernings infrastruktur i det væsentligste lagt fast for mange år ud i fremtiden. Hovedvejnettet var anlagt med stor bredde og var således fremtidssikret.

Med den kraftigt stigende biltrafik efter 2. verdenskrig blev man i Hernings byråd hurtigt klar over, at Hernings hovedgade med tiden ville blive så overbelastet, at trafikken i fremtiden ville bryde sammen i kaos, hvis ikke hovedgaden blev aflastet. Herning voksede på alle områder.

Tekstilindustriens hastige vækst betød en voksende transport af varer med post, jernbane og ad landevejen. Antallet af arbejdere og den stigende handel skabte myldretid morgen og aften. Antallet af messer i Herning blev hyppigere og skabte spidsbelastninger i flere dage. I 1957 begyndte man som følge af den nye vejbestyrelseslov at arbejde med de grundlæggende undersøgelser. I 1960 engagerede man vejplankonsulent Anders A. Nyvig A/S til at gennemføre omfattende trafiktællinger, som viste belastninger på op til 800 biler i timen og et antal på 7-8000 i døgnet. I 1962 inviterede Hernings byråd Vejdirektoratet, DSB og Post- og Telegrafvæsenet til at deltage i en omfattende planlægning af vejsystemet i og omkring Herning. Reaktionen var positiv. Vejdirektoratet havde arbejdet med planer om en omfartsvej. DSB rumsterede med planer om modernisering af godstransporten og Postvæsenet var ved at drukne i pakker fra tekstilindustrien. Alle følte et påtrængende behov for kapacitetsudvidelse og moderniseringer.

Et teknikerudvalg kom i 1964 med 3 alternative forslag til en aflastningsgade. En linie nord for den gamle hovedgade, en linie lidt syd for den gamle hovedgade og en endnu sydligere linie langs med stationen og banen til Holstebro. Den sidste løsning var langt den dyreste, men gav samtidig mulighed for en samlet planlægning af vejtrafikken, jernbanedriften, godsbeholdningen og posthåndteringen. Et forslag til projektering af både vej- og baneanlæg blev udført af civilingeniør E. Falk-Sørensen ved DSBs 6. anlægskontor i Århus og ansvarsfordelingen for de enkelte anlægsopgaver blev fastlagt i en overenskomst mellem Herning Kommune, DSB og Post- og Telegrafvæsenet i efteråret 1968. Vejdirektoratet tiltrådte overenskomsten med den væsentlige forudsætning, at Herning Kommunes andel støttedes af vejfonden med 85% af anlægsudgifterne. I 1969-70 blev de mange og nødvendige ekspropriationsforretninger foretaget og i 1971 begyndte anlægsarbejderne.

Det store projekt omfattede en ny ca. 3,5 km lang aflastningsgade i 4-6 spor, kaldet Dronningens Boulevard, et Banegårdscenter med station, posthus, rutebilstation, parkeringskælder og kontorlokaler til udlejning, nye perroner og jernbanespor, en Pakkepostkontor og en Godsterminal. Senere er et hotelkompleks kommet til. Banegårdscenteret og Godsterminalen var de første anlæg af sin art i Danmark og de indhøstede erfaringer kom til nytte ved senere projekter med anlæg af banegårdscentre i Ballerup 1989 og Odense 1994, samt de mange godsterminaler rundt om i landet.

Detailprojekteringen af vejanlægget blev foretaget på stadsingeniørens kontor i Herning. Banegårdscentret og Banegårdspladsen med rutebilstation blev udført af firmaet Rasmussen & Schiøtz A/S. Banegårdscentret er udført som montagebyggeri med betonelementer. Facader og gavle på den 123 meter lange 5 etager store bygning står i en rødbrun farve som kommer fra frilagte søsten. Disse brydes af vandrette gennemgående bånd i grå, glat beton og ikke mindst de røde vinduesbånd. Indvendigt er bygningen indrettet med lette vægge og nedhængte hvide lofter med lysarmaturer. I DSB afdelingen er dørene for publikum røde og dørene for personalet brune. Den østlige halvdel af de tre nederste etager indrettedes til DSB, medens den vestligste halvdel af de nederste tre etager indrettedes til P&T. De to øverste etager var der egentlig ingen behov for, men bygningen kom på grund af niveauforsænkningen mod Dronningens Boulevard og perronarealet til at se meget ret ubetydelig ud, idet Banegårdspladsen er i niveau med 2. etage. En offentlig myndighed må ikke opføre udlejningsbyggeri, derfor indgik man aftale med det private firma Rasdaco (ejet af Rasmussen & Schiøtz) om opførelse af udlejningslokale til erhvervsmæssig anvendelse som 4. og 5. etage.

DSB og P&T var hver for sig bygherre på deres andele og Herning Kommune var bygherre for Banegårdspladsen med parkeringskælder og vejanlægget. På 3. etage indrettedes station og posthus. 1. og 2. etage indrettedes til kontorer, mødelokaler m.v. for DSB og P&T. Adgangen til station og posthus foregår via en gangbro fra nordsiden af Sølvgade over Banegårdspladsen til en balkon i niveau med 3. etage. Her forestillede man sig at trafikken skulle fordele sig til station, DSB Rejsebureau og posthus. Fra fortovsarealet ved Banegårdspladsen var der adgang til station og posthus via trapper og elevator. En lang gangbro kaldet perronbro fører fra stationen hen over Dronningens Boulevard og sporarealet med perroner over til Pakkepostkontoret syd for banearealet. Fra denne er der trapper og elevatorer til de to perroner og fire spor. Når man kun behøvede to perroner og fire spor skyldtes det nedlægningen af Viborgbanen i 1977.

De komplicerede anlægsarbejder strakte sig over 8 år. I 1975 var det nye Pakkepostkontor på mere end 3800 m² ved Godsbanevej syd for banen færdig og taget i brug. Med opførelsen af den nye Godsterminal i Herning tog DSB fat på virkeliggørelsen af en omorganisering af stykgodstransporten. Ideen var at transportere godset i moduler kørt til og fra terminalen i lastbil. Mellem terminalerne skulle godset sendes i bloktog. Udførelsen af Godsterminalen i Herning var således et udviklingsprojekt. Tidligere havde godsperronen været i højde med togvognenes bund. Nu blev godssporet ført ind i selve bygningen, hvis bund var i terrænniveau. Godset blev herefter læsset af og på med truck. Også lastbilerne kørte ind i den store hal, hvor af- og pålæsningen foregik uafhængig af vejret. Ligeledes kunne containere køres ind i hallen med bil, sættes af på gulvet og efter eventuel omlæsning løftes på godsvogne med en stor truck. Godset blev således håndteret i gitterpaller, lastpaller eller containere ved hjælp af trucks.

Forureningsproblemerne med udstødningsgassen fra biler og trucks blev afhjulpet med udluftningssystemer, som dog medførte et ret så koldt klima i hallen om vinteren. I de senere opførte terminaler lod man af den grund lastbilerne blive udenfor terminalbygningerne. Forsøget i Herning med modulsystemet var vellykket, men de følgende år viste, at godsterminalerne for DSB blev en fejlinvestering. Terminalen i Herning blev indviet 17. maj 1977, men allerede i 1984 blev godsterminalerne nedlagt. Den store terminalbygning ved Godsbanevej er dels lejet ud til private firmaer, dels benyttet til postsortering.

For DSB medførte det samlede projekt utallige vanskeligheder. Skjern og Holstebro banerne skulle flyttes og forsænkes af hensyn til de mange vejbroer og cykel- og gangtunneller alt imens trafikken skulle afvikles så normalt som muligt. Dronningens Boulevard blev taget i brug efterhånden som de

enkelte afsnit blev færdige. Den sidste strækning blev strækningen på sydsiden af Banegårdscentret. Her var problemet, at man ikke kunne nedrive de gamle post- og stationsbygninger før det nye Banegårdscenter var færdig. Det blev det den 27.4. 1979, hvor centret indviedes. En kort overgang stod så det gamle og det nye post og stationscenter side om side. Men straks gik man i gang med nedrivningen og i efteråret den 30. november 1979 kunne hele projektet inklusiv aflastningsvejen indvies. Mange herningensere syntes den nye tid påvirkede byen kulturlandskab lidt for voldsomt, og nogle kaldte Herning for Danmarks svar på Chicago i USA!

I årene efter ibrugtagningen er der sket en del ændringer. Efter en halv snes års forløb fik man problemer med betonpest især i parkeringskælder og endnu værre i taget. Også gangbroerne måtte forbedres og istandsættes. Ved den lejlighed i 1992 blev gangbroen over Banegårdspladsen flyttet og balkonen i 3. etages niveau blev fjernet, fordi den aldrig var kommet til at fungere. P&T havde taget konsekvensen heraf og flyttet postkontoret ned på 2. etage i niveau med Banegårdspladsen. Udlejningen af de øverste etager har ikke været nogen god forretning på grund af manglende interesse. I 2003 er der på taget opført en etage med præfabrikerede ungdomsboliger. Et stålgerippe er monteret hen over taget, som ikke kunne bære en rigtig etage, og derpå er placeret de præfabrikerede lejligheder. Boligselskabet Fællesbo står for denne udvidelse. I dag domineres Banegårdspladsen mod øst af Scandic Hotel Reginas høje bygning og som et modstykke hertil planlægges opførelse af et byggeri mod vest.

Hele projektet med Dronningens Boulevard, Banegårdscentret, Rutebilstation, Pakkepost og Godsterminal var en udvikling forårsaget af den kraftige industrielle samfundsudvikling i 1960erne og 1970erne. Trods problemer og mangler ved projektet har det sikret en god afvikling af såvel vej- som banetrafikken i Herning. I de seneste år med de store motorvejsprojekter er Dronningens Boulevard nu motorvejenes naturlige indførelse i byen, hvorfra trafikken fordeles, mens motorvejene kommer til at lede fjerntrafikken uden om byen.

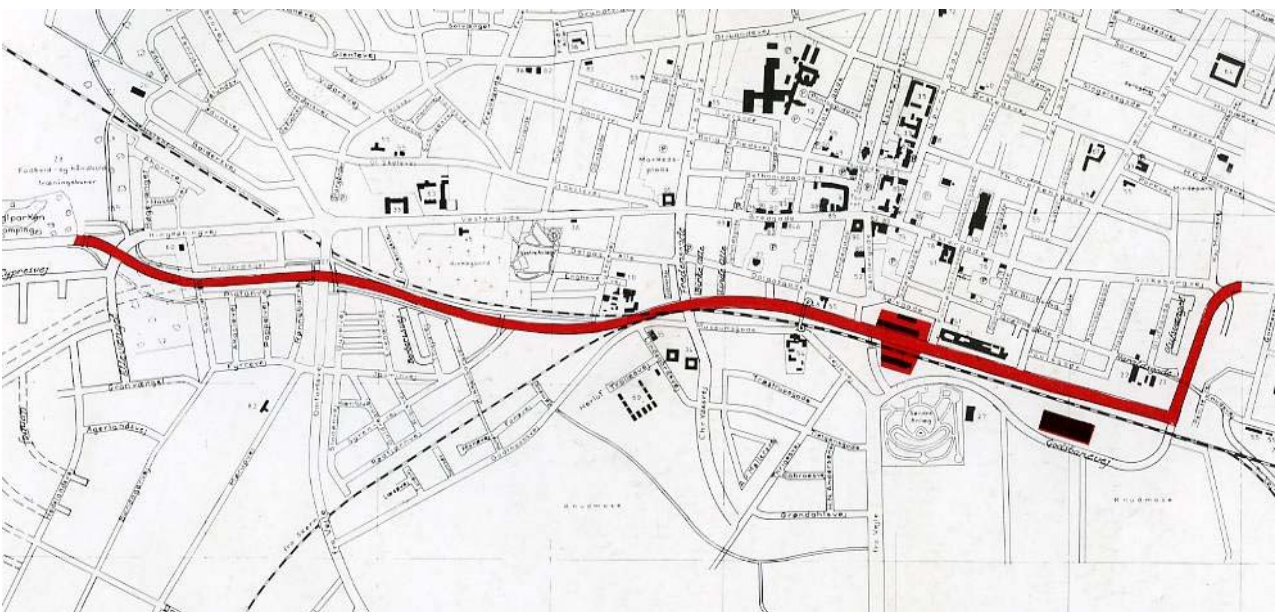
Litteratur: Herning 30. november 1979. Udgivet af Herning Kommune, Vejdirektoratet, DSB og P&T i anledning af projektets færdiggørelse. Red. Ole Hansen, DSB.
Thomas Kappel: 1979: Ny banegård med center i Herning. Jernbanehistorisk Årbog 2004.

Adresse: Banegårdspladsen 6A
Herning Kommune. Ejendomsnr. 270008. Matr. nr. 1404 h Herning Bygrunde.
Opført 1977-79. 10247 m² og 91 beboelseslejligheder.

Pakkepostbygningen:
Godsbanevej 7

Herring Station set fra perronerne.

Dronningens Boulevard, Stationscenteret og pakkeposten markeret med rødt.

Herning

30. november 1979

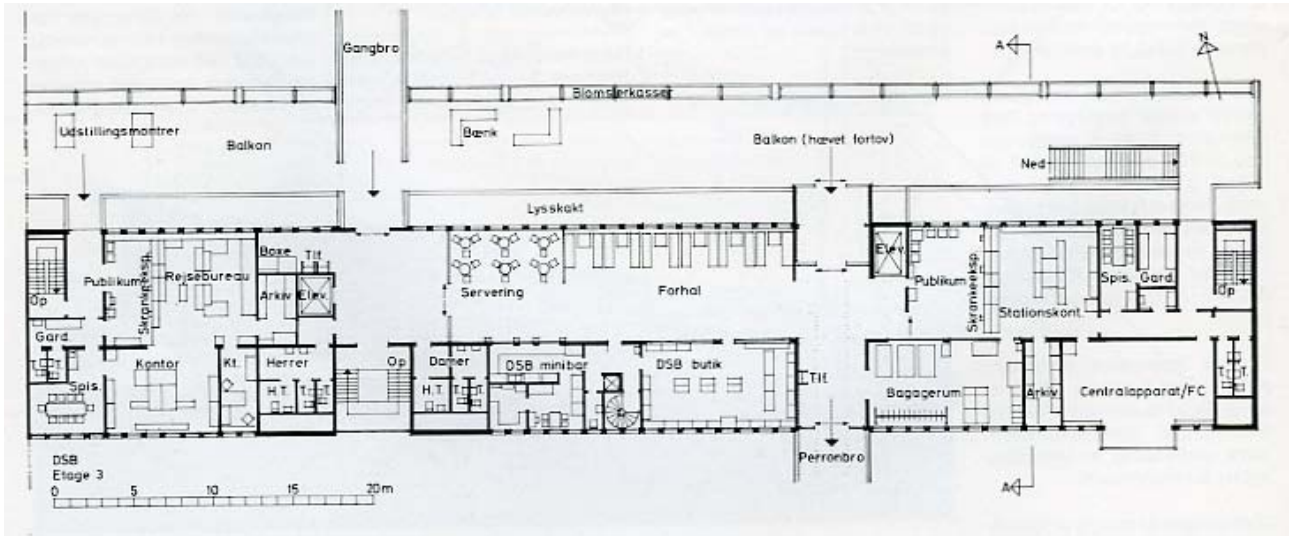
Luftfoto af hele aflastningsgadeprojektet og stationscenteret med godsterminalen til venstre.

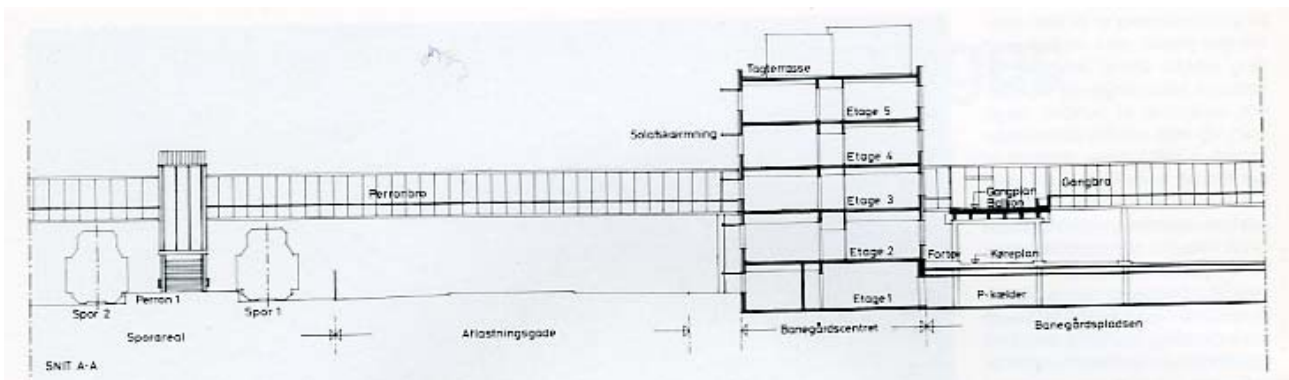
Pakkepostbygningen på godsbanevej.

Godsterminalen.

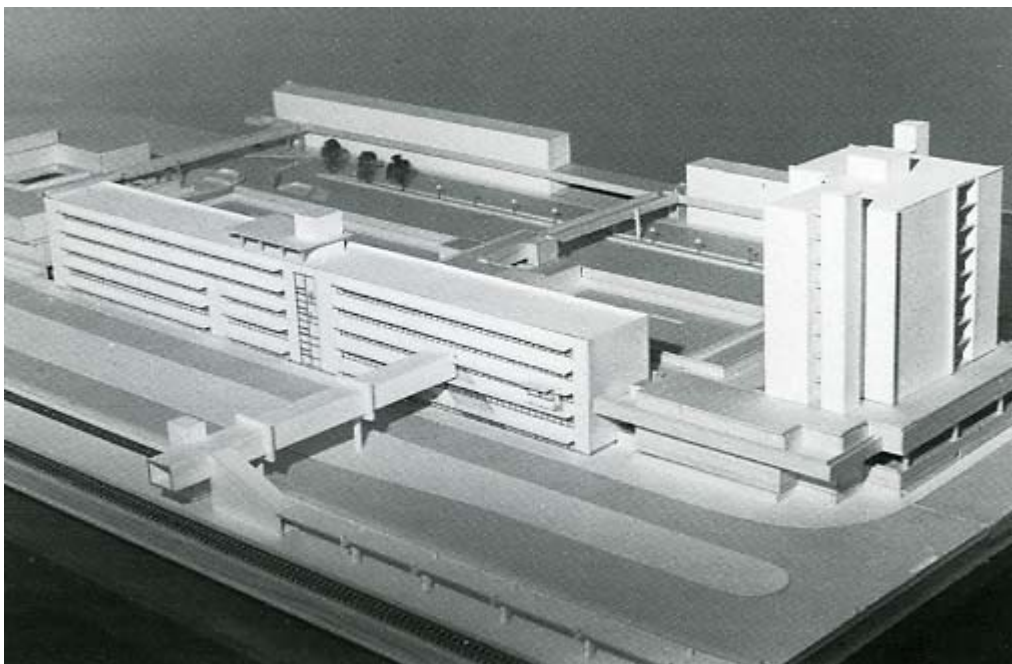
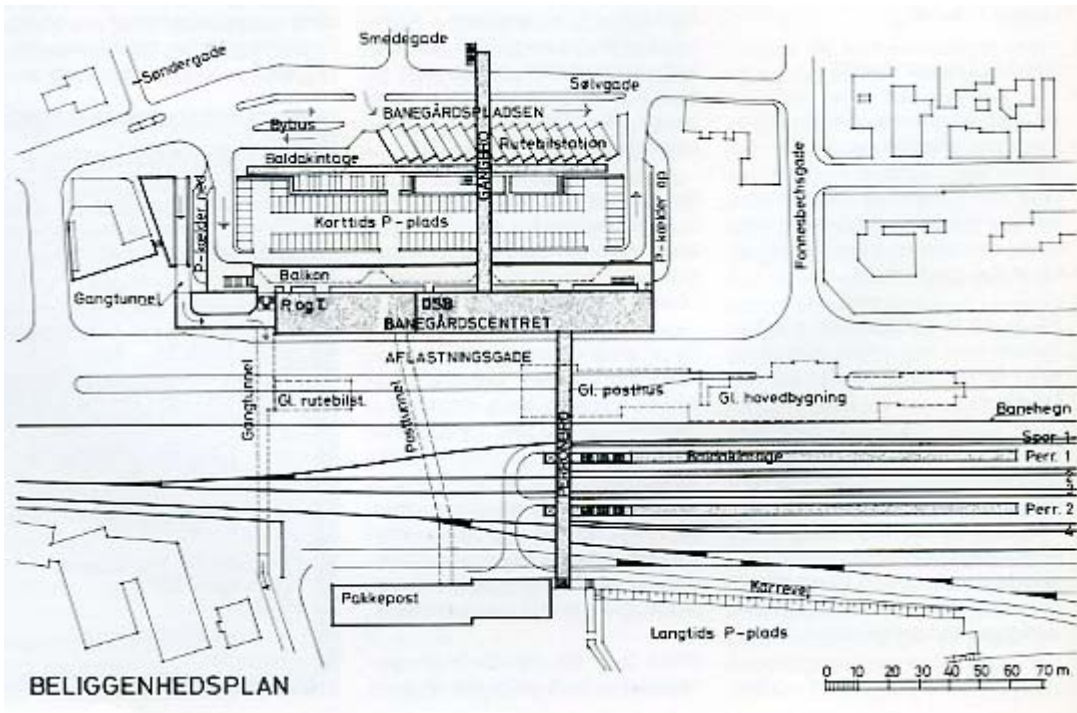
Plan af stationscenteret.

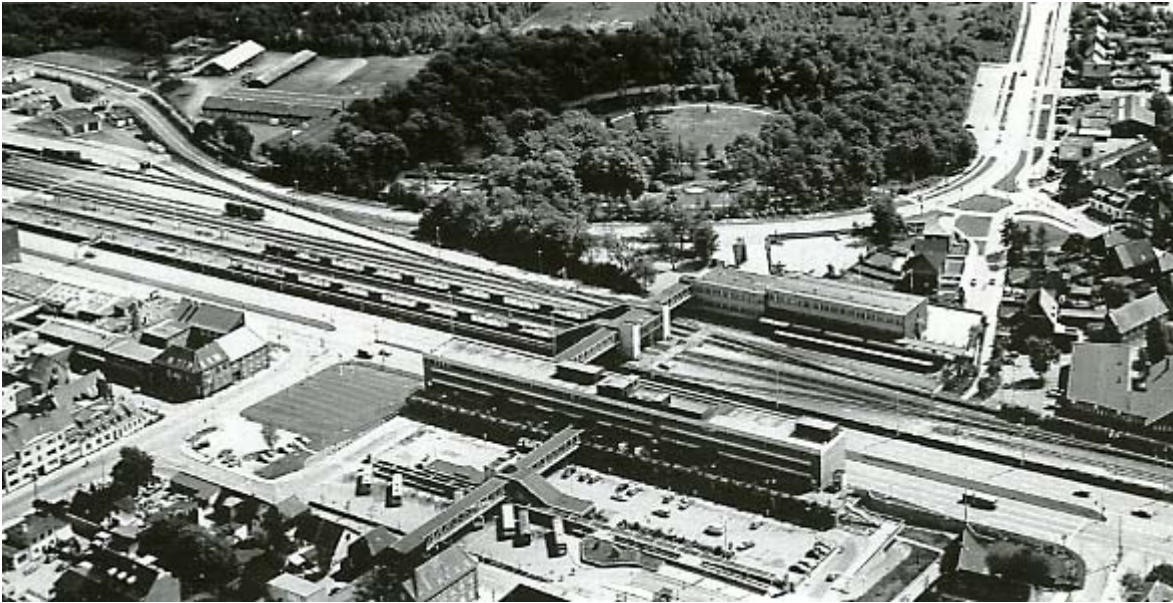
Snit af stationscenterbygningen.

Herning Stationscenter set fra nordvest med stationscenterpladsen i forgrunden med rutebilstation.

Model af stationscenteret.

Luftfoto af Herring Stationscenter før ombygningerne. I baggrunden pakkepostbygningen forbundet med gangbroen hen over vej og banespor.

Heinrich Wencks stationsbygning fra 1906, som blev revet ned sommeren 1979.

Herning Klædefabrik – Textilforum

Adresse: Vestergade 20, 7400 Herning. 97122980. Eller Herning Museum 97123266.

Ejer: Ejendomsselskabet Textilforum A/S, Industrivej Nord 25, 7400 Herning. 97118811.

Herning Kommune. Ejendomsnr. 230359. Matr. nr. 1104a Herning Bygrunde.

Tidligere direktørboliger: Vestergade 41. Ejendomsnr. 153389. Matr. nr. 1165a Herning Bygrunde.

Vestergade 43. Ejendomsnr. 153400. Matr. nr. 1166a Herning Bygrunde.

Historie: Det første uldspinderi i Hammerum herred blev anlagt i 1840 på Clasonsborg i Skarrild af storkøbmand Nis Clason i Hamborg. Det næste uldspinderi var Skærbæk Uldspinderi i Rind sogn. Det blev etableret i 1856 med tømrer Jens Jeppesen som driftsleder og senere ejer. Begge spindrier var drevet ved vandkraft. I 1870'erne var flere begyndt at strikke på strikkemaskiner og behovet for at industrialisere spindeprocessen voksede. I 1876 opførte fynboen og smedemesteren Poul Andersen Herning Uldspinderi sammen med strømpevæveren Hans Chr. Jensen fra Tjørring. Bygningen opførtes i den vestlige del af Herninggade, i dag Vestergade. I den østlige ende af bygningen indrettedes spindefabrikken, som skulle ledes af strømpevæveren, og i den vestlige ende indrettedes smedje til Poul Andersen. I en tilbygning med en 14 meter høj skorsten opstilledes dampkedel og dampmaskine på 6 HK til drift af de to virksomheder. I hovedbygningen indrettedes også bolig for uldspinderiets fabrikant. Den lille spindefabrik rummede fra starten en beskeden maskinpark med en wolfe maskine til oprivning og blanding af råulden, et lille karteværk med to krempler (kartetromler), to håndspindemaskiner (selfactorer) med 60 spindler hver, en tvindemaskine og en haspemaskine.

I de første år førte den lille spindefabrik en omtumlet tilværelse med gentagne ejerskifte. Først med fabrikant I.A. Lunds overtagelse i 1883 kom der for alvor gang i Herning Uldspinderi.

Maskinparken blev fornyet med moderne maskiner. Året efter indgik I.A. Lunds broder F.C.C.

Lund og søster Christine Lund som medejere. I 1893 udvidedes maskineriet med en 25 HK dampmaskine, 4 kartemaskiner og 4 nye selfactor-spindemaskiner. Desuden etableredes et savskæreri i tilknytning til fabrikken.

I 1896 gik Brdr. Lund over til at fremstille klæde. En nyopført væveribygning med gavlen ud mod Gl. Skolevej blev opført i 1895. Den eksisterer endnu og er i dag anlæggets ældste bygning. På 1. sal opstilledes vævene, der var brugte Neumünstervæve. Samtidig anskaffedes et par valke- og vaskemaskiner, så man kunne fremstille vadmél og hylsklæde. På et billede fra 1894 af spindefabrikkens personale, ses over 30 personer sammen med fabrikantfamilierne. Omkring 1897 opførte de to brødre hver en direktørbolig overfor fabrikken på sydsiden af Vestergade (nr. 41 og 43). De to brødre var begge blevet gift og fabrikkens voksende omsætning gav økonomisk mulighed for en mere standsmæssig privatbolig. Personaleforholdene på fabrikken var ret patriarkalske. En del af de ugifte medarbejdere boede på loftsværelser over de to direktørboliger, kvinderne hos I.A. Lund i den østlige villa og mændene hos F.C.C. Lund i den vestlige villa. Hver af boligerne havde et udhus. Hos den ene var denne indrettet til folkekøkken og hos den anden var udhuset blandt andet indrettet til bolig for fabrikanternes kusk. Begge boliger er bevaret, men er delvis ombygget.

I midten af 1890'erne havde Brdr. Lunds fabrik vokseværk. Antallet af arbejdere voksede ligeledes. Rundt omkring i den store verden organiserede arbejderne sig i fagforeninger. I Herning stiftedes Arbejdsmændenes Fagforening i 1893 og omtrent samtidig stiftedes Murerne og Tømrernes Fagforbund. I 1896 tog en ung spinder på klædefabrikken initiativ til at oprette en afdeling i Herning af Dansk Tekstilarbejderforbund. Afdelingen kunne i det første år kun tælle 11 af

fabrikkens ca. 60 medarbejdere som medlemmer. Det kunne dengang let betyde afskedigelse, hvis en medarbejder var aktiv i fagbevægelsen, men Brdr. Lund var skikkelige folk og den unge spinder Chr. Jensen var vellidt af alle. Da han døde i 1939 havde han været ansat på klædefabrikken i 49 år. I det hele taget gik det langsomt med organiseringen af tekstilarbejderne. Fra byens anden store fabrik ”Truelsen & Søn” kunne den nye fagforening for tekstilarbejdere kun tælle et enkelt medlem i de første år. I 1907 omfattede fagforeningen kun arbejdere på klædefabrikken, i 1908 fik man nogle tekstilarbejdere med fra Hammerum og først i 1915 kom de mange arbejdere hos Truelsen rigtig med i fagforeningen.

I 1901 den 25. juni, som var en meget varm sommerdag, udbrød der brand på klædefabrikken. Et søm i wolfemaskinen slog en gnist, det olierede uld blev straks antændt og snart stod fabrikken i flammer. Spinderiet og maskinhuset nedbrændte, men den nye væveribygning fra 1895 blev reddet. Efter branden opførtes det nuværende forhus og spinderiet bagved forsynet med nye maskiner. 4 karteværker og 5 nye selfactorspindemaskiner fra firmaet Schwalbe, Werdau i Sachsen, blev opstillet, og allerede i november samme år var klædefabrikken i fuld drift med over 100 medarbejdere. I 1908 erhvervedes i Westfalen 18 nyere Schönherr væve model CB, som i mange år blev klædefabrikkens bedste væve.

I 1909 besluttede I.A. Lund at træde ud af kompagniskabet med broderen F.C.C. Lund. De havde i 1904 købt Ringkøbing Uldspinderi. I.A. Lund overtog nu alene dette firma og overlod fabrikken i Herning til F.C.C. Lund. I 1910 startede brødrene Daell deres postordreforretning, hvor Brdr. Lunds rejseplaidier var et af slagvarerne. I mange år leverede klædefabrikken i Herning rejseplaidier til Daells Varehus. Desuden havde man etableret eget fabriksudsalg, først fra selve fabrikken og fra 1914 fra butikken Bredgade 28. Under første verdenskrig blev det efterhånden som krigen skred frem mere og mere vanskeligt at skaffe råvarer til bomuldsindustrien. Klædefabrikkene havde det derimod lettere, da de kunne skaffe indenlandsk uld. Det blev sælgers marked og som alle andre begyndte Brdr. Lund at blande alt muligt i garnene. Kvaliteten af varerne faldt, men på grund af mangelsituationen kunne alt sælges og til høje priser. Fabrikken i Herning begyndte yderligere med konfektion og havde ved krigens slutning omkring 100 hjemmesyersker beskæftiget med at sy bukser og trøjer. I 1916 omdannedes fabrikken til et aktieselskab under navnet ”Brdr. Lunds Fabrikker A/S”. I 1919 trådte F.C.C. Lund tilbage som direktør og flyttede til Charlottenlund. Han afløstes af manufakturhandler Johannes Jespersen, der blev merkantil direktør, og I.C. Nielsen som meddirektør. I 1918 opførtes mod Vestergade en ny væveribygning, som et par år senere var forsynet med 5 selfactorer i stueetagen og på loftet med 32 klædevæve. I årene efter verdenskrigen blev de økonomiske vilkår for så at sige alle områder af samfundet vanskeligere og vanskeligere. Også klædefabrikkene måtte skære ned. For mange medarbejdere betød det arbejdsløshed. Også på Herning Klædefabrik forsøgte man sig med nedsat arbejdstid eller arbejdsdeling at fordele krisens sociale virkninger. Ansporet af Truelsen & Søns gode resultater også i efterkrigsårene indrettedes i 1927 på loftet af den gamle væveribygning fra 1895 en trikotageafdeling med nye rund- og fladvæve. Desuden indrettedes også en systue med 20 symaskiner. Efter en kortvarig succes med afsætning af trikotagevarerne begyndte afsætningen at tage af og i 1934 blev trikotageafdelingen nedlagt med økonomisk tab. Derimod lykkedes det i 1929 at få kontrakt på leverancer af stof til Ford Motorkompagnis samlefabrik for Ford A modellen i Københavns Sydhavn. Kvalitetskravene hertil var ekstremt høje, men det lykkedes fabrikken i Herning at tilfredsstille Ford og leverancerne fortsatte helt til Ford nedlagde polstringsfabrikken i 1950erne. Mellemkrigsårene betød i vid udstrækning lukning af klædefabrikker i Danmark. Omkring 25 fabrikker i Jylland og på Fyn ophørte med klædefremstilling i mellemkrigsårene. Kun med nød og næppe lykkedes at bevare klædefabrikken i Herning.

I 1934 måtte aktieselskabet Brdr. Lunds Fabrikker dog likvidere, men fabrikken fortsatte produktionen under navnet ”Herning Klædefabrik” med private ejere, Jes Jespersen og Jantoft, og

med Johannes Jepsen som enedirektør. Allerede i 1936 købte Johannes Jepsen de to ejere ud og blev nu enejer af den gamle fabrik. Sønnen Gunnar Jepsen fik nu ansvaret for den tekniske ledelse og designudviklingen. Kort tid efter begyndte en mærkbar forbedring af afsætningen. Oprustningen af Europas hære skabte stor efterspørgsel på klæde til uniformer men også i høj grad en stigende efterspørgsel efter tweedstoffer og hvergarn. Under 2. verdenskrig lykkedes det fabrikken at undgå at skulle producere til værnemagten, men man måtte som alle andre virksomheder i stigende omfang fremstille varerne af erstatningsråvarer. Gunnar Jepsen deltog i den lokale modstandsgruppe og blev i august 1944 taget af tyskerne og tilbragte krigens sidste 9 måneder i kz lejren Neuengamme.

Efterkrigsårene blev præget af en rivende udvikling i efterspørgslen, som kun begrænsedes af rationering af råvarerne. Herning Klædefabrik byggede i 1948-1950 en ny væveribygning langs Gl. Skolevej. Den var på 3 etager foruden kælderen. I alt ca. 2000 m². Den gamle væveribygning fra 1918 blev nu taget i brug til lager for garn og råstoffer. Fabrikken kørte nu med 2 holdsskift. Den 31. august 1953 opstod brand i udlageret i bygningen ud mod Vestergade. I løbet af få minutter var bygningen omspændt af flammer. Den gamle væveri fra 1918, spinderiet fra 1901 og spoleriet fra 1899 udbændte helt. Tilbage stod Kontorbygningen eller forhuset fra 1901, kedelhuset, appreturet fra 1895 og den nye væveribygning fra 1948-50. I forsommeren 1954 var nye bygninger opført i stedet. Spinderiet mod Vestergade blev forsynet med 4 karteværk og 6 selfactorer fra fa. Spinnbau i Bremen. I en shedtagsbygning bag kontorbygningen indrettedes appreturet til efterbehandling af klædevarerne. I 1956 erhvervede Herning Klædefabrik en lang række nyere maskiner fra I.C. Modeweg & Søn i Brede, der ophørte i 1956. Man erhvervede blandt andre 23 væve af fabrikatet Schönherr model CFS, 3 valkemaskiner af fabrikatet Hemmer fra Aachen, og 2 valkemaskiner fra AB Textilmaskiner i Norrköping. I de følgende år havde fabrikken stort succes med især dame-tweedstoffer. Da omsætningen efter 1960 begyndte at falde forsøgte man at oplive en gammel ide om lønfarvning for trikotagefabrikkerne. I 1964 opførtes en ny farveribygning vest for fabrikken mod Vestergade. I de følgende år gik det godt med lønfarvning, men fra 1972 inddrog man halvdelen af farveribygningen til klædefabrikation, hvorved lønfarveriet reduceredes tilsvarende. I 1968 havde man opgivet produktionen af herrestoffer for bedre at kunne koncentrere sig om at fremstille mange nye designer til damerne. Da Herning Klædefabrik fejrede 100 års jubilæum i 1976 kunne Gunnar Jepsen lave statistik på udviklingen af klædefabrikernes udvikling i Danmark og konkludere, at Herning Klædefabrik var en af i alt 7 tilbageblevne klædefabrikker i Danmark.

Men også Herning Klædefabriks dage var ved at være talte. I 1980 levede fabrikken stort set af at levere møbelstoffer til Gabriel i Fredericia, men da denne ønskede indflydelse på klædefabrikens drift i form af aktier, afslog familien Jepsen dette og Gabriel trak sig herefter ud af samarbejdet og købte Kjærs Mølle i Aalborg og startede egen produktion af møbelstoffer. I 1982 måtte Herning Klædefabrik gå i betalingsstandsning. 1. maj 1983 blev virksomheden derefter overtaget af A/S Egetæpper, der fortsatte produktionen af plaider og møbelstoffer frem til udgangen af 1989, hvor Egetæpper mageskiftede Herning Klædefabrik med tæppefabrikken Scantuft i Holstebro, der var ejet af Gabriel. Ved mageskiftet forbeholdt Egetæpper sig ret til at tilbagekøbe Herning Klædefabriks bygninger, hvis Gabriel standsede produktionen på klædefabrikken i Herning. Dette skete allerede 1. juni 1990, hvor Gabriel flyttede produktionen af møbelstoffer til Kjærs Mølle i Aalborg. Hermed ophørte klædefremstillingen på Herning Klædefabrik og Egetæpper benyttede sig af tilbagekøbsklausulen.

Bevaring:

Allerede i 1983 frasolgtes den nye farveribygning. Kedelhuset med skorsten blev solgt med, men da kommunen blev ansøgt om nedrivningstilladelse afslog man dette på opfordring fra Herning

Museum og kommunen købte da bygningen og forærede den til Fonden for den selvejende Institution Textilforum, der var blevet oprettet i 1993 med det formål at restaurere fabriksanlægget og gøre det muligt at vise udstillinger om egnens tekstilindustri historie og tekstilfremstilling før og nu både lokalt og globalt. I 1996 var første del af det næsten 6000 m² store bygningskompleks restaureret, dvs. kontorbygningen, spinderihallen, appreturet og kedelhuset, som indrettedes til udstillinger m.v. for Textilforum, der åbnede 1. juni 1996 som en afdeling af Herning Museum. I 1999 var restaureringen af væveribygningen fra 1948 afsluttet og i 2000 var istandsættelsen af de ældste mellembygninger fra 1895 og 1899 på tilsammen 700 m² tilendebragt. De to øverste etager af væveribygningen er lejet ud til et marketingsfirma og de to mellembygninger samt en del af spinderihallen kaldet Vanggårdfløjen er udlejet til Teko Center Danmark til uddannelse af tekstildesignere m.v.

Kun få maskiner fra klædefabrikens tid er tilbage. I spinderihallen står et karteværk fra Spinnbau i Bremen årg. 1954. Kartemaskinen blev indkøbt efter branden i 1953. Ligeledes er der bevaret en af de 23 væve, som fabrikken købte hos Modeweg i Brede i 1956, nemlig en væv fra 1920'erne af mærket Schönherr model CFS, Chemnitz. Fra valkeriet er bevaret en valkemaskine fra Hemmer i Aachen, desuden er en kluderiver fra Trützschler Textilmaschinenfabrik, Rheydt-Odenkirchen og en wolfe maskine til oprivning af ulden før den blæses ind i uldkamrene. Nævnes skal også en ruemaskine fra Werner Reimers, Homburg, hvis tromler er monteret med karteboller af tidslær. Desværre mangles en af klædefabrikens originale selfactorer, for at man kan vise alle væsentlige led i klædefremstillingen. Men i museets samling findes en gammel hånddreven spindemaskine med 58 spindler, af samme type som de to første spindemaskiner i uldspinderiet fra 1876. Museet vil dog forsøge at opspore en spindemaskine, som er samtidig med de øvrige bevarede maskiner fra klædefabrikken.

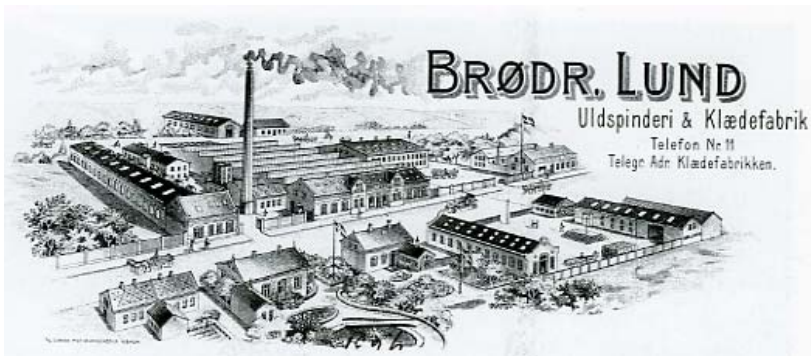
- Liste over bygninger:
1. Forhuset mod gaden opført 1901
 2. Appreturet, spinderihallen og Vanggaardfløjen med 6 lejligheder opført i 1954.
 3. De to mellembygninger opført 1895 og 1899
 4. Væveribygningen i 4 etager opført 1948.
 5. Villa (tidl. direktørbolig), Vestergade 41 opført omkring 1895
 6. Villa (tidl. direktørbolig) Vestergade 43 opført omkring 1895.

Litteratur:

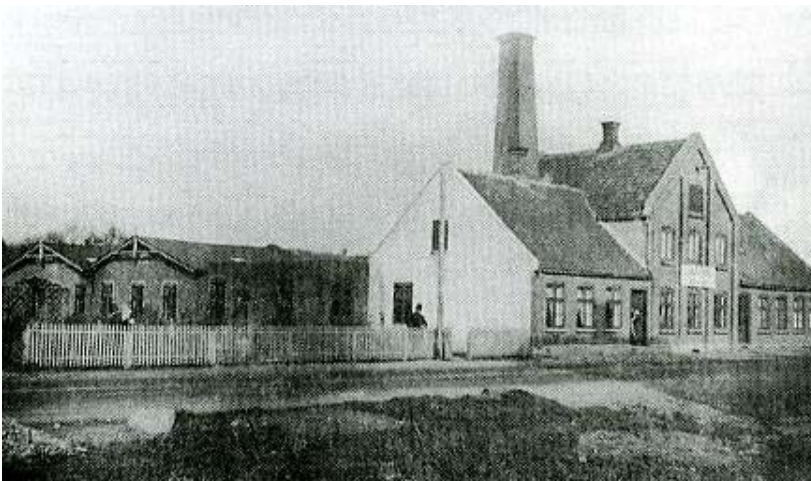
Gunnar Jespersen: Hundrede års Herning-spind. 1976.

Ulla Thyrring: Nyt liv i gammel fabrik. FRAM 2000 s. 52-62.

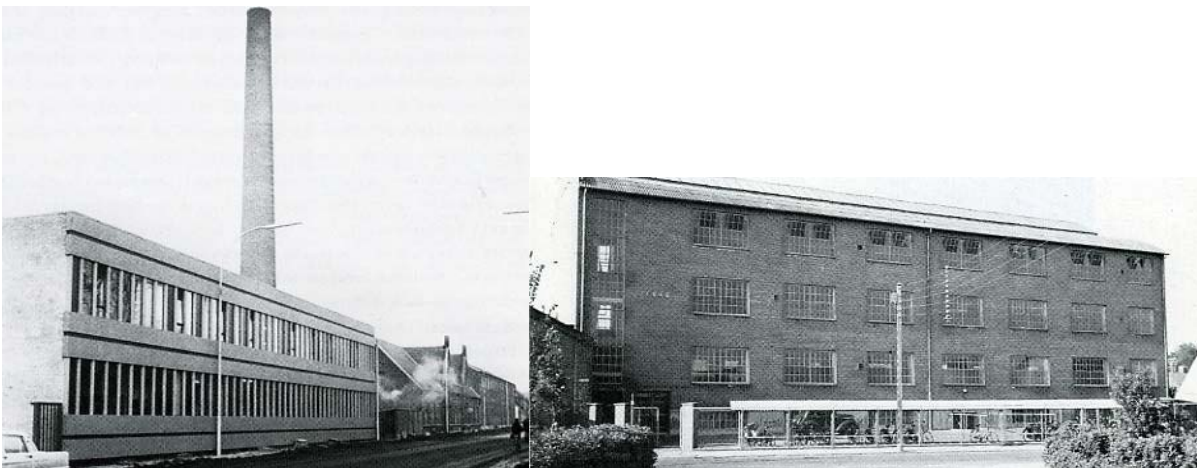
H.P. Hansen: Herning Klædefabrik 1876-1951. Ikke publiceret manuskript dateret 13.2.1952.

Tegning efter 1901.

Herning Uldspinderi opført af smeden Poul Andersen 1876.

Farveribygningen fra 1964 i forgrunden og hovedbygningen fra 1901 bagved. Billedet til højre er væveribygningen fra 1948.

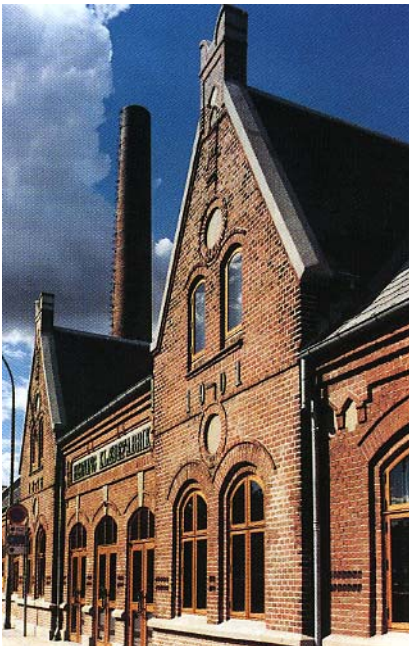
Herning Klædefabriks tidligere spinderihal.

Luftfoto af Herning Klædefabrik 1991. Foto: KH.

Væveribygningens øverste etage med de mange CFS væve, som erhvervedes til klædefabrikken i Herning, da Modewegs fabrikker i Brede lukkede i 1956. Foto: Løvstad 1959.

Herning Klædefabriks administrationsbygning fra 1901 og den istandsatte væveribygning fra 1948.

Herning Klædefabriks tidligere tørappretur, hvor det vævede klæde tidligere blev færdigbehandlet.

Bang & Olufsen A/S

Adresse: Peter Bangs Vej 15

Struer Kommune. Ejendomsnr. 20715. Matr. nr. 23 u Den vestlige del, Gimsing.

Bebygget areal 11357 m2. Bygningsareal i alt 15688.

- Bygn. 1. Opført 1945. Murstensmure og tegltag.
- Bygn. 2. Opført 1946. Jernbetonskelet. Murstensfacade. Tagpap tage.
- Bygn. 3. Opført 1963. Jernbetonskelet. Murstensfacade. Built-up tag.
- Bygn. 4. Opført 1965. Jernbetonskelet. Murstensfacade. Tagpap tage.
- Bygn. 5. Opført 1980. Betonelementer. Built-up tag.
- Bygn. 6. Opført 2004. Murstensmure. Built-up tag.

Adresse: Hjernvej 21

Struer Kommune. Ejendomsnr. 20596. Matr. nr. 22bx (omfatter også nr. 21ap) Den vestlige del, Gimsing.

Bebygget areal: 47706 m2. Bygningsareal i alt: 51130 m2.

- Bygn. 1. Opført 1966. Jernbetonskelet. Murstensfacade. Built-up tag. Fabrik.
- Bygn. 2. Opført 1971. Jernbetonskelet. Træbeklædn. Built-up tag. Varmeanlæg.
- Bygn. 3. Opført 1988. Jernbetonskelet. Letbeton mure. Built-up tag. Fabrik.
- Bygn. 4. Opført 1967. Jernbetonskelet. Murstensmure. Tagpap tage. Fabrik.
- Bygn. 5. Opført 1970. Jernbetonskelet. Murstensmure. Tagpap tage. Fabrik.
- Bygn. 6. Opført 1998. Murstensfacade. Tagpap tag. Kontor/administration.
- Bygn. 7. Opført 1990. Metalplade i facade. Metalpl. i tag. Fabrik.
- Bygn. 8. Opført 2002. Træbeklædning. Tagpap tag. Kontor/administration.
- Bygn. 9. Opført 2004. Facade fibercement. Metalpl. i tag. Kontor/administration.

Historie:

Allerede som ingeniørstuderende begyndte Peter Bang at eksperimentere med at lave en radio. Alle radioer på markedet blev drevet ved akkumulatorer eller batterier. Peter Bang fik ideen til at lave en radio, der kunne tage strømmen direkte fra lysnettet. Men det blev nærmest anset for umuligt. Efter endt uddannelse på teknikum i Århus i 1924 rejste han til USA, hvor han arbejdede 6 måneder på en radiostation. Herefter var han klar til at begynde for sig selv. Svend Olufsen fra Quistrup i Gimsing var blevet færdig som ingeniør på teknikum i Århus samme år som Peter Bang. Efter endt eksamen rejste han hjem til Quistrup, hvor han i tårnværelset begyndte eksperimenterne med at lave en lysnetradio efter Peter Bangs ideer. Da Peter kom hjem fra USA og hørte om Svends halvfærdige projekt rejste Peter Bang straks til Quistrup, hvor de nu samarbejdede om at fuldføre det. I 1925 dannedes aktieselskabet "Bang & Olufsen" med en kapital på 10.000 kr. Efterhånden lykkedes det de to ingeniører at fremstille en eliminator, som kunne masseproduceres. Den kunne sættes ind mellem lysnettet og en batteriradiomodtager. Allerede i 1927 havde de 30 mennesker i arbejde på Quistrup, hvor den unge virksomhed efterhånden havde beslaglagt hele hovedbygningen. Peter Bang og Svend Olufsen købte nu en ejendom et stykke nord for Gimsing Kirke, hvor de opførte en fabriksbygning i 2 etager. I 1929 fik fabrikken for alvor sit gennembrud med den første fuldt færdige lysnetradiomodtager: Femlamperen. I sammenligning med konkurrenterne var den både teknisk foran og designmæssigt smukkere. Den gav anledning til det fremtidige slogan: "Det danske kvalitetsmærke". I 1931 gik B&O ind i tonefilmsbranchen, idet man udviklede et forstærkeranlæg til biografer. Filmens udbredelse gav en rivende afsætning og B&O var tidligst ude. I løbet af trediverne blev så godt som alle danske biografer forsynet med B&O tonefilmsanlæg. Man oprettede et særligt selskab hertil kaldet BOFA. Anden verdenskrig betød større efterspørgsel efter radioer og i 1941 foretog B&O sin hidtil største udvidelse af fabrikken. Rundt om radiofabrikkens

bygningerne opstod efterhånden en hel by, B&O-byen, med villaer opført af fabrikkens mange medarbejdere. Mange af B&Os medarbejdere var aktive i modstandsbevægelsen, blandt andet lederen af Københavnsafdelingen Duus Hansen, der krigen igennem opretholdt den illegale radioforbindelse til den frie verden. Fabrikken kom på tyskernes sorte liste og natten mellem den 14.-15. januar 1945 sprængte en schalburgtage gruppe anført af Kaj Henning Bothilsen Nielsen fabrikken i luften. Intet var tilbage af betydning efter sprængningen bortset fra en del tegninger og laboratorierapporter. En ny og fuldt moderne fabrik stod færdig godt et år senere: 7. feb. 1946. B&O brusede frem: i 1947 satte man sin første båndoptager i produktion, i 1950 den første FM radio, i 1952 fabrikkens første fjernsyn og i 1957 kom fabrikken med verdens første grammofon pick-up med stereo. Omkring 1960 lavede B&O sin transistorradio "Beolit" og allerede i 1962 solgte man Beolit nummer 100.000! Efter voldsom kritik fra blandt andet Poul Henningsen for dårligt design begyndte B&O at samarbejde med landets bedste designere og herefter blev designet virkelig en væsentlig del af fabrikkens udviklingsarbejde. Med lanceringen af Beomaster 900 i 1964 hentede B&O sin hidtil største succes. Normerne for hvordan en radio kunne se ud var med et slag rykket. B&O måtte udvide med fabrik 2 i Struer i 1965 og i de følgende år med fabrik 3, 4 og 5, alle i Struer/Gimsing. Senere kom der fabrikker til i Skive og Lemvig. I 1960 var eksportandelen 4,5 procent af omsætningen, i 1962 var den 20 procent, i 1977 var den 62 procent og i 1990 75 procent. B&O oprettede efterhånden et net af datterselskaber i alle verdensdele. Af de omkring 100 danske radio- og fjernsynfabrikker, der har eksisteret gennem årene, er der nu kun B&O tilbage. Også på europæisk plan er B&O så godt som den eneste overlevende. Men omkring 1990 var krisen overhængende for B&O. I de gode tider havde man forvokset sig. Kassen var simpelthen tom og formuen næsten væk. En ny direktion indsat i 1991 med Anders Knutsen i spidsen slankede hele organisationen voldsomt. Operationen lykkedes. B&O har omkring 3000 medarbejdere.

Bevaring:

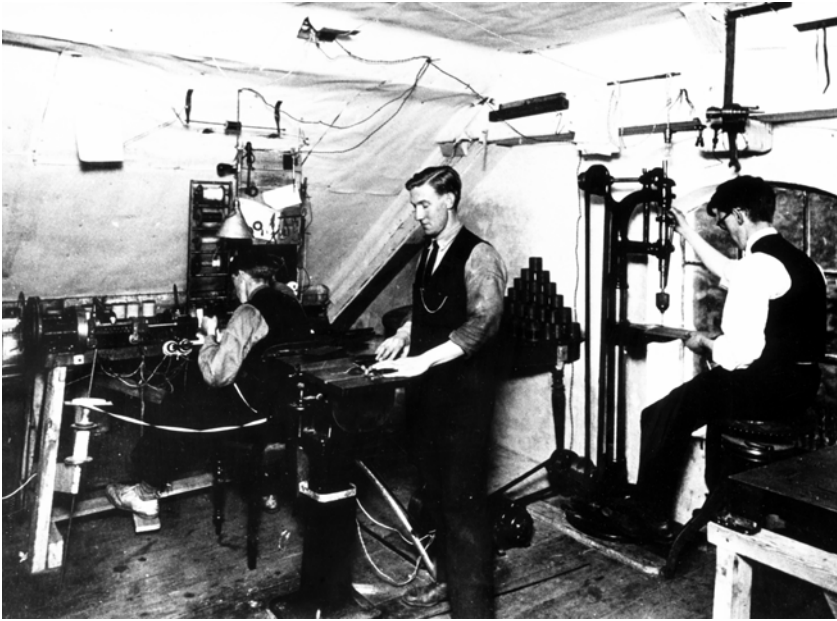
B&O fabrikkens bygninger opført efter sprængningen i 1945 er meget velbevarede. Hele B&O byen med fabrikkerne, administrationsbygning, villaerne og de store parkeringsarealer er helt unik i Vestjylland! Selv om B&O ser på fremtiden med godt mod vil globalisering og outsourcing måske i løbet af få år skabe store organisatoriske og arbejdsmæssige ændringer. B&O har komplette samlinger af fabrikkens produkter fra de allerførste produkter til de sidste, i alt ca. 1600 apparater! Samlingen står umiddelbart foran en flytning til et specielt magasin for B&O på Struer Museum. Ligeledes vil museet hjemtage et enormt arkivmateriale fra fabrikkens levetid. På Struer Museum står man umiddelbart foran at foretage en udbygning af museet med en udstillingsbygning specielt indrettet for en B&O udstilling. Museet har etableret et samarbejde med en klub af B&O medarbejdere (også tidligere medarbejdere).

Undersøgelse: Der er ingen garanti for at B&O producerer i Struer om nogle år. Det er derfor vigtigt at de store samlinger fra fabrikken bliver fulgt op af etnologiske undersøgelser. Der er behov for:

- 1. Beskrive fabrikkens historie i nærmere detaljer.**
- 2. Beskrive arbejdsgangen på virksomheden – i de mange afdelinger.**
- 3. B&O fabrikkens samspil med lokalsamfundet, politisk, økonomisk, kulturelt.**
- 4. specielt fokusering på kvinder på arbejdsmarkedet.**

Litteratur:

Jens Bang og Jørgen Palshøj: Bang & Olufsen. Vision og Legende. 2000.
Jens Bang: Bang & Olufsen. Fra vision til Legende. 2000.
Thomas Bloch Ravn: B&O, Struer og den vide verden. FRAM 1991.

Bang og Olufsen begyndte på et loftsværelse på gården Quistrup i 1925. Foto: Struer Museum.

B&Os gamle hovedbygning fra 1945. Bagved ses de samtidige fabrikshaller med shedtag. Foto: Struer Museum.

Den første B&O fabrik opført på bar mark i 1927. Foto Struer Museum.

B&Os nyeste fabrikker set fra luften. Foto: Struer Museum.

B&Os populære Beomaster fra 1964 designet af Henning Moldenhaver.

1:7560 - Copyright: Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi

B&O fabrikkerne omkring 1955.

1:7560 - Copyright: Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi

B&O fabrikkerne 2004.

Bjørndal Kalkværk

Adresse: Stokhøjvej ?

Thyholm Kommune.

Historie: Et af Thyholms væsentligste kulturminde er Bjørndal Kalkværk mellem Hvidbjerg og Uglev. Som navnet Hvidbjerg siger, er kalken her synlig på jordoverfladen. Der har været brudt kalk i Bjørndal i mere end 200 år. Man begyndte at bryde kalk på Helligkilde Mark i 1734.

Bønderne brugte først kalken til kalkning af huse men senere til gødningskalk. Der er spor efter flere kalkovne i Bjørndal, men de nuværende ovne er fra 1933, hvor kalkværket blev genopført efter en brand. Der blev sidste gang brændt kalk i Bjørndal i 1942 og brydning af kalk i graven ophørte i 1957. Siden har kalkværket med de to karakteriske skorstene fået lov til at passe sig selv.

Bygningerne er i dag stærkt præget heraf og der bør snarest gøres en indsats for at frede og istandsætte dette væsentlige industrihistoriske minde. I 1996 overvejede Det Særlige Bygningssyn fredning. Bygningssynet fremhævede, at Bjørndal Kalkværk har de særlige kulturhistoriske og arkitektoniske værdier, der kan begrunde en fredning. Desværre blev fredningen i sidste ende opgivet. Kulturmiljørådet for Ringkøbing Amt anser dog fortsat Bjørndal Kalkværk som et af sine vigtigste kulturmiljøer i amtet.

I Ringkøbing amt har der været brudt kalk flere steder. I de gamle kalkgrave i Vejrum, Hjerm og Sevel har der været brudt kalk i århundreder. I Hjerm og Vejrum hørte kalkgravene under stamhuset Ausumgård og brydningen af kalk har fundet sted fra 1700 tallet. Kalk er herfra blevet solgt over et stort geografisk område. I Hjerm og Vejrum var der mangel på brændsel. Derfor blev meget kalk brændt andre steder. I Traps 1. udgave kan man læse om kalkbrænding mange steder hvor der ingen kalkforekomster er. Kalken må derfor være hentet andre steder, formentlig i Hjerm, Vejrum eller Sevel. I 1836 overtog H.P. Rygaard og prokurator Repsdorph Hjerm Kalkværk og indtil 1950erne har adskillige store kalkovne af forskellige typer afløst hinanden. I Hjerm er ovnene fuldstændig fjernet, kun den tilhørende villa er bevaret.

Bevaring:

En fredning af et industriminde som Bjørndal Kalkværk burde kombineres med en fredning af kalkgravene i Hjerm og Vejrum. Tilsammen fortæller disse miljøer om 1700 årenes ændringer i Vestjyllands byggeskik med overgang til grundmursbyggeri og dermed større anvendelse af kalk til bygningsformål, samt landbrugets begyndende anvendelse af gødningskalk.

Litteratur:

Holm, Torben: Vestjysk særpræg truet. FRAM 2001. (Bjørndal Kalkværk, Thyholm)

Krabbe, Johs.: Bjørndal Kalkværk – en egnsindustri gennem 200 år. Årsskrift for Egshistorisk forening Thyholm og Jegindø. 1977.

Ringgaard Lauridsen, H.: Kalk- og teglværker. Indledende undersøgelser på Struer- og Thyholmegnen. FRAM 1984.

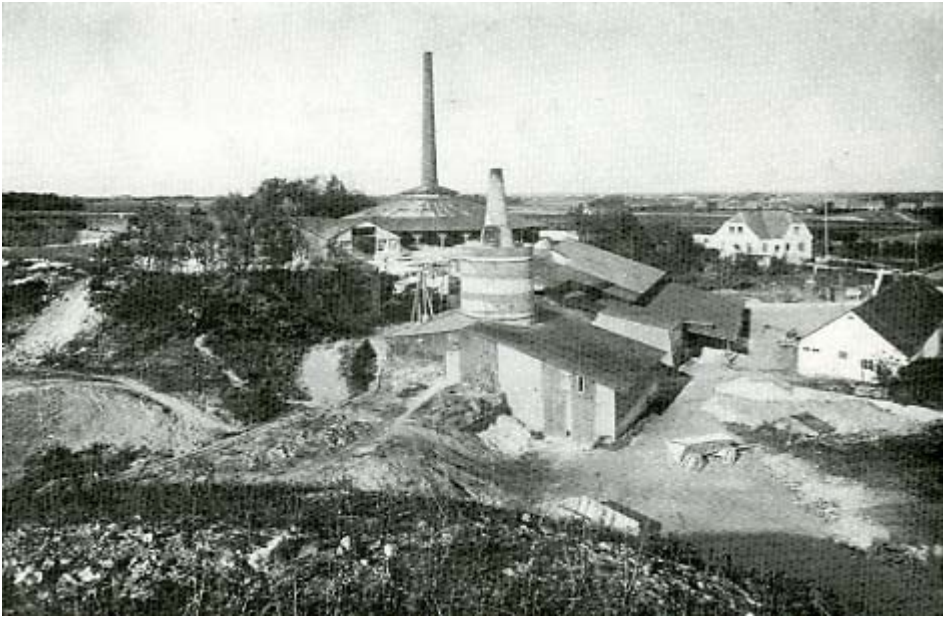

Bjørndal Kalkværk. Foto: Struer Museum.

1:7560 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi

Bjørndal Kalkværk omkring 1955.

Hjerm Kalkværk før 1931. Tilbage af dette store anlæg er kun den hvide villa til højre i billedets baggrund og kalkgraven.

Cheminova A/S

Adresse: Thyborønvej 78, Rønland, 7673 Harboøre.

Ejer: Auriga Industries A/S (Århus Universitet)

Thyborøn-Harboøre Kommune.

Historie: Cheminova blev grundlagt af civilingeniør Gunnar Andreasen i 1938 i Søborg ved København. Under krigen producerede fabrikken forskellige erstatningsprodukter for mangelvarer, men i 1943 forærede stifteren virksomhedens aktier til Århus Universitet. I 1944-46 opførtes en ny fabrik i Måløv og produktionen af især insektmidlet parathion udvikledes. I 1953 flyttede Cheminova af miljømæssige årsager fabrikken til Rønland på Harboøre Tange og fabrikken udvikledes hastigt i de følgende år. Allerede få måneder efter produktionens begyndelse på Rønland begyndte de mange miljøgener fra fabrikken at gøre sig gældende: omfattende lugtgener, syge og døde fisk og fugle, forurenede grundvand o.s.v. På trods af alle disse gener har Cheminova fået lov til at udvide produktionen i takt med forbedret rensning af fabrikkens udledning af spildevand og forbrændingsrøg. I 1962 blev den første fabrik på tangen nedrevet og en ny fabrik på en ny grund ved siden af taget i brug. Denne er udvidet mange gange til det omfattende industrianlæg i dag. Cheminova har i dag datterselskaber i 12 lande. I 1965 var medarbejderantallet 40 funktionærer og 130 arbejdere. I 2003 var der 1541 medarbejdere og virksomhedens omsætning udgjorde 3,4 milliard. Cheminovas vigtigste produkter er stadig insektgifte og plantegifte, som sælges over hele verden.

Cheminovas lokalisering på Harboøre Tange skyldes udelukkende, at det har været en virksomhed med omfattende negative påvirkninger af det omgivende miljø, både med hensyn til mennesker og alle dele af naturen. Med placeringen på Rønland håbede virksomheden at være fri for problemer med naboer og miljøet. Da Cheminova begyndte på Harboøre Tange var der 10 husmandssteder på tangen. I 1957 var generne fra fabrikken imidlertid så omfattende, at de på trods af års vægring lod sig opkøbe af fabrikken. Såvel lokalbefolkningen som de lokale myndigheder i form af kommune og amt har i vid udstrækning været positiv indstillet over for fabrikken på grund af de mange vellønnede arbejdspladser og den dermed følgende øgede omsætning i lokalområdet. Største kritikere har været fiskerne, som har følt sig truet på deres eksistens som følge af fabrikkens forurening af fisk i havet og fjorden ud for fabrikken.

Undersøgelser: I 2003 blev der lavet en undersøgelse af, hvorledes fabrikken agerer i forhold til lokalsamfundet. Undersøgelsen har resulteret i arkivsamlinger med fotos. Kilde: Lemvig Museum.

Litteratur: Gunnar Andreasen: Første halvleg. 1983.

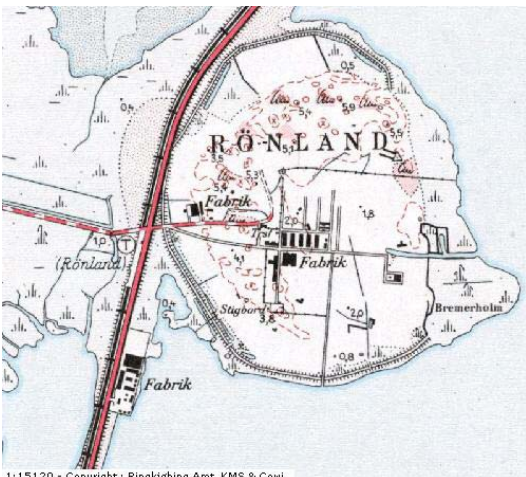
Wittus Nielsen: Cheminova – en giftig affære. 1984.

www.cheminova.dk

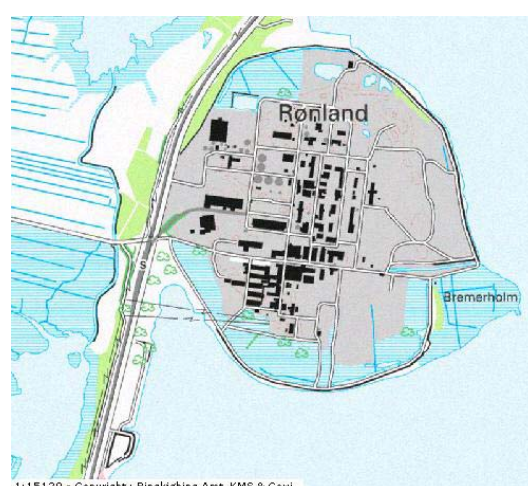
Behov for yderligere undersøgelse!

Fotos fra Cheminovas hjemmeside.

Cheminova 1955. Øverst fiskemel-fabrikken Rønland. T.h. Cheminova 1990.

Cheminova 1990. Mod vest vejen til affaldsdepotet. T. h. Cheminova 2004.

Høfdedepotet på 17000 tromler. Foto: Carsten Ingemann.

Parathion dræbte terner i 1978. Foto: Hans Skotte Møller.

Thyborøn Havn

Adresse: Tankskibsvej 4, (Havnekontoret)

Thyborøn Havn anlagt 1914-18 af staten og ledet af Vandbygningstvæsenet. Havnen er udvidet og forbedret adskillige gange. I 1929 og følgende år med Søndre Inderhavn, i 1940erne blev Vestre Inderhavn taget i brug, denne udbyggedes i 1960erne med industrikaj og reparationskaj og i 1971-72 med industrifiskerihavnen. Endelig i 1975 fik man anlagt en færgehavn og færgeforbindelse til Agger. I 1937 blev der nedsat en Thyborønkommission, som skulle udarbejde forslag til en sikring af tungen på begge sider af kanalen. Stærke kræfter arbejdede for en lukning af Thyborønkanalen, og i 1946 vedtoges Thyborønloven om en dæmning tværs over kanalen og langs begge tanger på den østlige side. Dæmningen skulle forsynes med slusekammer og læmoler. Arbejdet blev påbegyndt, men skred kun langsomt frem og en ny kommission indstillede i 1968, at 1946 loven ophævedes og kanalen og byen Thyborøn sikredes ved diger og høfter. Først 50 år efter havnens anlæggelse blev den rigtig permanent.

Omsætning: I 1988 var Thyborøn landets næststørste fiskerihavn regnet i mængde med 276.774 tons (Esbjerg 718.643 tons og Hirtshals 205.529 tons). I 2001 var tallene endnu mere markante for Thyborøn med 315.239 tons (mod Esbjergs 508.117 tons og Hirtshals 93.455 tons). Thyborøn havde således voksende mængde af landede fisk, medens de øvrige fiskerihavne havde faldende mængde.

Bevaring: Thyborøn har ud over selve havneanlægget i vid udstrækning bevaret det oprindelige havnemiljø. Langs Havnegade ligger stadig Sømandshjemmet fra 1917 (Havnegade 20), havneadministrationsbygningen fra 1919, havnens tjenestebolig fra 1921, Thyborøn Fiskeauktionshal fra 1928 (Havnegade 5), som nu er indrettet til Thyborøn Fiskeri- og Redningsmuseum med den gamle motorredningsbåd MRB 20, der gjorde tjeneste fra 1933 til 1974, den nye Thyborøn Fiskeauktion (Havnegade 30) og som havnens vartegn ankeret fra den russiske fregat Alexander Newskij, der strandede på Harboøre Tange i 1868. Ankeret blev fisket op i 1958 og opstillet på havnen overfor Sømandshjemmet. Desuden kommer hele fiskerbyen med beboelseshuse og forretninger, som er skudt op bag klitterne som en følge af den driftige fiskerihavn. Væsentlige elementer i hele kulturmiljøet i og omkring Thyborøn Havn bør bevares!

Undersøgelse:

Thyborøn Havn og tilknyttede virksomheder til forsyning og behandling af fiskeriets produkter bør undersøges nærmere, også set ud fra de voldsomme indgreb, der er foretaget i fiskeriets muligheder med fiskerikvoter, ændrede fangstmuligheder og teknologiske forandringer i dansk fiskeri.

Litteratur: Ellen Damgaard & Poul H. Moustgaard: Thyborøn mellem hav og politik. 1979. Trap 1965.

Guide til oplevelser i Ringkøbing Amt. FRAM 1992/93.

Statistisk Årbog 1989 og 2004

Virksomheder, som er en væsentlig del af Thyborøn Havns industrimiljø:

999 Triple Nine Fish Protein. (Thyborøn Andels Fiskeindustri, TAF)

Adresse: Sydhalevej 14, 7680 Thyborøn. Tlf. 79120999

Historie: TAF oprettedes af en gruppe Thyborøn fiskere i 1955. Selskabet fik tilladelse til opførelse af fiskemelsfabrikken på Sydhalen og i juni 1956 begyndte produktionen. Kapaciteten var 150 tons fisk i døgnet, hovedsagelig tobis og sild. Efter at det nye bassin for industrifiskeri var etableret i 1971-72 udvidede TAF med nye fabriksbygninger og i 1977 fusionerede TAF med byens anden

fiskemelsfabrik, A/S Fiskemelsfabrikken Rønland, og hele produktionen samledes i TAFs nye bygninger. For et par år siden omkring 2002 fusionerede TAF med fiskeindustrivirksomhederne i Esbjerg og Hvide Sande, hvorved dannedes det kooperative selskab ”999 Triple Nine Fish Protein”. Selskabet ejes af fiskerne og fiskeleverandørerne. Omkring 100 store fiskerbåde sikrer leverancerne til virksomheden.

Litteratur: Ellen Damgaard & Poul H. Moustgaard: Thyborøn mellem hav og politik. 1979.

Trap 1965.

Hjemmeside for 999 TripleNine.

A/S Thyborøn Isværk

Adresse: Rødspættevej 1, 7680 Thyborøn. Tlf. 97831003

Historie: Isværket blev oprettet af Claus Sørensen i Esbjerg i 1930 i Nordre Inderhavn. Allerede få år senere blev værket udvidet, så kapaciteten forøgedes fra 31 tons til 48 tons is i døgnet. I 1959 opførtes et nyt isværk i Vestre Inderhavn og allerede igen i 1968 opførtes i Vestre Inderhavn et nyt og større isværk med ispier til to kuttere. Herefter ophørte produktionen på det gamle isværk.

Litteratur: Ellen Damgaard & Poul H. Moustgaard: Thyborøn mellem hav og politik. 1979.

Trap 1965.

Fiskemelsfabrikken Rønland A/S

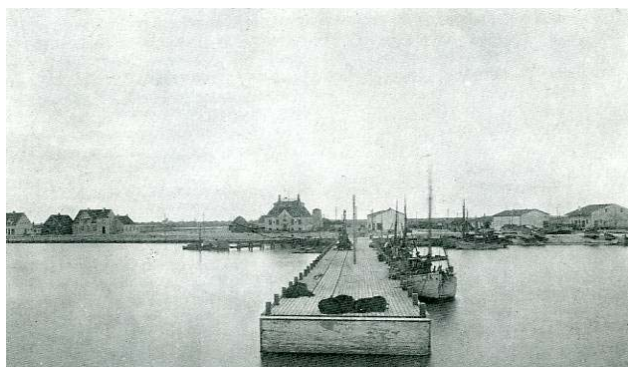
Adresse: Se 999 Triplenine.

Historie: Aktieselskabet oprettedes af ingeniør Kaj Lorentzen, Esbjerg, og fiskeeksportør Ove Rønn, Thyborøn, i 1955. I april 1956 startede produktionen i den nyopførte fabrik på Rønland. Den havde en kapacitet på 140 tons fisk i døgnet. Da det nye bassin for industrifisk blev etableret i Thyborøn i 1971-72 planlagde selskabet at flytte fabrikken hertil, men under byggeriet ændredes vilkårene for industrifiskeriet sig så meget, at man i stedet valgte at fusionere med TAF i 1977.

Medarbejdere: 1965 4 funktionærer, 28 arbejdere.

Litteratur: Ellen Damgaard & Poul H. Moustgaard: Thyborøn mellem hav og politik. 1979.

Trap 1965.

Thyborøn Havn 1920. Husene er fra venstre sømandshjemmet, havnekontoret og tre pakhuse.

Thyborøn Havn 1963.

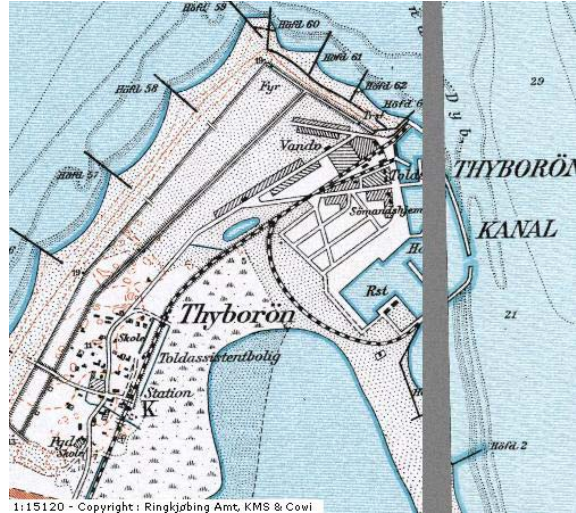
Inderhavnen med snurrevodskuttere 1979.

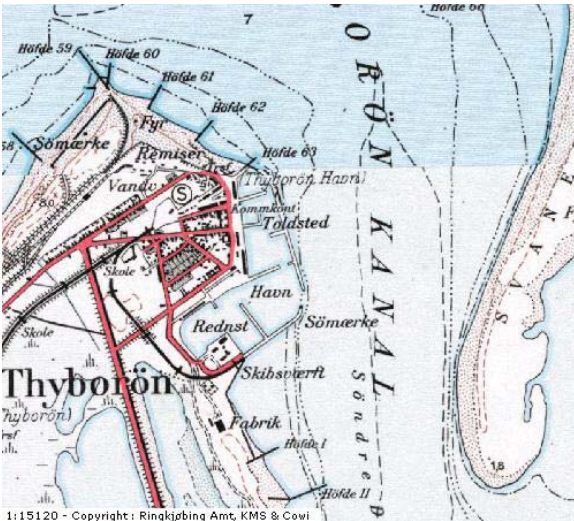
Billeder fra Thyborøn jan. 2005. Foto: STP.

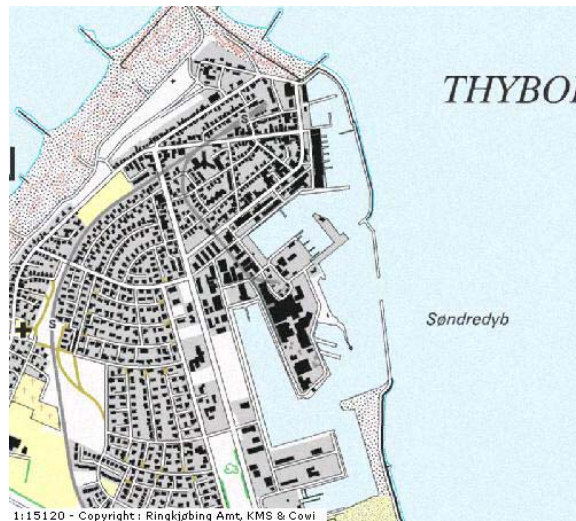
1:30240 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi
 Thyborøn kanal 1870.

1:15120 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi
 Thyborøn 1920.

1:15120 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi
 Thyborøn 1955

1:15120 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi
 Thyborøn 2004

Thyborøn omkring 1992. Fotos fra Guide til oplevelser i Ringkøbing Amt.

Den gamle fiskeauktion.

Alexander Newskijs anker.

Thyborøn Havn.

1. fiskerihavnen
2. Thyborøn fiskeauktion
3. Redningskibet Vestkysten
4. Thyborøn Redningsbåd Martha Lerche
5. den gamle fiskeauktion - den røde hal
6. Alexander Newskij ankeret
7. Thyborøn fæstningen

Bonnet Maskinfabrik

Adresse: St. Bonnetvej 3, Bonnet, 7620 Lemvig. Tlf.97 88 97 22
Lemvig Kommune.

Historie: I 1890 erhvervede Jens Jensen Emtkjær møllen i Bonnet. Han drev møllen videre og indrettede smedeværksted der. Fra 1912 – 1937 udviklede sønnen Søren Emtkjær forretning med en række opfindelser, især bagerimaskiner som for eksempel en rugbrødsæltemaskine og en sirupspumpe. Fra omkring 1930 begyndte Emtkjær at fremstille reservedele til biler, for eksempel spiralskârne, koniske tandhjul til differentialer og gearkasser. 1937-1973 drev Charles Emtkjær som tredje generation maskinfabrikken videre og fabrikken fik ry for at kunne fremstille de mest komplicerede komponenter. I 1973 blev virksomheden ført videre af 4. generation Ejvind Emtkjær og efter hans tidlige død af søsteren Lene Emtkjær fra 1978-1998. Fra 1998 ledes virksomheden af hendes søn Lars Bo Emtkjær. Efter 1998 er der opført en ny fabrik i Bonnet og maskinparken er delvis fornyet med det mest moderne udstyr.

Undersøgelser: I 2004 har Lemvig Museum lavet etnologisk undersøgelse af Bonnet Maskinfabrik med interviews, fotos m.m. Undersøgelsen er lavet af Mette Lund Andersen og publiceret i FRAM 2004, hvor virksomheden beskrives som meget typisk for Lemvig egnens decentrale industrier.

Litteratur: Dansk Handel og Industri. 1934.

Mette Lund Andersen: Bonnet Maskinfabrik – portræt af en vestjysk virksomhed. FRAM 2004

Bonnet Maskinfabriks nye bygning. Foto: Lemvig Museum.

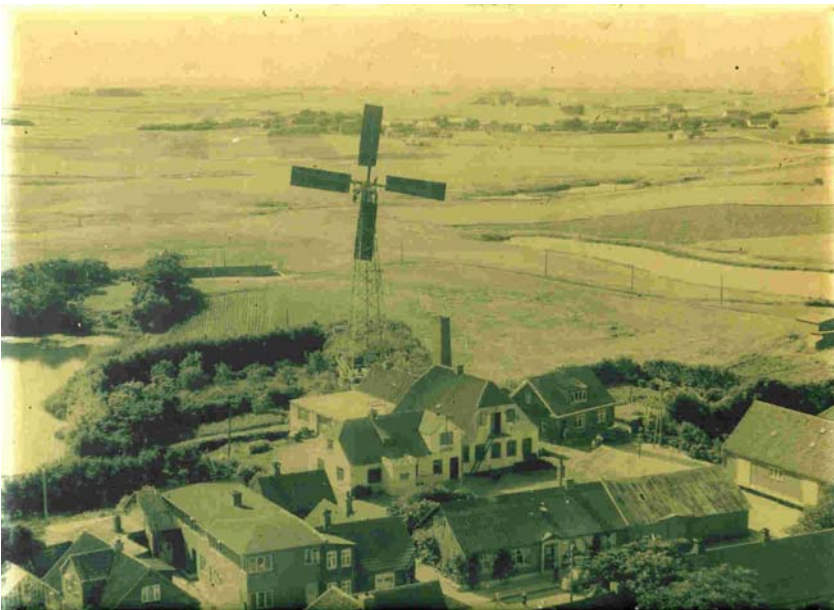
Fra den nye fabriksshal. Foto: Lemvig Museum.

Fra den gamle fabriksbygning. Foto: Lemvig Museum.

Den ældste fabriksbygning i Bonnet. Foto: Lemvig Museum.

Luftfoto af Bonnet Maskinfabrik fra 1945. Foto: Lemvig Museum.

Hornvarefabrikken ”Husflid”

Adresse: Åbrinken 2, Bøvlingbjerg. Tlf. 97885079.

Lemvig Kommune.

Historie: Oprettet 1932 (andet sted oplyst 1929) af hornskemager Peder Husted. Peder Husted, der havde lært håndværket af sin fader, skemager Hans Husted, var oprindelig landmand, men afhændede landejendommen i 1932 og startede hornvarefabrikken på opfordring af Landsforeningen ”Dansk Arbejde”. I 1934 var der beskæftiget 4 personer på fabrikken, men i perioder 6 mand. Der fremstilledes alt i hornvarer, hornskeer, skohorn, neglerensere, frugtknive, papirknive, hornspartler m.m. Gennem købmænd i Lemvig skaffede man bøffelhorn. I dag drives fabrikken af Agner og Inga Andersen. Hornvarefabrikken historie er helt speciel, nærmest en slags overlevet protoindustri. I dag har man tilpasset sig markedet og fremstiller smykker, hårkamme, salatsæt og meget andet og har stor søgning af turister.

Hornvarefabrikken er den sidste levende rest fra 1800 tallets husflidsindustri af hornskeer, som især fandt sted i sognene i den sydligste del af Lemvig kommune, først og fremmest i Nees og Møborg sogne. I Traps 2. udgave fra 1875 kan man under Møborg sogns beskrivelse læse: ”Kun enkelte forarbejder hornskeer. Men i Nees er forarbejdningen af hornskeer en meget vigtig indtægtskilde, som mange, navnlig om vinteren, beskæftiger sig med. De går da ofte selv omkring i landet for at afsætte deres varer.”

Bevaring: Hornvarefabrikken bør bevares i fremtiden. På Lemvig Museum findes Peder Hustedes gamle værksted med redskaber. På Herning Museum er der en samling af hornskeer og redskaber fra flere hornskemagere. H.P. Hansen optog omkring 1930 en film om hornskefremstillingen.

Undersøgelse: Lemvig Museum har i 2004 lavet etnologisk undersøgelse af den lille fabrik med interviews, fotos m.m. Undersøgelsen er foretaget af Mette Lund Andersen og er endnu ikke publiceret.

Litteratur: Dansk Handel og Industri. 1934.

H.P. Hansen: Herning Museum 1892-1942.

Ellen Damgaard: Lemvig Museum. FRAM 1990.

Hornvarefabrikkens skilt til gaden. Foto: Lemvig Museum.

Agner Andersen i arbejde på fabrikken. Foto: Lemvig Museum.

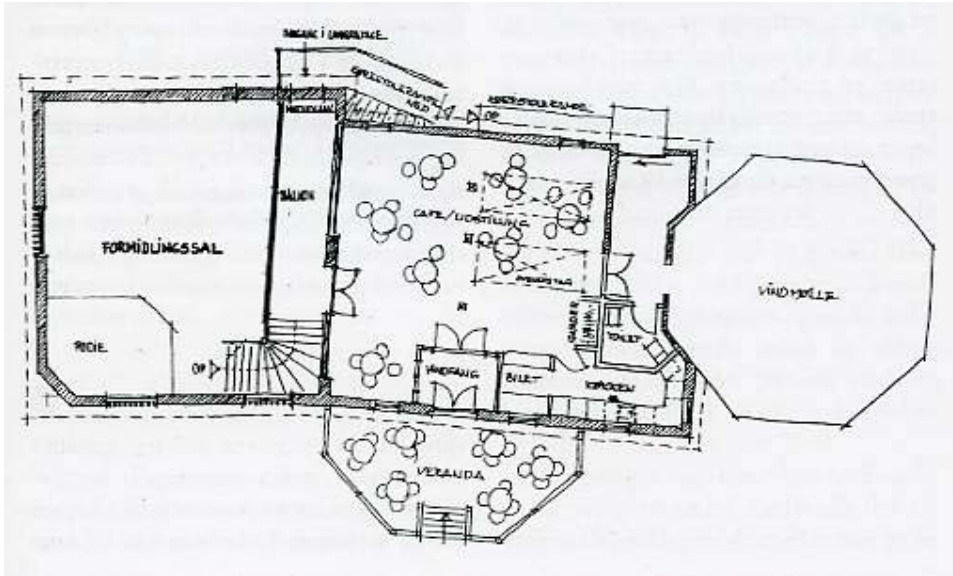
Skjern Vindmølle

Adresse: Marupvej 25A, Skjern

Historie: Peder Chr. Jensen overtog i 1849 Albæk vandmølle efter sin svigerfar Thomas Madsen. I 1850 fik han tilladelse til at opstille en vindmølle tæt ved vandmøllen. Af en ikke opklaret årsag solgte Peder Chr. Jensen allerede vindmøllen til nedrivning og flytning 5 år senere. Den har formentlig ikke givet den ønskede søgning til møllestedet. Men i 1872 opfører Peder Chr. Jensen igen en vindmølle ved Albæk. Nu er situationen ved at ændre sig. Skjern er på vej til at blive stationsby, idet man i 1975 var færdig med den vestjyske længdebane. Møller Peder Chr. Jensen ville være parat. I 1881 var banen fra Herning til Skjern imidlertid taget i brug og mølleren i Albæk blev klar over, at det ville være ved stationen, at udviklingen vil komme. Han købte jord overfor stationen og flyttede i 1882 sin 10 år gamle vindmølle, der var en hollandsk mølle) ind til Skjern Station. Mellem stationen og møllen opstod der et torv, som blev byens centrum. I 1894 overtog sønnen Jens Pedersen Skjern Vindmølle. Han moderniserede møllen og anskaffede sig en dampmaskine, hvorfor møllens navn herefter blev ”Skjern Damp- og Vindmølle”. I 1913 indførte dieselmotor og vindkraften var nu næsten uden betydning. Flere mølle- og foderstofbygninger var opført ved siden af vindmøllen, så vindforholdene var yderligere forringet. Men 1. verdenskrig kom til at betyde en redning for vindmøllen. Vanskelighederne med at skaffe dieselolie gjorde igen vindenergien interessant og Jens Pedersen og Skjern by besluttede derfor at Ganer vandmølle og Skjern vindmølle skulle lave elektricitet til Skjern by og mølle. Vindmøllen blev så i 1917 flyttet fra Mølletorvet uden for byen til Marupvej, hvor vindforholdene var bedre. Efter verdenskrigen kunne man igen få dieselolie og vindmølle mistede efterhånden møller Jens Pedersens interesse. Derfor solgte han den snart til Johannes Lund, som imidlertid vedligeholdte møllen godt og brugte den når vinden var til det. Johannes Lund oparbejdede en bæredygtig foderstof- og mølleforretning ved omtanke og kundepleje. I 1965 overtog sønnen Erik Lund møllen og fortsatte driften efter faderens principper. I 1966 investeredes i et nybygget korntørreri i tillid til fremtiden, men i 1978 var udviklingen vendt så meget at Erik Lund valgte at sælge møllens ”good will” til KFK og selve møllen blev købt af Skjern Kommune med det formål at bevare den gamle vindmølle, som efterhånden var blevet et turistmæssigt vartegn for Skjern. Kommunen forærede møllen til en bevaringsforening, som virkede for at skaffe penge til møllens istandsættelse og fortsatte vedligehold. I 1987 blev det besluttet, at Skjern-Egvad Museum skulle overtage møllen og driften af den og fra 1991 blev møllen restaureret og inddraget til udstillinger og kulturelle formål og åbnet som museum.

Bevaring: Vindmøllen er velbevaret både med hensyn til selve den hollandske vindmølle, mølleværket og de tilknyttede mølle- og foderstofbygninger. Skjern-Egvad Museum overtog med møllen en del maskiner tilknyttet foderstofvirksomheden og regnskabsbøger, protokoller, fotos m.m. (journal nr. 0077 x 1-37) er bevaret i museets arkiv. Fredning bør overvejes.

Litteratur: Kim Clausen: Skjern Vindmølle – fra stationsbymølle til museumsmølle. FRAM 1990.
Kim Clausen m. fl.: Vestjyllands Økomuseum. 1990.
Dansk Handel og Industri. 1934.

Restaureringsplan af Skjern Vindmølle.

Skjern Vindmølle mens den stod i byens centrum. Foto: Skjern Egvad Museum.

Skjern Vindmølle i dag. Foto: Skjern Egvad Museum.

A/S Vald Birns Jernstøberi og Maskinfabrik

Adresse: Frøjkvej 75, 7500 Holstebro. Tlf. 99 10 20 30

Holstebro Kommune.

Historie: I 1890 startede Heinrich Birn sammen med 2 andre et jernstøberi i Lemvig (se under Lemvig). I 1895 trak Birn sig ud af konsortiet og indgik i et interessentskab i Esbjerg om drift af et støberi. Dette blev dog kun kortvarigt, idet Heinrich Birn i 1896 slog sig ned i Holstebro som jernstøber og maskinfabrikant på Skivevej. På modsatte side af gaden havde Frederik Ludvig Hansen året forinden etableret sin Maskinfabrik. Birns nye støberi fik leverancen af støbejern til Hansens fabrik, der blev landskendt for sine motorer. For Birn har det også været en fordel, at Holstebro Jernstøberi i 1895 måtte træde i likvidation. Heinrich Birns sønner arbejdede med i støberiet og i 1907 overtog Valdemar, Axel og Vilhelm Birn jernstøberiet i fællesskab. Allerede under første verdenskrig trak Vilhelm sig ud af interessentskabet og i 1927 købte Axel Vesterbro Jernstøberi i Odense. Herefter var Valdemar Heinrich Birn enejer af Vald. Birns Jernstøberi og Maskinfabrik. I 1932 overtog Birn F.L. Hansens Maskinfabrik efter konkurs. Efter Valdemar Birns død i 1959 blev brodersønnen Harald Birn direktør. De kommende år blev en betydningsfuld periode for Birns Jernstøberi. I årene 1961-1964 opførtes både nyt jernstøberi og maskinfabrik syd for Lemvigvej i Frøjk. Arkitekt var Albert Albertsen i Holstebro. Både støberiet og især maskinfabrikken har udviklet sig voldsomt siden, uden at anlægget har mistet sit homogene udtryk. I 1960'erne blev den unge Valdemar R. Birn mere og mere inddraget i virksomhedens ledelse og var stærk medvirkende til at internationalisere jernstøberiet. Man begyndte at levere støbegods i stor stil til Sverige, til Volvo lastbiler. En anden vigtig kunde for Birn blev Grundfoss. Man kan til en vis grad sige, at Birns og Grundfoss' store vækst i 1960'erne og følgende år var sammenfaldende. I 1977 startede Birn produktion af støbegods i Newcastle i England. Dette blev en problematisk ekspansion med mange vanskeligheder. Men siden er fabrikken i England udvidet. I 1976 havde Birn desuden købt Danmarks ældste fungerende jernstøberi A/S Tasso i Odense. Dette støberi var oprettet i 1856 og var i 1975-76 i alvorlige økonomiske vanskeligheder. På trods af disse investeringer er fabrikken i Holstebro med sine 700 ansatte langt den væsentligste af A/S Vald. Birns fabrikker. I kraft af dygtig virksomhedsledelse og produkternes høje kvalitet er Vald. Birn i dag så langt Danmarks største jernstøberi. I kulturhistorisk henseender er den interessant med sine rødder tilbage til 1800 årenes jernindustri i Holstebro.

Bevaring: Birns gamle støberihaller på Skivevej er alle nedrevet, men fabrikken på Lemvigvej med sine utallige udvidelse står stadig som et harmonisk fabriksanlæg af høj kvalitet. På Holstebro Museum er de seneste år skabt en hel museumsudstilling over Birns Jernstøberi og Maskinfabrik med maskiner, forme, prototyper og meget andet. Et helt magasin med modeller, forme, værktøj m.m. fra især 1960'erne er indsamlet. Udstillingsbygning og udstillingen er betalt af Birn. Desværre har Birn konsekvent destrueret arkivet ved udflytningen, men et privatarkiv for Birnfamilien findes, men er ikke journaliseret. Fra F.L.Hansens Maskinfabrik, som Birn overtog i 1932, har Holstebro Museum 2 motorer og et par håndcentrifuger. Desuden har museet en motor produceret på maskinfabrikken efter Birns overtagelse. Den meget store Birn samling bliver jævnlige ajourført, idet museet ofte modtager effekter fra Birns nyeste produktioner.

Undersøgelse: Virksomhedens historie er udførlig beskrevet i bogen om ”Vald. Birns Jernstøberi 1896-1996”, men Holstebro Museum ønsker at gennemføre en etnologisk undersøgelse af virksomheden. Fabrikken er meget positiv i en sådan undersøgelse.

Litteratur: Harald Bertelsen, Esben Graugaard, Rigmor Lillelund: Vald. Birns Jernstøberi 1896-1996. 1996.

Esben Graugaard: Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri. FRAM 1997.

Esben Graugaard: Valdemar H. Birn. Jernstøber 1876-1959. 2001.

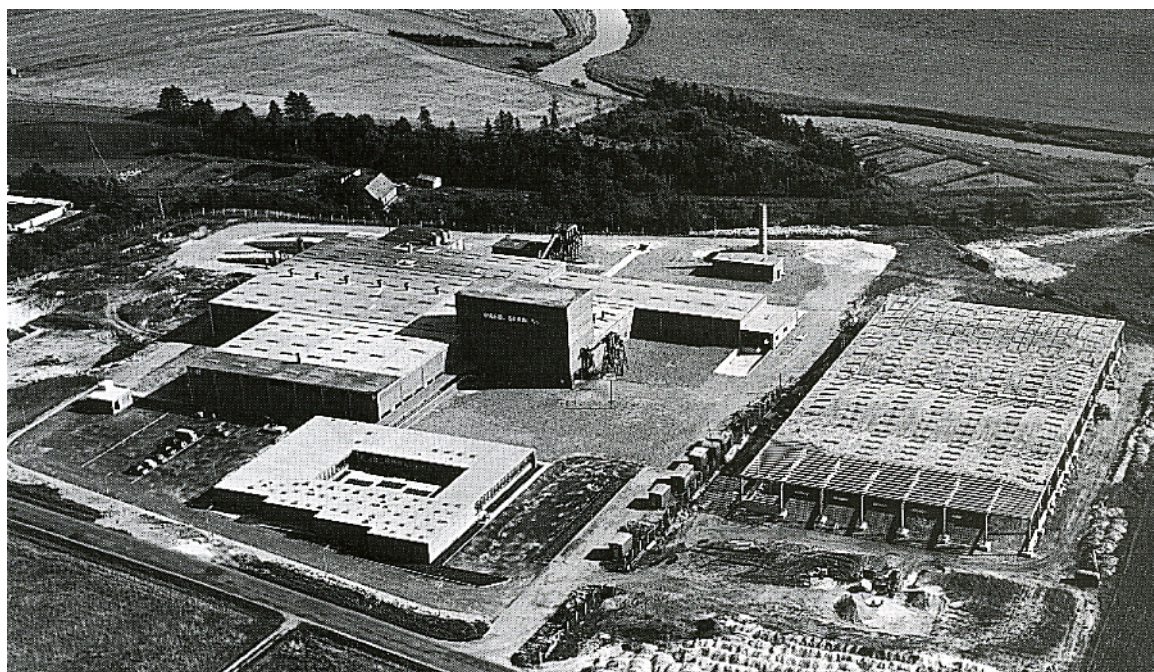
Harald Bertelsen: Vald. Birn UK. 1977-2002. 2002.

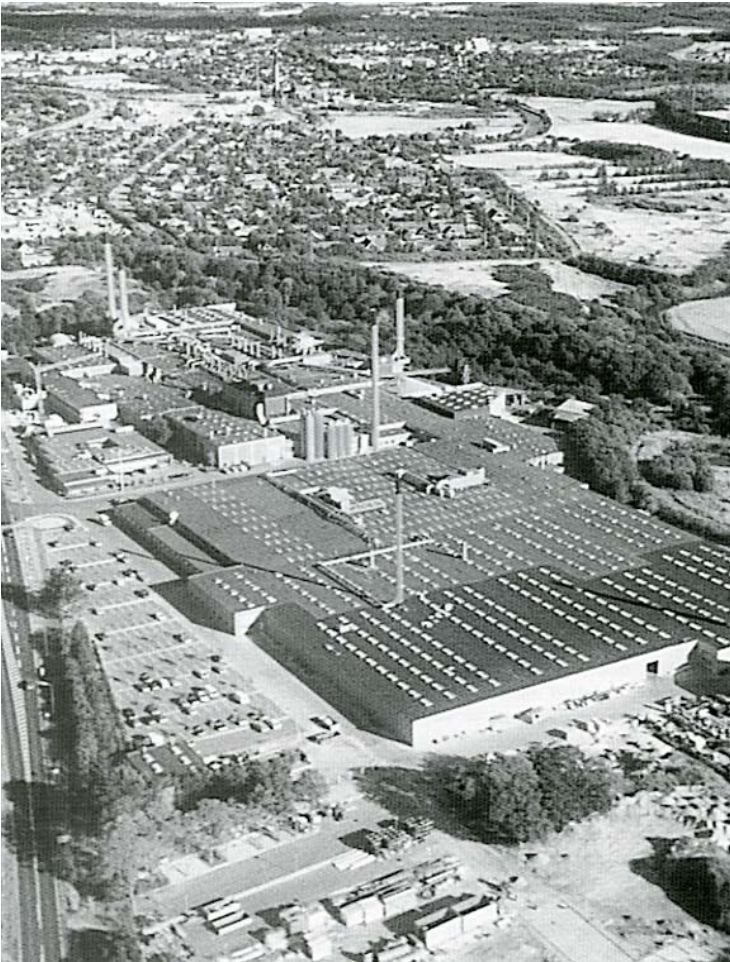
Birns logo

Vald. Birn på Skivevej før udflytning

Vald. Birn under udflytning til Døesvej i 1963. Til venstre ses jernstøberiet og administrationen. Til højre ses maskinfabrikken, som endnu ikke er færdigbygget da billedet blev taget. Efter Graugaard.

Vald. Birn 1995. Efter Graugaard.

Støbning på Vald. Birn. 1995. Efter Graugaard.

Som en del af det jernindustrielle miljø i Holstebro nævnes yderligere 2 virksomheder, som har haft meget stor betydning:

A/S Holstebro Jernstøberi og Maskinfabrik

Adresse: Sønderlandsgade 7a, 7500 Holstebro
Holstebro Kommune.

Historie: Holstebro Jernstøberi begyndte i 1862. Den blev grundlagt af jernstøber Wolfgang Petersen i Haderslev og fra 1863 drevet af dennes søn Martin Heinrich Petersen. Produktionen bestod af ovne, gravkors, gelændere, landbrugsredskaber og bygningsdele. I 1895 gik virksomheden imidlertid konkurs. I 1897 rekonstrueredes jernstøberiet som A/S, kap. 300.000 kr. 80 arbejdere og 12 funktionærer. Holstebro Jernstøberi blev senere en del af Trige Titan Agro Gruppen. I 1980-81 opførtes nye bygninger på Niels P. Thomsenvej 12. I 1990 måtte Holstebro Jernstøberi imidlertid give op, men blev overtaget af F.E. Støberiet i Herning, som flyttede produktionen hertil.

Bevaring: Den ældste, meget karakteristiske, bygning på hjørnet af Sønderlandsgade og Toftegade er bevaret som et væsentligt industriminde om den tidlige jernindustri i amtet. På Lokalhistorisk Arkiv opbevares en meget stor samling materialer tilbage fra 1897 med ordrebøger, modelbøger m.m.

Litteratur: Esben Graugaard: Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri. FRAM 1997.

Harald Bertelsen, Esben Graugaard, Rigmor Lillelund: Vald. Birns Jernstøberi 1896-1996. 1996
Industriregistrering 1978. HEM 3008. Fotos i sagen.

Trap 1965.

Holstebro Jernstøberi i slutningen af 1800 årene. Lokalhист. Ark. Holstebro.

F. L. Hansens Maskinfabrik

Adresse: Skivevej 24-26
Holstebro Kommune.

Historie: Frederik Ludvig Hansen rejste som nyslået smedevend til Paris på verdensudstillingen i 1878. Her skulle han have set en håndcentrifuge, hvis princip han senere anvendte, da han i 1879 slog sig ned i Dybe som smedemester. I de følgende år fremstillede F.L. Hansen omkring 2500 af disse centrifuger, indtil de mange nye andelsmejerier gjorde dem overflødige. Hansen begyndte da at lave petroleumsmotorer til landbruget og småindustrier. I 1895 flyttede han virksomheden til Skivevej i Holstebro. Efter traditionen skulle det være Hansen, som fik overtalt Birn til at oprette

jernstøberi i Holstebro året efter, under løfte af at Birn i så fald skulle få lov at levere støbegodset til motorer. Hansen var ikke tilfreds med støbegodset fra Holstebro Jernstøberi. F.L. Hansen lavede motorer fra 6 – 80 hk. Ved grundlæggerens død i 1930 var konkurrencen fra især tyske motorfabrikker og elektricitetens indførelse også i industrien så vidt fremskreden, at virksomheden trådte i likvidation i 1932. Herefter blev fabrikken overtaget af jernstøber Vald. Birn, der videreførte maskinfabrikken under eget navn. I 1964 flyttedes maskinfabrikken til Lemvigvej samtidig med Birns Jernstøberi. (se denne).

Bevaring: Bygningerne er delvis bevarede og benyttes i dag som tømrerværksted. På Holstebro Museum findes 2 Holstebro Motorer og en håndcentrifuge bygget af F.L. Hansen.

Litteratur:

Esben Graugaard: Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri. FRAM 1997.

Graugaard, Esben: ”En Holstebro-motor årgang 1924 – om F.L.Hansens Maskinfabrik”. Holstebro Museums Årsskrift. 1984

Graugaard, Esben: ”Vist kan det nytte – den fortsatte historie om F.L.Hansens Maskinfabrik”. Holstebro Museums Årsskrift. 1988

Graugaard, Esben (ed.): „Svend Nielsens erindringer om fabrikant F.L.Hansen og Holstebro-motorene“. Holstebro Museums Årsskrift. 1988

De berømte Holstebro motorer i Holstebro Museums udstilling om jernindustrien og Vald. Birn.

Arla Food.

Tidligere Andelsmejeriet Fuglsang – Holstebro Andelsmejeri

Adresse: Hjermvej 24-26, 7500 Holstebro.

Historie: Andelsmejeriet Fuglsang blev grundlagt i 1897 i Vestergade. I 1938 opførtes en ny mejeribygning i funkisstil tegnet af mejeriernes arkitekt Lind fra Skive. I 1963 tilsluttede mejerierne Holmgård i Sir og Fremtiden i Idom sig Fuglsang Mejeri. I 1966 fusioneredes Fuglsang Mejeri med Hornshøj Mejeri og man købte samme år Sønderland Mejeri og Stensgård Mejeri i Nørre Felding. Fusionen skabte et nyt mejeri under navnet Holstebro Andelsmejeri. I de følgende år sluttede adskillige af egnens mejerier sig til Holstebro Andelsmejeri: Hjerm Andelsmejeri og Tvis Andelsmejeri i 1969, Sørvad Andelsmejeri i 1971, Ørnhøj Mejeri i 1972 og Ljørring Andelsmejeri i 1974. I 1975 flyttede Mejeriet til moderne mejeribygninger på Hjermvej og i 1978 blev Holstebro Andelsmejeri en del af Mejeriselskabet Danmark (MD Foods). Funkisbygningerne fra 1938 i Vestergade blev nedrevet for at give plads for en voksende bys behov for trafik anlæg. I 1984 tilsluttede Vestjysk Mejeriselskab sig MD, og herefter modtog mejeriet i Holstebro også mælken herfra. Dannelsen af Holstebro Andelsmejeri i 1966 og opførelsen af moderne mejeribygninger i 1975 er medvirkende til, at Arla i dag har betydelige afdelinger på Hjermvej med fremstilling af største delen af landets produktion af smør og omkring 80% af landets produktion af flødeost. Osteproduktionen var oprindeligt begyndt som Buko-Ost i 1932 i København, senere i 1946 flyttet til Vordingborg, men på grund af malkekvægets koncentration i Jylland valgte man at bygge ny fabrik på Hjermvej i Holstebro. Buko-Ost er nu en del af Arla.

Litteratur: Esben Graugaard: Holstebro Mejeri 1897-1997. 1997.

I den anden ende af Holstebro ligger den anden store Arla virksomhed, nemlig:

Arla Foods amba - HOCO

Adresse: Bülowvej 9, 7500 Holstebro.

Historie: Mælkekondenseringsvirksomheden startede i 1946 som en afdeling af The Canned Cream and Milkcompagny i Odense. I 1955 omdannedes selskabet til en andelsvirksomhed under navnet Andelselskabet Holstebro Mælkekondensering. Ejere var en lang række vestjyske mejerier. Fra 1972 blev Mejeriselskabet Danmark andelshaver, og kondenseringsvirksomheden fik navneforandring til HOCO. Fra 1987 blev MD Foods ene-ejer af fabrikken. Virksomheden bearbejder ca. 400 millioner liter mælk årligt, 100 tankvogne forsyner dagligt mejeriet med mælk og 180 medarbejdere udfører arbejdet.

Litteratur: Esben Graugaard: Holstebro Mejeri 1897-1997. 1997.

Holstebro og Videbæk er landets 2 vigtigste lokaliteter for mejerivirksomhed. Ud over de 3 afdelinger nævnt under Holstebro:

Holstebro Mejeri med ca. 160 ansatte. Produkt: Smør

Holstebro Flødeost med 240 ansatte. Produkt: Flødeost, Buko.

HOCO med 180 ansatte. Produkt: Kasein og mælkeproteiner.

Er der 4 Arla Foods afdelinger i Videbæk Kommune:

Nr. Vium Mejeri, Sønderupvej 24, 6920 Videbæk.

480 ansatte.

Produkt: Esrom og Havarti oste samt skiveost

Danmark Protein, Sønderupvej 26, 6920 Videbæk.
220 ansatte.
Produkt: Valleproteinkoncentrat, lactose.

Arinco, Mælkevejen 4, 6920 Videbæk.
245 ansatte.
Produkt: Modernmælksersstatning, mælkepulver m.m.

Troldhede Mejeri, Industrivej 1, Troldhede, 6920 Videbæk.
140 ansatte.
Produkt: Brie, Camembert og blå-hvide skimmeloste.

Arla Foods i Danmark har 32 afdelinger landet over inklusiv distributionssteder og hovedadministrationen i Viby ved Århus. Heraf ligger de 7 afdelinger i Ringkøbing amt med 1665 medarbejdere eller 27 procent af Arlas medarbejdere i Danmark. Et godt udtryk for at malkekvæget er flyttet til Vestjylland. Alene i Videbæk Kommune er der knap 1100 mejerimedarbejdere, dvs mere end hver 6. mejeriansatte i Danmark.

Kilde: www.arla.dk

Orlic Tobacco Compagny A/S Tidligere A/S R.Færchs Handels- og Industriaktieselskab og A/S R. Færchs Fabrikker.

Adresse: Herningvej 2, 7500 Holstebro. Tlf. 96 11 96 11 (tidligere Østergade)
Holstebro Kommune.

Historie: Cigar og tobaksfabrikker. Grundlagt 1869 af Rasmus Færch fra Nibe. Rasmus Færch var født i 1843 som søn af den velhavende og driftige Nibe købmand, Søren Færch. Tobaksfaget kendte han fra sin onkel i Nibe, tobaksfabrikant J.Chr. Færch. Han stod i lære hos J. Andersen & Søn i Holbæk og efter endt læretid vendte han tilbage til Nibe som rejsende sælger for onkelen. I 1869 begyndte R.Færch sin lille tobaksfabrik i lejede lokaler i Nørregade i Holstebro. Allerede i 1873 erhvervede han lokaler i Østergade og fabrikken kunne således udvides og moderniseres. I 1880 opførtes således en ny fabriksbygning i 2 etager samt kælder og loftetage. Bygningen var tegnet af arkitekt Fritz Uldall i Randers, hvis tegninger endnu bevares på Landsarkivet. Samme år indførtes dampkraft og efterhånden etablerede fabrikken eget elværk, centralvarme, ventilationsystem og indførte moderne specialmaskiner. I 1891 var Færch klar til den næste større udvidelse som skete ved erhvervelse af en større naboejendom på hjørnet af Østergade og Lille Østergade. Efterhånden havde R. Færch erhvervet hele firkanten Østergade, Lille Østergade og Brotorvet. Rasmus Færchs succesrige fremgang skal ses i lyset af den finansielle støtte, som han gentagne gange modtog fra faderen Søren Færch, der havde afhændet sin købmandsvirksomhed og var flyttet til København. I 1896 blev sønnen Søren Færch optaget i ledelsen af tobaksvirksomheden og i 1899 afhændede Rasmus Færch den nu så anselige virksomhed til sønnen og flyttede selv til København. Søren Færch fortsatte fabrikkens vækst. I 1907 overtog han det skrantende ”Hustedes Tobaksfabrik” i Ringkøbing og ligeledes Jens Larsens tobaksfabrik i Struer. Søren Færch flyttede produktionen til Holstebro, men fortsatte Ringkøbing fabrikkens kendte varemærke ”Ringkøbing Skrå nr. 4”, der var meget yndet langs hele vestkysten. I 1903 købte Søren Færch det Eyndhovenske Anlæg på Sønderland og opførte her en præsentabel villa til sig selv og familie i palæagtig stil og tegnet af arkitekt Andreas Clemmensen. Gentagne udvidelser af fabrikken i Østergadekvarteret især i 1920'erne bragte mere og mere Færch på kant med byggevedtægterne. Gentagne gange måtte han have dispensation for udnyttelsesprocenten.

I 1925 overlod Søren Færch den daglige ledelse af fabrikken til tredje generation ved sønnerne Ernst og Erik Færch. De fortsatte fabrikkens tradition for høj kvalitet ved at ansætte den engelske shagtobaksekspert Geo H. Bentley med henblik på udvikling af firmaet shagtobaksafdeling under reklamesloganet ”Bentley Blend”. Yderligere ansatte man den kendte danske tegner Ib Andersen til at tegne en lang række af firmaets tobaksetiketter. Opkøb af andre tobaksfabrikker blev det også til i 1932, hvor Færch købte S.W. Bruuns tobaksfabrik i Kolding og Chr. Kroghs skråtobaksafdeling i Viborg.

I 1938 erhvervede Færch en grund mellem Herningvej og Skjernvej, det tidligere Holstebro Aktiebryggeri, med henblik på udvidelse. Planerne til en ny fabrik blev lavet, men på grund af tyskernes besættelse med de efterfølgende konsekvenser for importen af råvarer til tobaksfabrikationen blev byggeriet udsat. Under krigen blev Færchfabrikken og Færchbrødrene en væsentlig del af modstandskampen i Holstebro. Tobakskasser var velegnet til transport af våben og de to direktørers villaer blev i krigens sidste tid skjulested for adskillige modstandsfolk. Efter krigen blev der hurtigt behov for udvidelsen på bryggerigrunden ved Herningvej. Med Ebbe Andresen i København som arkitekt blev der i tilknytning til aktiebryggeriets bygninger opført helt nye fabrikshaller i en helt ny byggeteknisk metode i 1948. Hertil flyttedes produktionen af shagtobak, skråtobak og røgtobak, mens cigarproduktionen forblev i Østergade. Allerede 1953 udvidedes

afdelingen på Herningvej med 35 procent. Den sidste store bygningsudvidelse under Færch i Holstebro.

I 1948 døde Erik Færch og året efter 1849 omdannedes firmaet til et familieaktieselskab med den aldrende Søren Færch som formand og Ernst Færch som administrerende direktør. 1952 indtrådte dennes søn Jørgen Færch som direktør og 1957 blev Erik Færchs søn, Stener Færch, ligeledes direktør. Man begyndte desuden at undersøge mulighederne for at etablere produktion andre steder end i Holstebro. Valget faldt på Holme ved Århus, hvor Færch i 1960 kunne indvie en ny fabrik for produktion af cigaretter og cigarillos.

Selv om Færch i slutningen af 1950erne med 1300-1400 medarbejdere var større end nogensinde med fremgang og solid økonomi, var man klar over, at konkurrencen fra udlandet ville blive større i det kommende EFTA marked. Derfor indledte Færch drøftelser med de to andre store tobaksfabrikker i Danmark: C.W. Obel i Ålborg og Chr. Augustinus i København. Det førte i 1961 til dannelsen af Skandinavisk Tobakskompagni A/S af 1961 med en aktiekapital på 48 millioner fordelt med 50 % til Chr. Augustinus, 34 % til C.W.Obel og 16 % til R.Færch.

Efter sammenslutningen af de tre virksomheder fandt omfattende rationaliseringer sted.

Produktionen af røgtobak hos Obel i Aalborg blev flyttet til Herningvej i Holstebro. Produktionen af skråtobak i Holstebro blev til gengæld flyttet til Aalborg. Cigarproduktionen i Holstebro blev også flyttet fra Holstebro. Hermed stod fabrikken i Østergade tom. Den blev nu ombygget til kontor- og butikslokaler, men forblev ejet af ”R. Færch, Handels- og Industriaktieselskab”.

I 1990 omorganiseredes Skandinavisk Tobakskompagni, så de enkelte fabrikker blev selvstændige fabrikker under Skandinavisk Tobakskompagnis ejerskab. Tobaksfabrikken i Holstebro blev sammenlagt med to andre røgtobaksfabrikker: Assens Tobaksfabrik A/S og C.B.Møller. Det nye selskab, hvor Skandinavisk Tobakskompagnis ejerandel er 50% fik navnet ”Orlik Tobacco Compagny”. Siden er yderligere andre firmaer indkøbt i Orlik som i dag producerer røgtobak på to fabrikker, Assens og Holstebro, med tilsammen 35.000 m2 bygningsareal.

Bevaring:

Fabriksbygningerne i Østergadekvarteret er ombygget til kontor- og butikslokaler, men fabriksanlægget på Herningvej er meget velbevaret med sin kerne bestående af det gamle Holstebro Aktiebryggeris bygninger med den høje skorsten. Søren Færchs villa fra 1903 blev efter Søren Færchs flytning til København i 1944 inddraget til administration, men i 1967 afhændet til Holstebro Kommune. Den er nu en væsentlig del af Holstebro Kunstmuseum. På Holstebro Museum er bevaret et cigarmagerbord og en del værktøj fra Færch. R. Færchs arkiv er bevaret på Holstebro Museum tilbage til fabrikkens start i 1869. Desuden findes en del arkivalier fra Nibe fra tiden før 1869. Ligeledes findes arkivalier fra Husteds Tobaksfabrik i Ringkøbing fra før sammenlægningen i 1906. Færch Holding afleverer stadig arkivmateriale til Holstebro Museum. På Holstebro Museum er en del af materialet benyttet i museets udstilling, der rummer et særskilt afsnit om R. Færch, som gennem flere årtier var byens største arbejdsplads. Tobaksarbejderforbundet i Holstebros arkiv er ligeledes bevaret på Holstebro Museum.

Undersøgelser:

I 1982-83 gennemførte Holstebro Museum en undersøgelse med interviews, arkivstudier, genstandsindsamling m.m. ved Ole Møller Olesen og Esben Graugaard (se litteratur). Desuden har Karen Ellen Spannow lavet en undersøgelse af Skandinavisk Tobakskompagni.

Litteratur:

Graugaard, Esben: ”R.Færchs tobaksfabrik Holstebro 1869-1961. Tobak og mennesker i et århundrede”. Holstebro Museums Forlag. 1984

- Graugaard, Esben: ”R.Færchs tobaksfabrik 1869- forhistorie og etablering”.
Holstebro Museums Årsskrift. 1983
- Graugaard, Esben: ”Færchs villa”. Holstebro Museums Årsskrift. 2001
- Hansen, Søren: Tobak i 100 år. Jubilæumsskrift udsendt af ”R.Færch, Handels- og Industriaktieselskab.”
- Holm, Bent Torben: Vor bys fabrik igennem 100 år. Holstebro Byhistoriske Arkiv 1969.
Industriregistrering 1978. HEM 3018. Fotos i sagen.

Som en note til Færch Tobaksfabrik kan nævnes familiens nyere tiltag:

R. Færch Plast A/S

Adresse: Rs Færchsvej 1

Historie: I 1969 startede Jørgen Færch virksomheden R. Færch Plast. Fabrikken har i dag 500 medarbejdere og fremstiller emballage og engangsartikler til fødevareindustrien. Fabrikken ejes af Færch Holding, som i dag kontrollerer alle Færchs selskaber.

Kilde: www.Faerch.dk

Færchs gård mens fabrikken lå i Østergade. I dag er bygningerne stærkt ombygget og benyttes til mange formål, forretninger, restauranter og kontorer. Pladsen syd for hedder i dag Færchs Torv.

Forside til funktionærernes gave til Færch ved 75 års jubilæet i 1944. Efter Graugaard.

Da Rs. Færch flyttede Herningvej erhvervede man Holstebros gamle Aktiebryggeri som ses på dette billede. En del af det gamle bryggeri indgår stadig i Orlic Tobaccos bygninger på Herningvej 2. Efter Graugaard.

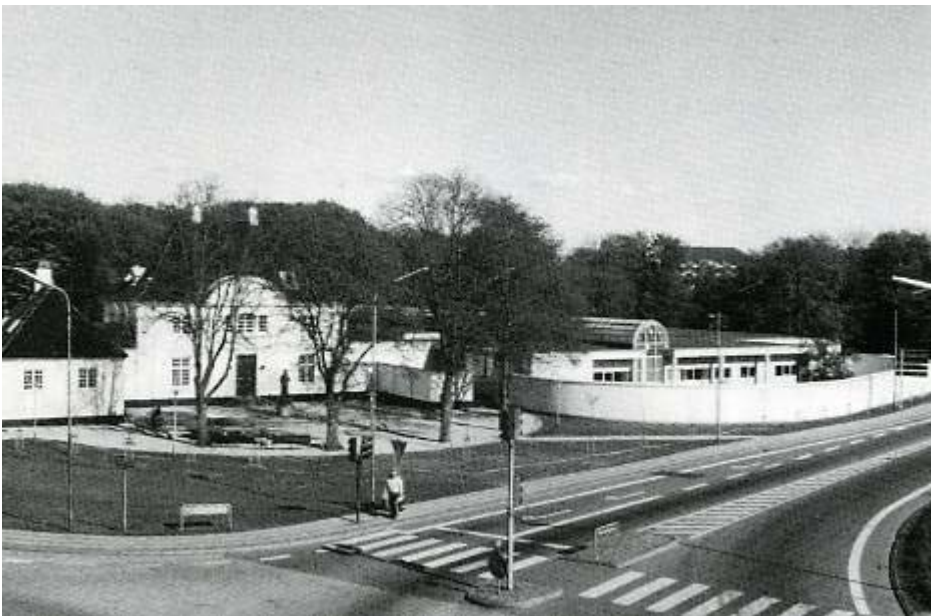
Orlic Tobacco Compagny. Efter Graugaard.

Orlics fabrikshal fra 1948 tegnet af arkitekt Ebbe Andreasen. Efter Graugaard.

Færchs fabriksanlæg på Herningvej 2 til venstre for "Rødebro" mellem banen og Herningvej.

Færchs villa og Holstebro Museum i baggrunden. Den gamle direktørbolig for tobaksfabrikanten gør i dag tjeneste som fælles indgang for Holstebro Kunstmuseum og Holstebro Museum. Til højre Herningvej før vejændringerne i forbindelse med rundkørselen.

Vestas Wind Systems A/S

Smed Hansensvej 27, Lem
Eli Sørensensvej, Ringkøbing
Ringkøbing Kommune.

Historie:

Lem ved Ringkøbing blev i begyndelsen af 1900 tallet til et rigtigt iværksættermiljø. Smed H.S. Hansen kom til Lem i 1898. Hans mange ideer og initiativer inspirerede hans smedesvende til at udvikle deres eget værksted, så Lem hurtigt blev et kraftcenter for smedehåndværk.

I 1928 etablerede H.S. Hansen sammen med sønnen Peter Hansen en produktion af metalvinduer. Firmaet fik navnet Dansk Stålvindue Industri og blev efter få år omdannet til et aktieselskab.

Produktionen voksede støt, men i 1945 efter krigens ophør forlod sønnen Peter Hansen vinduesfabrikken og dannede sammen med 9 andre Vestjysk Stålteknik A/S. De etablerede sig i nogle barakker i jernbanegade og begyndte at producere forskellige husholdningsmaskiner, røremaskiner, bagevægte m.fl. Snart forkortedes virksomhedens navn slet og ret til Vestas. Allerede i 1948 fik virksomheden en "Initiativ-diplom" af foreningen Dansk Arbejde.

Snart udviklede Vestas en omfattende produktion af landbrugsvogne, som efter en del år fulgte med udviklingen i landbruget med produktion af slamsugere, tankvogne, marksprøjter og plovskær. I 1956 blev der startet en ny produktion af ladeluftkølere til skibsmotorer, blandt andet til B&W. I 1959 overtog Peter Hansen de øvrige medstifters ejerandel, så han blev ene-ejer. I den forbindelse udskiltes en produktion af mælkekølere og drikkekar til Agerbo Maskinfabrik. I januar 1960 brændte en del af Vestas bygninger og en ny fabrik opførtes. Medarbejderantallet var da omkring 120 ansatte. I sidste halvdel af 1960'erne begyndte Vestas en ny produktion af lette hydrauliske kraner til lastbiler og i 1970 opførtes en selvstændig fabrik til kranproduktionen. Herefter bestod Vestas reelt af 3 fabrikker: en landbrugsmaskinefabrik, en kølerfabrik og en kranfabrik.

Da energikrisen dukkede op i 1970'erne begyndte mange at interessere sig for vindenergi. I 1978 blev den store Tvind mølle sat i drift. Vestas begyndte at interessere sig for vindmøller. Man havde forinden tydeligt mærket en afmatning i efterspørgslen efter landbrugsvogne, så man ledte efter et nyt marked. I 1978 begyndte Vestas et samarbejde både med Leon Bjervig, der var ved at udvikle en Darrieus mølle, og smed Karl Erik Jørgensen i Herborg. Herborg smeden eksperimenterede med at sætte rotoren foran møllen i stedet for bagpå, som på Tvind møllen. Derved udviklede han den mølletype, som stadigvæk er den almindelige mølle, som blot er vokset enormt i størrelse, kvalitet og teknologisk udvikling. Smed Jørgensen kunne ikke selv finansiere en mølleproduktion. Derfor indgik han et samarbejde med Vestas. I 1979 kunne Vestas levere den første vindmølle. I begyndelsen blev møllerne produceret på landbrugsfabrikken, senere flyttedes produktionen til kranfabrikken, men i 1980 blev vindmølleproduktionen en selvstændig Vestas afdeling. I 1981 fik Vestas den første ordre fra USA og nu blev Vestas for alvor en operatør på det internationale marked. Et gennembrud for Vestas blev udviklingen af den pitchregulerede mølle, dvs vingerne finjusterer hele tiden vinkelen i forhold til vindretningen hvorved vinden udnyttes maksimalt. På grund af efterspørgselen fra USA opførte Vestas i 1985 en ny vindmøllefabrik til 80 millioner. Men året efter i 1986 brød det amerikanske marked fuldstændig sammen og Vestas gik i betalingsstandsning som næsten alle vindmøllefabrikker i Danmark. En undtagelse var Bonus i Brande.

I 1986 reorganiseredes Vestas med nye ejere. Familien Hansen blev sat ud og de nye ejere ansatte Johannes Poulsen som direktør. Den danske regering kom samme år vindmølleindustrien til hjælp med en lov om at elværkerne skulle opføre vindmølleparker. Lokalt engagerede Vestas sig i opførelsen af først Tændpibe vindmøllepark ved Ringkøbing Fjord senere endnu en park ved siden

af i Velling Mærsk. Vestas fik en enorm reklamepark lige ved fabrikken. Igen startede eventyret for Vestas. I 1991 var Vestas verdens største vindmølleproducent og i midten af 1990'erne leverede danske vindmøllefabrikker over halvdelen af alle møller i verden. Hemmeligheden ved vindkraftens ekspansion var tilskudsordninger til vindenergi. I 1994 blev Vestas købt af den hollandske bank MeesPierson. Mange frygtede for at Vestas langsomt ville blive flyttet til udlandet, men det blev ikke tilfældet. I stedet for udvidede man stadigvæk. I 1998 blev Vestas børsnoteret og den hollandske bank tog derved fortjenesten hjem! I 2002 fratrådte den efterhånden legendariske direktør Johs. Poulsen, der blev efterfulgt af Svend Sigaard. Vestas havde da i 1998 flyttet sit hovedkvarter fra Lem til Ringkøbing, hvor man havde etableret sig i Nordsøværftets tidligere bygninger og bygget nye store haller ved siden af.

I 2004 fusionerede Vestas med NEG Micon i Randers. Reelt overtog Vestas Randersvirksomheden, men det besluttedes at flytte hovedkontoret til Micons administrationsbygning i Randers.

I dag er Vestas dominerende på verdensmarkedet og har mange afdelinger i udlandet. Men også i Danmark har Vestas i kraft af flere opkøb og fusioner produktionsfaciliteter mange steder i Danmark: Lem, Ringkøbing, Videbæk, Tim, Skjern, Viborg, Varde, Århus, Randers, Hammel, Skagen, Balle, Svendborg, Nakskov og Rudkøbing.

Fabriksbygningerne i Lem er i dag et helt industrilandskab, som gør den lille vestjyske by Lem til noget helt særligt. Som et kulturelt monument over smedebyen har man etableret Smedenens Hus næsten ved siden af den gamle iværksætter smedemester H.S. Hansens første værksted.

Bevaring: I Lem er smed Hansens gamle værksted bevaret. Vestas' ældste barakker brændte i 1960. Derefter er bygninger fra mange byggeår. Det interessante ved Vestas er, at en driftig iværksætter skaber et helt specielt håndværkermiljø og -kultur i byen Lem. Dette fører i 1978 til at man involverer sig i vindmølleindustrien. Med et reorganiseret Vestas i 1986 udvikler eventyret sig igen. Det er en fantastisk historie, at udviklingen inden vindmølleindustrien med fabriksdød og fusioner i dag betyder, at de eneste to virkelige aktører på det danske marked har rod i Ringkøbing amt: Vestas og Bonus. De er begge udenlandsk ejet, men produktionen og udviklingen foregår i overvejende grad i Ringkøbing amt.

Litteratur: Eva Schmidt: Virkeligheden der overhalede fantasien. En undersøgelse af Vestas Wind Systems a/s. Kulturhistorisk Museum Randers 2004.

www.vestas.dk

Vestas i Lem. Foto: STP.

Vestas i Lem. Smed Hansensvej. Foto: STP.

Vestas i Lem. Smed Hansensvej. Foto: STP.

Vindmølleparken Tændpipe i Lem med Vestas møller. Foto: STP.

Poul Christensens Trikotagefabrik, ”Leopard Undertøj”

Adresse: Tulstrupvej 5, 7430 Ikast

Ikast Kommune.

Historie: Poul Christensen grundlagde fabrikken på Højris mark i 1900. Han opførte en vindmølle, som trak strikkemaskinerne. I 1913 indførtes elværk, men under 1. verdenskrig måtte man igen ty til vindmøllen. Det siges, at det er den eneste fabrik, som har været drevet ved vindkraft. Poul Christensens fabrik anses for at være den ældste fabrik i Ikast. Den første fabrik lå vinkelret på beboelsen. Den næste udvidelse fandt sted i 1917, hvor en bygning i 2 etager samt loft og kælder opførtes parallelt med den første. I 1930 forlængedes bygningen fra 1917 med en dobbelt så stor tilbygning i 3 etager. Efter Poul Christensen blev virksomheden drevet videre af sønnen Poul Rahbek Christensen, som markedsførte fabrikkens kendte produktion af herreundertøj under navnet ”Leopard”. I 1958 byggedes endnu en ny fabriksbygning midtfor og vinkelret på den tidligere. Fabrikken var nu på ca. 3000 kvadratmeter. I 1965 havde fabrikken 60 ansatte. Beboelsen med den første fabriksbygning fra 1900 er solgt fra. I de sidste år har fabrikken stået ubenyttet, tømt for maskiner.

Bevaring: Bygningerne er der alle endnu, men de tomme fabriksbygninger er i stærkt forfald.

Da bygningerne formentlig ikke bliver bevaret, bør der foretages dokumentation og undersøgelse.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Industriregistrering 1975. HEM 1857. Fotos i sagen. Luftfoto af fabrik og villa fra 1930.

Villaen til Leopard med den tomme fabriksbygning i baggrunden. Foto: STP.

Leopards gamle fabriksbygning opført af flere gange. Foto: STP.

Leopards nyeste tilbygning. Foto: STP.

Villaen og fabrikken er i dag adskilt. Foto: STP.

Martensen A/S

Adresse: Hyvildvej 35, Brande. Tlf. 97 18 11 00

Brande Kommune.

Historie: I 1848 blev der anlagt et farveri ved Stampen vandmølle ved Brande Å. Senere blev der også uldspinderi i en periode. Det kalkfattige vand i åen var velegnet til farvning og i 1920erne og 1930erne blev det mere og mere almindeligt at farve og blege undertøj og skjorter med kunstige farvestoffer. Martensen specialiserede sig i dette og farvede efterhånden for en lang række virksomheder i Midtjylland. I 1935 flyttede Martensen til hovedgaden i Brande og opførte en ny administrationsbygning i funkisstil ved hovedgaden, Storegade 45, men i 1960erne flyttede Martensen tilbage til Stampen og opførte nye fabrikshaller sydvest for. I 1950erne begyndte Martensen som det første farveri at trykke på trikotagestoffer. Tidligere havde man kun trykt på faste, vævede stoffer. Som en konsekvens af udviklingen i tekstilbranchen med den hastige outsourcing, er Martensen ophørt i 2004 og de næsten 20.000 kvadratmeter fabriksbygninger sat til udlejning.

Bevaring: Funkisbygningen i Storegade er sat til højeste bevaringsværdi i Kommuneatlas Brande.

Undersøgelse: Der bør foretages undersøgelse snarest.

Litteratur: Laurids Knudsen: Efter hosebinderne. 1979.

Kommuneatlas Brande.1992.

Martensens 19000 m2 tomme farveribygninger. Foto: STP.

Et udtryk for udviklingen eller rettere afviklingen af trikotageindustrien i Danmark. Foto: STP.

Martensen tidligere administrationsbygning i hovedgade i Brande. Foto: STP.

Remisen

Adresse: Gl. Arvadvej, Brande

Historie: I 1914 åbnedes banen mellem Herning-Brande-Vejle og i 1916-1920 etablerede banen mellem Grindsted-Brande-Funder. Brande blev hermed et betydeligt jernbaneknudepunkt, som især under 2. verdenskrig fik stor betydning med de mange godsvogne med brunkul fra de midtjyske kullejer. I 1917 opførtes nord for Brande Station en imponerende remisebygning med 14 porte, drejeskive og rangerterræn. Remisebygning og drejeskive er bevaret, men rangersporene er inden for de sidste måneder fjernet. Dele af remisebygningen benyttes til kulturelle arrangementer og udstillinger, men trænger i øvrigt til vedligeholdelse.

Litteratur: Guide til oplevelser i Ringkøbing amt. FRAM 1993.

Remisen i Brande som den så ud før sporanlægget blev fjernet. Foto9: STP.

Remisen en vinterdag efter fjernelsen af sporene. Foto: STP.

Brande Elværk og M. E. S. Elværk

Adresse: Højmarksvej og Dørslundvej 44

Historie: I 1910 blev Brande Elværk taget i brug som et af de alle første vekselstrømsværker i Midtjylland. En opstemning af Skjern Å på 4,2 meter dannede Elværk Sø. Anlægget gav strøm til Brande by og nærmeste omegn, men blev dog hurtigt for lille, så vandturbinen måtte suppleres med en dieseldrevet generator. I 1916 opstemmedes Skjern Å et par km længere mod øst med en dæmning på 5,6 meter. To turbiner drev herefter kværnene i en nyopført lyngmelsfabrik. I 1922 over Midtjyllands Elektricitetsforsynings Selskab anlægget, som herefter blev et betydeligt kraftværk til forsyning af elektricitet i Midtjylland.

Bevaring: Brande Elværk og M.E.S. er stadig i drift. Brande Elværk af turist og kulturhistoriske grunde. De gamle generatorer m.m. er stadig i drift og holdes ved lige. Desværre har den bevaringsværdige elværksbygning for få år siden fået en overbygning for at give mere plads.

Litteratur: Guide til oplevelser i Ringkøbing amt. FRAM 1993.

Brande Elværk og Elværk sø før ombygningen. Foto: Kjeld Hansen.

Gamle industrianlæg, som kun har kulturhistorisk interesse, bliver ofte udsat for ”forbedringer”!
Foto: STP.

Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland i Brande

Adresse: Herningvej 38, Brande

Historie: Under 1. verdenskrig lykkedes det for første gang rigtigt at etablere en betydelig produktion af kartoffelmel i Danmark. De tidligere tilløb til kartoffelmelsfabrikker blev hurtigt udkonkurreret af udenlandske, især tyske og hollandske fabrikker. Under verdenskrigen opstod omkring 55 danske kartoffelmelsfabrikker, størsteparten i Jylland. I Brande grundlagdes Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland i 1917. På grund af dygtig og meget nøjeregnende ledelse lykkedes det at holde fabrikken i gang også gennem 1920'erne, hvor samtlige øvrige danske kartoffelmelsfabrikker stoppede på grund af den ekstreme hårde konkurrence fra især Holland. Som en udløber af Kanslergadeforliget i 1933 etableredes Kartoffelmelscentralen (KMC), der blev et fælles salgskontor for i alt 7 kartoffelmelsfabrikker. De syv fabrikker blev:

Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland i Brande, Karup Kartoffelmelsfabrik,

Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland i Toftlund, Andelskartoffelmelsfabrikken Djursland i

Auning, Grimstrup Andels- Kartoffelmelsfabrik (Sjælland), Andels- Kartoffelmelsfabrikken

Vendsyssel, Dybvad/Langholt, og Videbæk Andels- Kartoffelmelsfabrik. I 1971 blev fabrikken i

Videbæk nedlagt og andelshaverne blev medlemmer hos selskabet i Brande. I dag styres

afsætningen af KMC i Brande. Produktionen er for længst også ophørt i Auning, Grimstrup og

Langholt. Størst er produktionen i Karup med ca. 60.000 tons kartoffelmel, dernæst Toftlund og

Brande med ca. 38.000 tons hvert sted. I 1996 etablerede KMC en fabrik i Mongoliet og i 2001

udvidedes med en fabrik i Vietnam, som fremstiller tapioka mel. KMC i Brande eksporterer

kartoffelmel til ca. 65 lande. Frugtvandet, som tidligere gav store forureningsproblemer ved alle

produktionsstederne bliver i dag rensat for proteinstof, som sælges i sær til medicinalindustrien,

resten af frugtvandet udledes til landmændene som gødning og kartoffelpulpen anvendes som

kvægfoder. I dag indgår kartoffelmel i utallige led i fødevarerindustrien foruden chips og pommes

frites. I efteråret er hele egnen præget af landbrugsvogne og lastvognstog tungt læsset med

industrikartofler. I hver rundkørsel ligger der kartofler om efteråret som et tegn på den

igangværende kartoffelkampagne!

Bevaring:

I Brande er Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland stadigvæk et dominerende industrianlæg i

bybilledet med de store siloer. Ved den nye omfartsvej dominerer KMCs nye udbygning

industriarealet sammen med Bonus vindmøllefabrik. Anlæggene i Brande er sammen med anlægget

i Karup den vigtigste fremstillingsvirksomhed for Jyllands vigtigste specialafgrøde inden for

landbruget. Kartofflen er for mange egne i Jylland lige så betydningsfuld som sukkerroerne for

Lolland.

Undersøgelse:

Der bør laves en undersøgelse af Andelskartoffelmelsfabrikken Midtjylland og KMCs virksomhed,

som en virksomhed med en stærk geografisk tilknytning til Vest- og Midtjylland. Kartoffelavlens

er meget karakteristisk for området og så specialiseret, at den må betragtes som en del af industrien.

TV Midt/Vest har i 2004 lavet en specialudsendelse om Kartoffelmelsfabrikken og KMC. En

undersøgelse burde også omfatte Karup Kartoffelmelsfabrik, som modtager industrikartofler fra

hele Herning-Ikast egnens nordligste del, specielt Sunds, Ilskov, Simmelkær, Grove og Haderup

området.

Litteratur: H.P. Jensen: Kartoffelmelscentralen 1933-1983.

Kommuneatlas Brande 1992.

Kirsten Rykind Eriksen: Andelskartoffelmelsfabrikken Vendsyssel. Sæby Museum. Årg. 8 1995.

Andelskartoffelmelsfabrikken i Brande opført 1917.

Andelskartoffelmelsfabrikken i Brande 1983.

Fabrikken og KMCs nye bygning på Herningvej. Foto: STP.

KMCs afdeling på Borupvej. Foto: STP.

Siemens Wind Power A/S

Tidligere: Bonus Energy A/S

Adresse: Borupvej 16, 7330 Brande. Tlf. 99 42 22 22

Historie: Inspireret af energikrisen i 1970erne udviklede firmaet Danregn A/S i Brande, som fremstillede vandingsmaskiner, sine første vindmøller på 5 og 22 KW. I 1981 organiseredes vindmølleproduktionen i sit eget selskab Danregn Vindkraft A/S. Herefter massefremstilledes møller på 55 KW med en vingediameter på 15 m og en tårnhøjde på 18-24 m. I årene 1882-1987 oplevede også Bonus det amerikanske eventyr og et serviceselskab etableres i USA. I 1990-91 bygger Bonus verdens første offshore vindmøllepark. I 1997 var den første 1 MW mølle blevet opstillet og i de følgende år øgedes størrelsen af møllerne voldsomt. I 2004 solgte Danregn Vindkraft A/S møllefabrikken til Siemens Power Generation Group. Selskabet i Brande og på vingefabrikken i Aalborg er på 750 medarbejdere. Fabriksarealet i Brande er på 18.600 kvadratmeter og i Aalborg 15.600 kvadratmeter.

Litteratur: www.BonusEnergi.dk

Siemens Wind Power A/S Borupvej 16 i Brande. Foto: STP.

Lagerpladsen ved Siemens Wind Power eller Bonus Energy. Foto: STP.

Brunkulsgravning

Dannelsen af brunkullene.

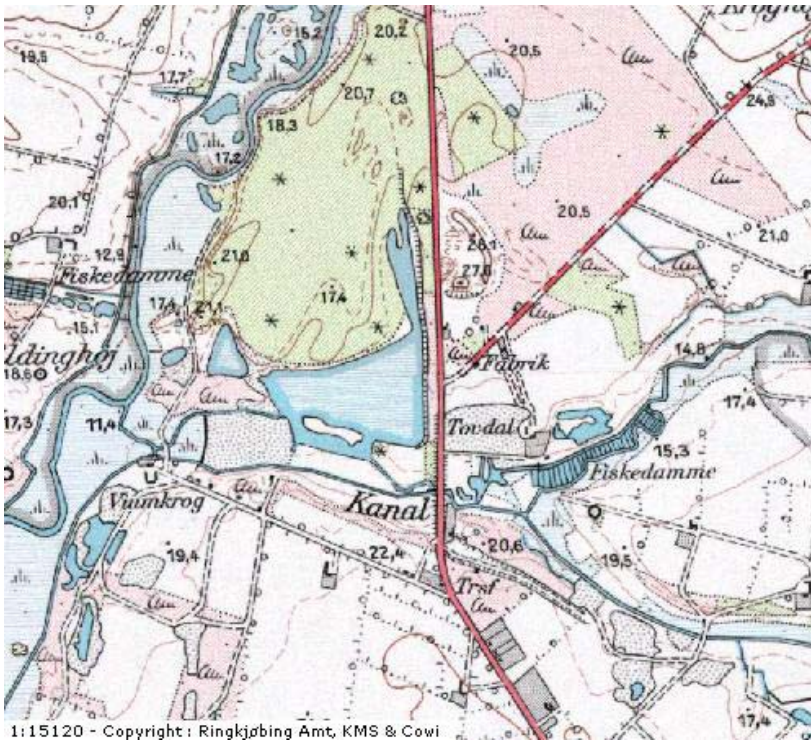
Ringkøbing amt er Danmarks betydeligste brunkulsområde. Under hedesletterne ved Herning, Brande, Videbæk og Borris findes der store brunkulsressourcer. Der er som regel tre lag brunkul under et sandlag på op til 12-15 m. Kullagene er som regel 1-2 m tykke. Brunkullene blev dannet i den geologiske periode kaldet miocæn, som varede i 15 millioner år fra 23-8 millioner år før vor tid. Vestjylland var da sammen med Nordtyskland, Holland og Belgien en del af Nordsøen. Jyllands vestkyst fandtes da for det meste omkring det nuværende højderyg. Store vandrige floder fra Skandinavien mandede ud i havet i et vældigt deltaområde, hvis størrelse nærmest skal sammenlignes med Mississippi flodens delta i dag. Klimaet var subtropisk og deltaet et frodigt voksested for mangroveskove.

Gennem de mange millioner år svingede klimaet betydeligt med ændringer i vandstanden i verdenshavene til følge. I perioder blev de tykke lag af skovtørv overskyldt af havet og dækket af metertykke lag af sand og slam. På denne måde dannedes efterhånden de tre kullag.

Kulbrydning under første verdenskrig.

Under første verdenskrig blev Danmark efterhånden afskåret fra import af kul og olie. De mest benyttede hjemlige energikilder træ og tørv blev derfor endnu mere efterspurgt end tidligere. I området mellem Fæsteholt og Brande begyndte man derfor i mindre målestok at grave brunkul. Man udnyttede kun de øverste lag kul for at undgå de største problemer med grundvandets indtrængen i brunkulsgravene.

De betydeligste brunkulsgrave under første verdenskrig var imidlertid gravene omkring Troldhede i Nr. Vium sogn. Både mod øst i Assing sogn, mod vest i Borris sogn i Ahler kullejerne og nord for Troldhede i Nr. Vium lejet gravedes der store mængder brunkul. I statens kulleje ved Troldhede var det firmaet Hoffmann & Sønner og Fibiger & Villefrance der forestod brydningen, mens Fiskbæk Briketfabrik og firmaet Carl Nielsen fra Odense havde rettighederne ved Ahler. Ved Fiskbæk syd for Herborg opførtes en briketfabrik og nord for Troldhede opførtes ligeledes en fabrik lidt fra Kulsøen mod øst.

Kulsøen ved Troldhede 1955

Nr. Vium Brunkulsleje 1955.

Søby Brunkulsleje.

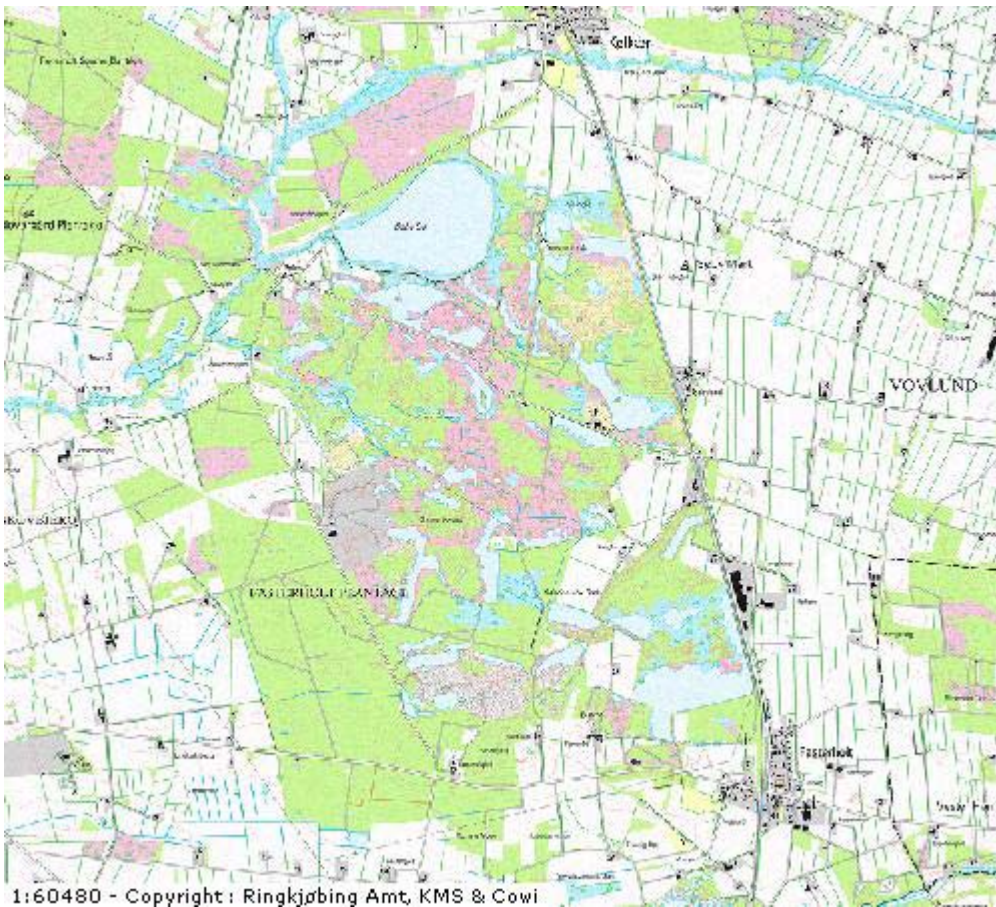
Herning Kommune.

De første brunkul blev gravet ved gården Voldsgård vest for Søby Sø i januar 1940. Et par arbejdsmænd fik lov at grave kul til eget forbrug, men snart rygtedes det, at der i Søby var let adgang til kullene og i de kommende måneder åbnedes mange kullejer af private entreprenører, som lejede eller købte arealer af landmændene. Arbejdere strømmede til området. Tredivernes arbejdsløshed gjorde, at man ikke var bange for at tage det tunge og farlige arbejde i brunkulslejerne. I begyndelsen blev overjorden gravet med skovl og spade og transporteret væk på trillebør, men snart blev håndredskaberne afløst af gravemaskiner og transportbånd. For at sikre beskæftigelsen gennemførtes en lov om, at selve kullene skulle graves ved håndkraft. Men de måtte gerne hejses op med kran. Grundvandet står højt på hedesletterne og det blev nødvendigt at etablere store pumpeanlæg i gravene. I begyndelsen brugte man dampmaskiner og stationære motorer som drivkraft, men efterhånden blev der ført elkraft til området og elmotorerne overtog det tunge arbejde ved pumperne. De mange arbejdere som strømmede til det tidligere så tyndt befolkede område indlogerede sig i begyndelsen på gårdene og hurtigt etablerede pensionater. Nogle byggede jordhytter og meget primitive skure af affaldsmaterialer. I løbet af et par år opstod der imidlertid en større klondike by ved Voldsgård bestående af flere hundrede primitive huse bygget af genbrugsbrædder og tagpap med omkring 1800 indbyggere. Der opstod efterhånden købmandsforretninger, fritidshjem, børnehaver, pensionater og sågar en Falckstation. Selv om en landbetjent udstationeredes i Søby opstod alligevel en mængde smugkroer og spillebuler, hvor der var let adgang til at formøble den ellers hårdt indtjente ugeløn.

Opmålinger viste, at der i Søby områdets 1650 ha var omkring 50 millioner kubikmeter brunkul. I de følgende 30 år frem til 1970, hvor de sidste kul blev taget op, gravedes der ca. 20 millioner kubikmeter på godt 1000 ha. Til sammenligning skal oplyses, at Vestjyllands samlede ressourcer af brunkul blev angivet til 90 millioner kubikmeter inden gravning. Heraf er indtil nu de ca. 50 millioner kubikmeter udnyttet. Kullene blev sorteret i 3 kvaliteter: kul, stoker og smuld, som blev anvendt til hver sit formål. Kullene til husholdningsbrug, industrier og mejerier. Stoker benyttede i stokerfyr og smuld blev især anvendt på teglværker og cementfabrikker. Årsproduktionen af kul var i adskillige år oppe på omkring 2,8 millioner tons. Statsbanerne anlagde i 1941 et sidespor til Herning-Brande banen ind gennem lejet til Søby, hvor der blev anlagt 3 læssespor og et ventespor. Det var almindeligt at sende omkring 375 godsvogne af sted med kul dagligt. Det var flere vogne end Herning Station kunne nå op på! Ved stationen gjorde 20 ansatte tjeneste. Mange kul transporteredes med lastvogn ud af området. Ved brovægten ved Brunkulsvej blev lastbilerne vejede både før og efter læsning og her blev kullene ligeledes betalt eller noteret til de enkelte entreprenører. På en god dag vejedes omkring 9000 tons kul på vægten. Omkring 5000 mennesker arbejdede i Søby under anden verdenskrig. 57 af dem blev dræbt ved arbejdsulykker og jordskred i løbet af de 30 år gravningen stod på. Ved Mindelunden ved hovedvej 18 er rejst en mindesten over hver af dem.

Overjord og sand blev fyldt i de tømte brunkulsgrave og med transportører blev det lagt op i høje sandtipper og da gravemaskiner og transportører kørte frem på sporskinner kom tipperne til at ligge i ret regelmæssige striber. I de første år efterlod man blot gravene således. Landskabet fik hurtigt efter års sandfygning karakter af ørken. I 1958 gennemførtes en lovgivning om reetablering af arealerne efter endt gravning og tilplantning blev påbudt. Gravene før lovgivningen blev der bevilget 300.000 kr. til en nødtørftig tilplantning. Af dette beløb fik forstbotanikeren Syrach-Larsen 50.000 kr til at skabe "Ørkenarboretet", hvor et areal på 25 ha. blev tilplantet med omkring 500 forskellige arter af træer og buske. Forsøget havde blandt til hensigt at vise hvilke træer, der var

mest velegnet til bekæmpelse af ørkenbælter rundt om på jorden. De bevilgede penge til plantning rakte langt fra til, men gennem årene er store arealer blevet træbevokset som følge af selvsåning og områdets ørkenagtige udseende er fuldstændig ændret. Brunkulsområdets helt specielle landskabelige karakter udviskes derved mere og mere. Ørkenarboretet blev senere planlagt til at være en naturpark til turistmæssig formål, men på grund af de mange jordskred, som indtrådte i årene efter gravningernes ophør, har man af sikkerhedsmæssige grunde måttet opgive at åbne området for offentligheden. Der er dog etableret sikre udsigspunkter og køreveje i området, som kan benyttes af besøgende i området. En mindre del af området er fredet, mens der foreligger fredningsforslag for en fredning af hele det gamle gravningsområde inklusiv den naturlige hedesø, Søby Sø.

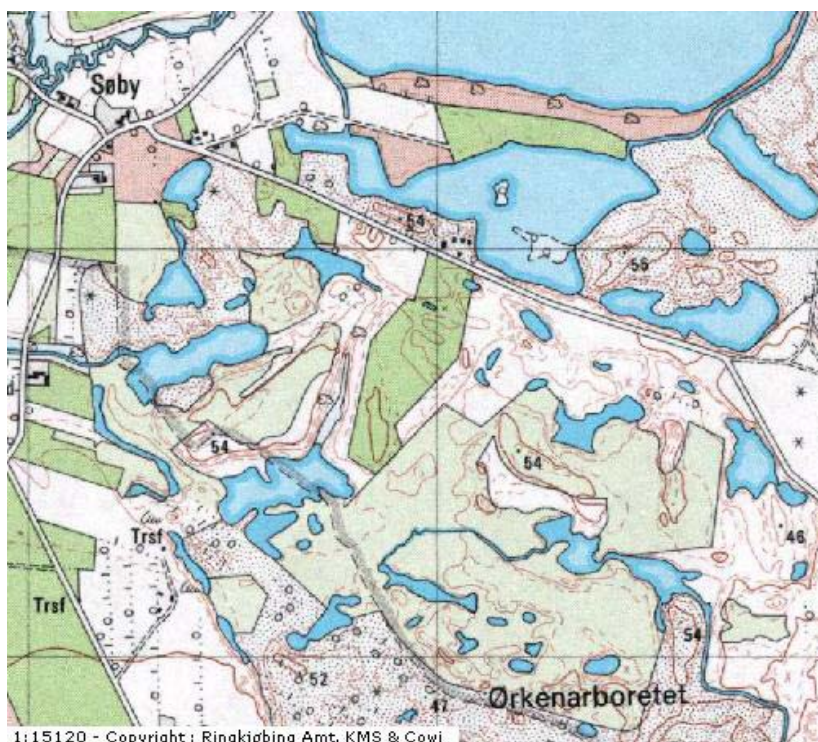

Søby området 2005.

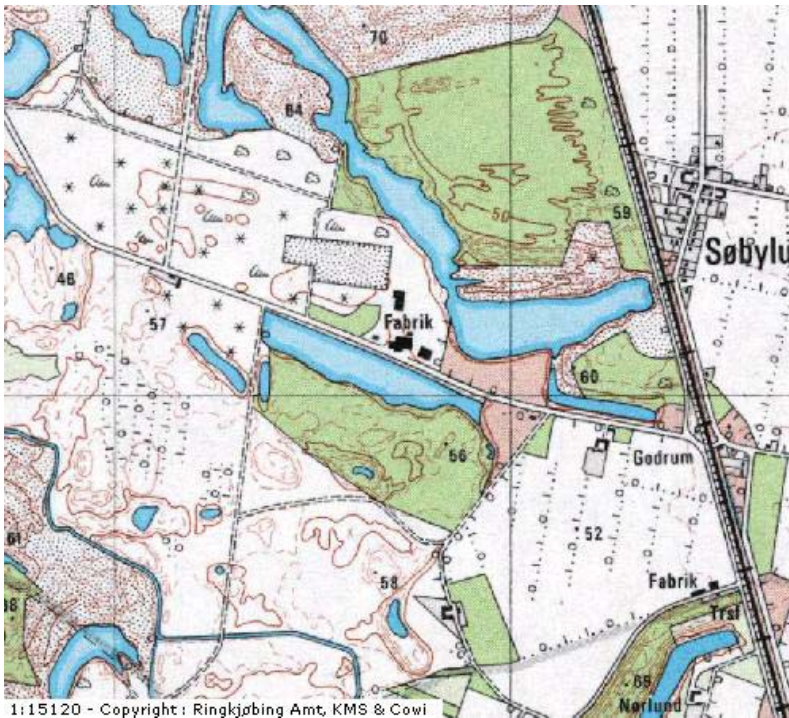
Bevaring:

Ved Voldsgård er der i tidligere beboelsesbarakker indrettet et lille brunkulsmuseum med et væld af billeder fra brunkulsgravningens historie i Søby. Ligeledes ved Voldsgård er der enkelte endnu eksisterende beboelsesbarakker som benyttes af efterkommere af de gamle brunkulsarbejdere. Ligeledes sydøst for Søbylund og i Fasterholt er der enkelte huse fra klondike tiden. Overalt i områdets landsbyer og småflækker ses de beskedne boliger, som regel udvidet og stærkt ombygget, for at imødekomme nutidens krav til komfort. Flere huse bør fredes. Brovægten og vejehuset er ligeledes delvis bevaret, men banen og Søby station er helt fjernet. Den bedst bevarede fabriksbygning i området er Søby Værk, opført i 1951 af direktør Rørkjær Christensen til briketfabrik. Allerede i 1956 ophørte briketfabrikken og lå ubenyttet hen indtil man i 1964 begyndte at fremstille kvartssand til sandblæsning. I begyndelsen var der indvindingsret i Søby til kvartssand, men efterhånden gik man over til at hente sandet i Ikast. Bygningerne bør fredes sammen med arealerne.

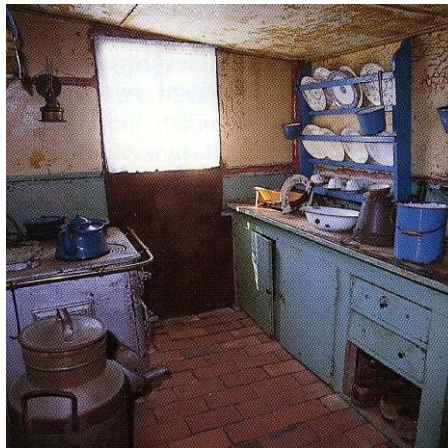
På Herning Museum opbevares en stor billedsamling af livet i brunkulsgravene og barakbyerne. Billedsamlingen eller negativsamlingen er i vid udstrækning affotograferinger af billeder lånt hos private. Desuden findes mindre arkiver fra brunkulsfirmaer. På Lokalhistorisk Arkiv i Herning er der ligeledes billed- og arkivmateriale, samt filmen ”Danmarks skjulte reserver” optaget under anden verdenskrig.

Den nordlige del af Søby området 1955

Søby Værk 1955 vest for Søbylund.

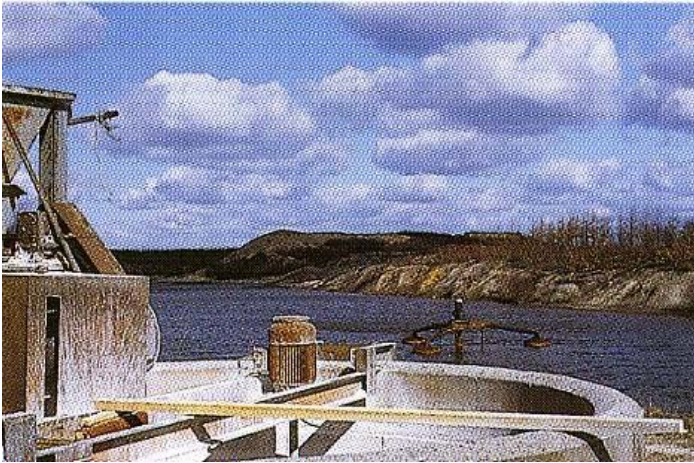

Søby Brunkulsleje og Søby Brunkulsmuseum.

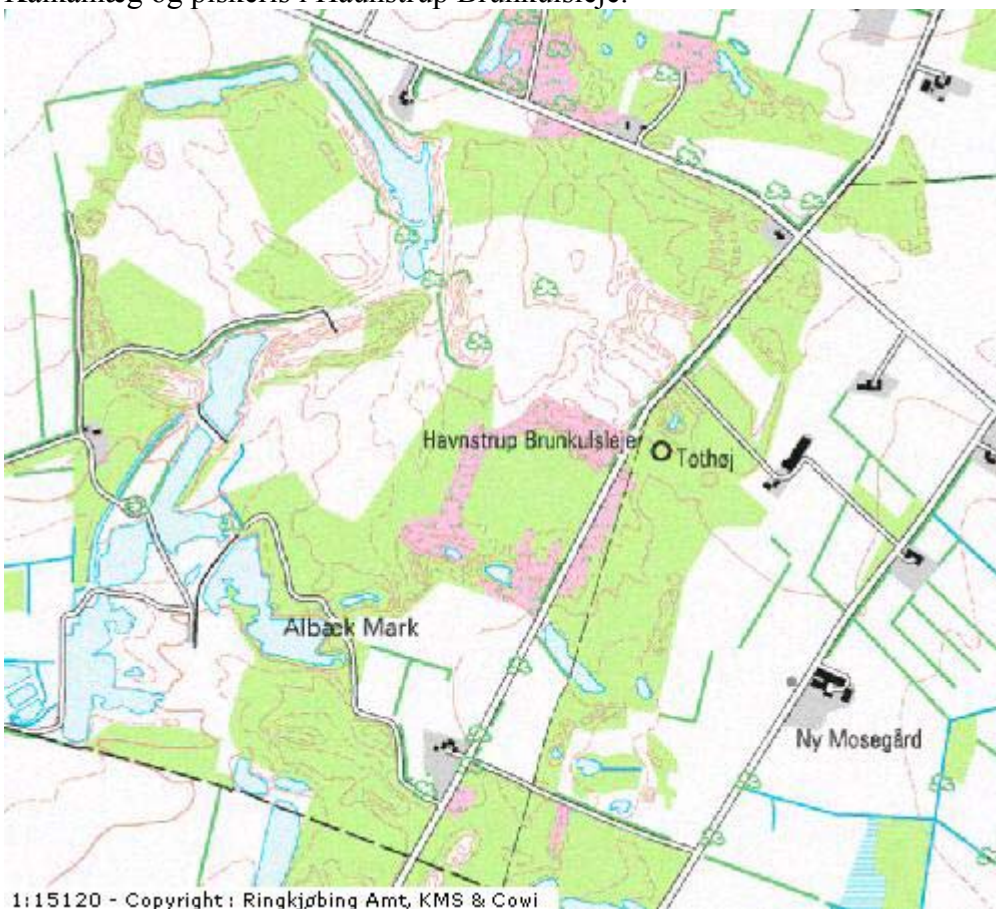
Haunstrup Brunkulsleje

Herning Kommune.

Haunstrup Brunkulsleje er på omkring 200 ha og ejes for størstedelen af staten. Ligesom i de øvrige brunkulslejer har tilplantningen til formål at hindre sandflugt og at formindske forureningen af vandløbene med udsivning af giftigt vand fra de pyritholdige sandtipper. Området afvandedes af Rind Å og Ringkjøbing Amt og Miljøstyrelsen har i mange år foretaget forsøg med at ilte vandet fra området og at tilsætte store mængde kalk til afløbsvandet fra brunkulssøen. Ved at kalke det sure og jern- og sulfatholdige vand, håbede man at få disse forbindelser til at bundfælde sig. Tilsætningen af kalk virker efter hensigten, men meget store mængder er påkrævet for at opnå den ønskede virkning. Mindre arealer i tilknytning til Haunstruplejet er fredet.

Kalkanlæg og piskeris i Haunstrup Brunkulsleje.

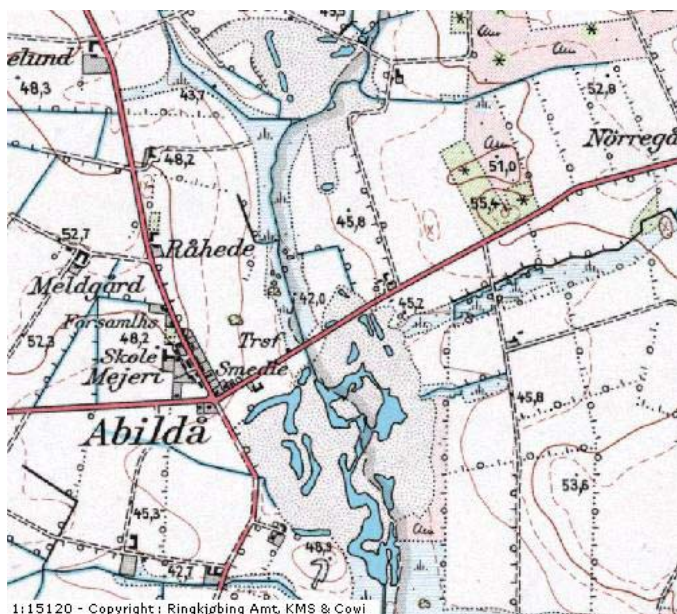

Haunstrup Brunkulsleje 2005

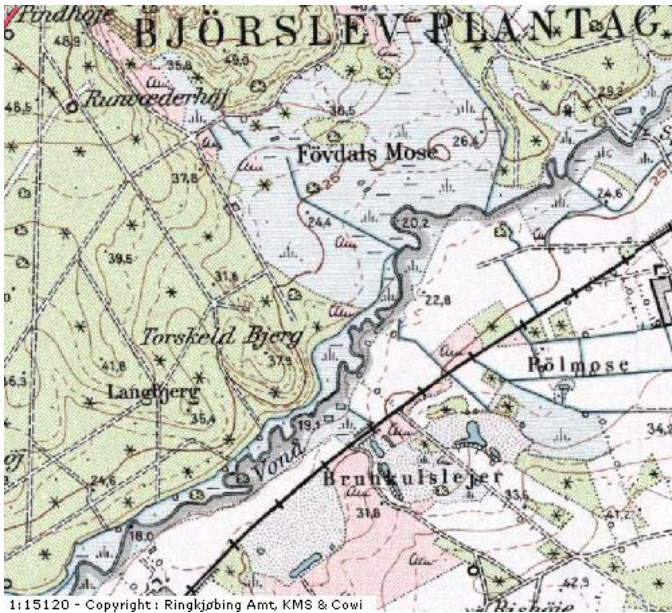
Andre brunkulslejer mellem Herning og Troldhede

Søby og Haunstrup brunkulslejer er de betydeligste på Herning egnen, men der er mange flere ret så store brunkulslejer, som endnu er synlige i landskabet og som i dag er nogle af amtets mest særprægede naturområder. Det gælder brunkulslejerne ved Mombjerger, Tanderup, Lille Fjølstervang, Bjerregårde med flere. Syd for Videbæk er der Fiskbæk og nord for Videbæk er der et

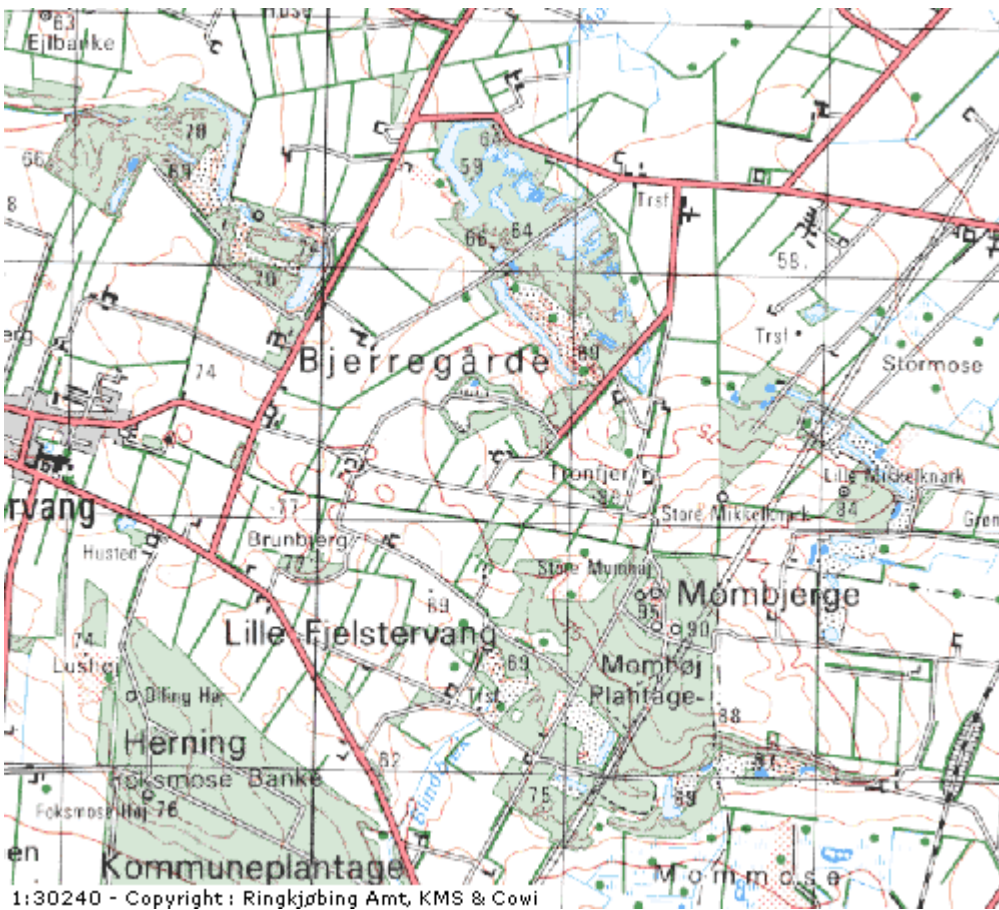
interessant miljø omkring Abildå, hvor en lille museumsforening har åbnet et lille brunkulsleje til demonstration af gravningsmetoden under anden verdenskrig. Det er vigtigt at disse lejer bliver bevaret synlige i terrænet. For alle brunkulslejer gælder det, at den intensive tilplantning af de gamle kullejer i tiden efter udvindingens ophør forringer områdernes attraktionsværdi betydeligt. De kommer efterhånden til at ligne almindelige vestjyske hedeplantager. Ligeledes gælder det for alle brunkulslejerne, at færdsel i områderne kan være farlige på steder, hvor overjord og sand er fyldt ud i de gamle kulgrave. Når grundvandstanden ændres især forår og efterår, bliver de ofte høje sandtipper ustabile og tipperne begynder at flyde. I Søby området har dette været et særligt stort problem på grund af området intensive udnyttelse. Flere hektar land kan ved ganske små påvirkninger fra køretøjer eller fodgængere sætte sig i bevægelse i retning af de åbne brunkulssøer. Derfor skal stier helst placeres på ikke omgravede arealer, hvilket kan gøre det vanskeligt at udnytte brunkulsområderne rekreativt.

Abildå brunkulsområde 1955.

Brunkulsleje syd for Bjørslev Plantage 1955

Brunkulsgravene ved Bjerregårde og Mombjerge med de anselige oldtidshøje Momhøje. 1990.

Brunkulsleje ved Mombjerger.

Tjæreovnene i Hesselvig Plantage.

Adresse: Hesselvigvej 12. 6933 Kibæk. (administrationsadresse: Gejlbjergvej 12)

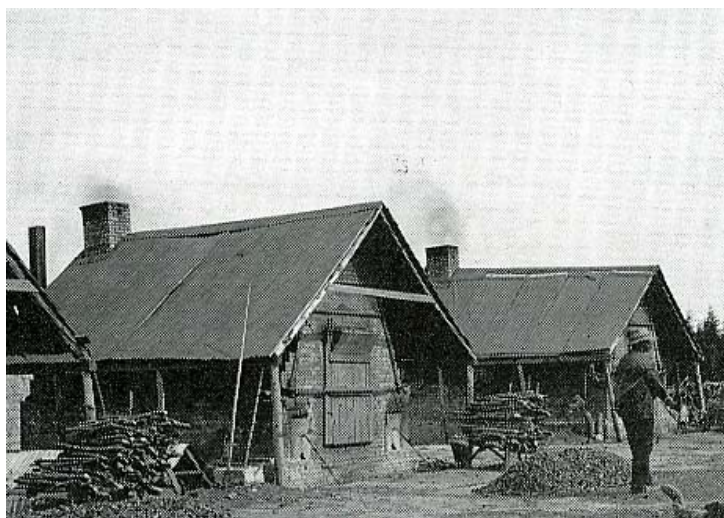
Aaskov Kommune.

Ejer: Hedeselskabet. Klostermarken 12, Postboks 110, 8800 Viborg. Tlf. 87 28 10 00

Historie:

I Hesselvig Plantage syd for Skjern Å ligger to istandsatte tjæreovne opført af Hedeselskabet i begyndelsen af 1900 årene. De to ens tjæreovne er opført i teglsten og med et beskyttende tag af pap hen over. Ved begge sider af ovnene er der fyrkanaler med røgafræk via en lav skorsten og selve ovnkamrene med det hvælvede murværk har kegleformet gulv med afløb til fustagegraven bag ovnene. Adgangen til kamrene sker gennem en større lem, som under brændingen er forsvarlig lukket med en metallåge, der slemmedes til med ler efter endt fyldning med træ. Råmaterialet var mest bjergfyr, der som udtyndingstræ fra hedeplantagerne ikke kunne anvendes til andet end brændsel eller tjære og trækulsfremstilling. Under brændingen fyredes kontinuerligt i fyrkanalerne på begge sider af hvælvningskammeret. Tjæren løb i afløbsrenden i gulvet direkte ud i fustagerne bag ovnen. Ved brændingen fremkom der ud over tjæren, trækul, træsyre og trægas. Hedeselskabets produktion af tjære blev solgt under navnet Montana Bruntjære. Træsyren blev afsat til garverierne til garvning af skind. Foran de to bevarede ovne er genopført eller rekonstrueret en tørrelade til lageret af træ. Den oprindelige rundsav til afkortning af træet står endnu på sin plads og en original motorbygning rummer en stationær motor som trækraft for saven.

Omkring 1890 begyndte Hedeselskabets skovrider i Birkebæk, Christian Dalgas, at eksperimentere med kulbrænding i jordmiler ved Høgildgård i Høgildgård plantage. Efterhånden blev man dygtig til at brænde trækul, men snart begyndte man at interessere sig for fremstilling af trætjære, hvoraf der var en voksende efterspørgsel til imprægnering af eksempelvis bygningsfacader, jernbanesveller, fiskerbåde og fiskeredskaber. I 1899-1900 opførtes en forsøgsovn efter russisk forbillede ved Arnborg, men efter nogle få brændinger sprang ovnen ved en gasekspllosion. Efterfølgende fik man ideen til at bygge mindre ovne, hvorved risikoen formindskedes. Snart opførtes adskillige pladser med tjæreovne i Hedeselskabets plantager i Birkebæk, Harreskoven, Høgildgård og Hesselvig. De to ovne i Hesselvig Plantage er sat i stand under Aaskov Kommunes ledelse med Erik Einar Holm som restaureringsarkitekt. Ovnene i Hesselvig er de eneste bevarede ovne fra Hedeselskabets plantager, hvorfor de bør fredes.

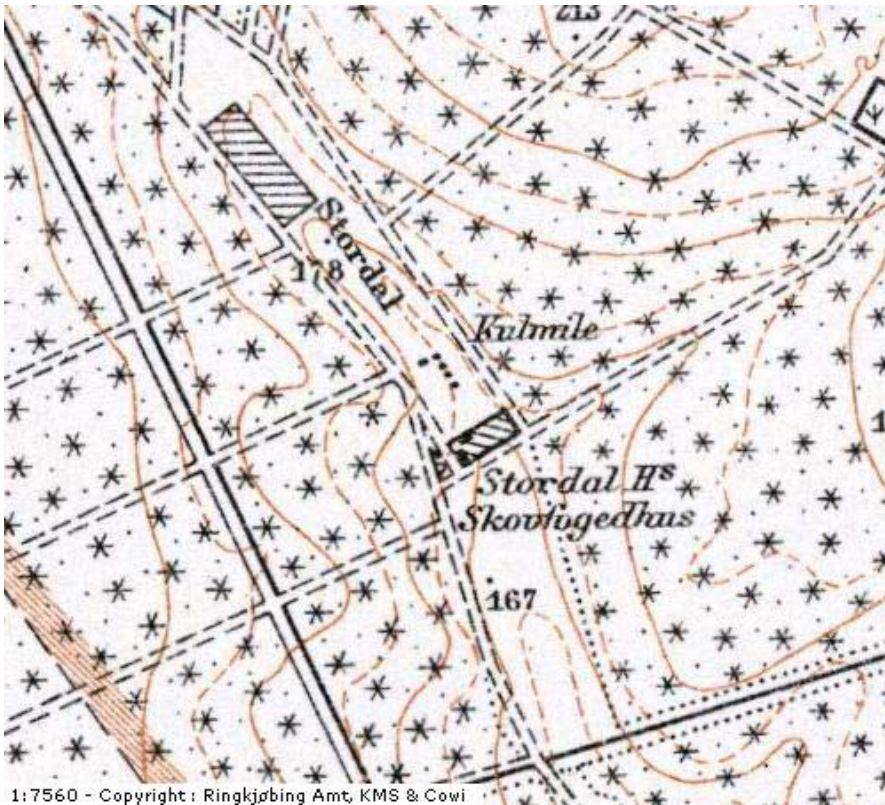
Tjæreovne i drift i Hedeselskabets plantage syd for Herning. Det er identiske ovne, som er bevaret ved Hesselvig. Foto: Herning Museum.

Et par km øst for Skarrild på sydsiden af Skjern Ådal ses de to bevarede tjæreovne i Hesselvig Plantage. De to bebyggelser vist på kortet over ordet Hesselvig er de to tjæreovne til venstre og en nu nedlagt skovløberejendom til højre.

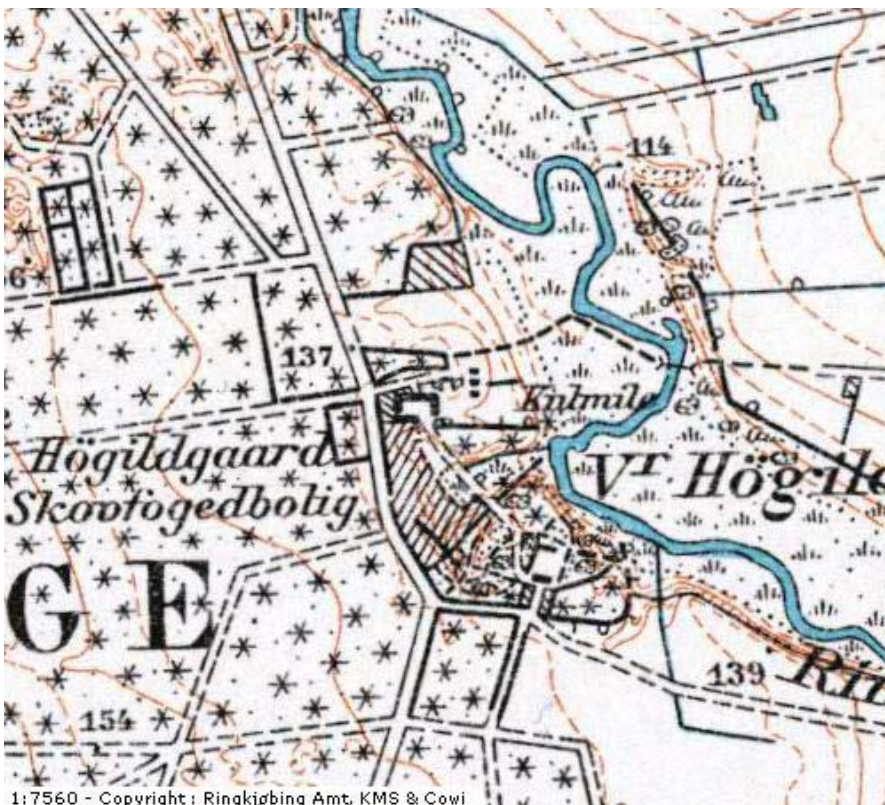

Kulmilepladsen ved Harreskov Skovridergård angivet på kortet fra 1900-1920.

1:7560 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi

Kulmilepladsen ved Stordal Hus i Birkebæk Skovdistrikt angivet på kortet fra 1900-1920.

1:7560 - Copyright : Ringkjøbing Amt, KMS & Cowi

Kulmilepladsen ved Høgildgård skovfogedbolig angivet på kortet fra 1900-1920.

Litteratur om industrier i Ringkøbing Amt

Litteraturen om Ringkøbing amts industrihistorie er meget spredt. Man er i høj grad henvist til mange artikler i tidsskrifter og årbøger. De ældre værker, ofte med landøkonomien som hovedemne, behandler kun industrien meget stedmoderligt. Et større samleværk over amtets industrielle udvikling findes ikke. Den største indsats inden for industrihistorien er uden sammenligning med andre gjort af Esben Graugaard på Holstebro Museum. Værket om Rs. Færchs tobaksfabrikker i Holstebro omfatter også i nogen grad tobaksindustrien i det øvrige amt. På samme måde er Esben Graugaard med fleres beskrivelse af Vald. Birns jernstøberi i Holstebro i et vist omfang en beskrivelse af jernindustrien i Ringkøbing amt.

Tekstilindustrien er indtil omkring 1930 beskrevet kortfattet i en oversigtsartikel af Ulla Thyrring. Den ældste del af hosebinderiet og trikotageindustrien er mere udførligt beskrevet af tidligere museumsforstander H. P. Hansen på Herning Museum. For tiden ca. 1920-1980 er Laurids Knudsens bog "Efter hosebinderne" meget værdifuld på grund af de mange oplysninger om fabrikkerne og deres fabrikker. Specielt vedrørende Herning Klædefabriks udvikling er Gunnar Jespersens bog et hovedværk. Den er dog i høj grad indtil omkring 1950 baseret på et ikke publiceret manuskript af H. P. Hansen. Det er en stor mangel, at det midtjyske tekstileventyr fra slutningen af 1800 tallet til i dag ikke er udførligt beskrevet.

Brunkulsgravningens historie er langt fra tilfredsstillende beskrevet. Det betydeligste værk er Johannes Rolsteds værk om Søby Brunkulslejer. Bogen rummer dog i nedslående grad oplysninger om de mange entreprenører og deres virke. Der er virkelig behov for en forskningsindsats på dette område. På arkiver og museer findes et ikke ubetydeligt materiale herom.

Der er heller ikke en samlet beskrivelse af de omfattende tørvefabriksområder i amtet: Bølling Sø, Pårup Mose, Hvidemose i Ejning, Blåhøj i Brande Kommune, Kokholm mose i Humlum, Knudmose i Herning for blot at nævne nogle af de større tørvemoser.

Radio og fjernsynsfabrikken B&O i Struer er beskrevet i flere nyere værker, som især beskæftiger sig indgående med B&O produkter og produkternes design.

Thyborøn Havns historie er beskrevet af Ellen Damgaard og Poul H. Moustgaard og Struer Havns historie er beskrevet af Benny Boysen.

De mange små andelsmejerier i alle landets sogne kan findes i Mejeristaten, men de seneste 40 års voldsomme fusionering og internationalisering af mejeridriften slet ikke tilfredsstillende beskrevet for Ringkøbing amt på trods af, at Arla Foods mere og mere koncentrerer mejeridriften i Vestjylland. Det samme gælder landbrugets øvrige aftager- og forsyningsvirksomheder.

Landbrugsmaskineindustrien er ligeledes uoverskuelig, men en undersøgelse på landsplan som foretages i øjeblikket af Dansk Landbrugsmuseum vil blive en stor hjælp til at opnå overblik over de mange virksomheder op gennem 1900 tallet.

Lemvig Museum har i 2004 foretaget undersøgelser af 5 virksomheder i museets arbejdsområde og Struer Museum har foretaget dokumentation af Struer Fjerkræslagteri, som standsede driften for et år siden. Skjern-Egvad Museum har opbygget en værdifuld arkiv om møllernes historie. Holstebro Museum har en imponerende samling fra Birn i Holstebro. Herning Museum har de seneste årtier modtaget større samlinger tekstiler, og museet er nu ved at foretage en storstilet indsamling af tekstilmaskiner, for at kunne dokumentere teknologihistorien indtil de allernyeste strikkemaskiner i dag. Det her nævnte er kun eksempler på en stigende interesse for industrihistorie og mange flere initiativer kunne nævnes.

På trods af den manglende forskning og oversigt er der dog en ikke uvæsentlig litteratur om amtets industrihistorie at finde i nedenstående litteraturliste, som dog langt fra er komplet.

Litteraturliste:

- Aldal, J.: Struers historie indtil omtrent 1870. Hards. Årb. 1924.
- Aldal, J.: Holstebros Historie gennem Tiderne. 1274-1939. 1939.
- Andersen, Mette Lund: Bonnet Maskinfabrik. Portræt af en vestjysk virksomhed. FRAM 2004.
- Andersen, Paw: Energiforbrug ved fremstilling af papir hos Skjern Papirfabrik. 1997.
- Andersen, Vald.: Teglværket Frederiksværk og gården Nørlund i Bording sogn. Kolonikasserer Søren Thestrup. Hards. Aarb. 1967.
- Bang, Jens og Palshøj, Jørgen: Bang & Olufsen. Vision og legende. 2000.
- Begtrup, Gregers: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Nørrejylland III. København 1812. Genoptrykt 1978.
- Bendixsen, Mogens: Herning i 40erne – mennesker og miljøer. Herning-bogen 1991.
- Bendixsen, Mogens: Slagteri i Herning i 100 år. 1990.
- Bendixsen, Mogens: Uld og handelsblod. De tre Krøjgaard-brødre Niels, Jens og Poul. 1993.
- Bertelsen, Harald, Graugaard, Esben og Lillelund, Rigmor: ”Vald.Birns Jernstøberi 1896-1996”. Holstebro Museums Forlag. 1996
- Bertelsen, Harald: Vald. Birn UK. 1977-2002. 2002
- Bloch, Jens: Revolutionens sønner. Hosebinderlauget 1952-2002.
- Boysen, Benny: Byens værft fylder hundrede år. Struerfolk 1. 1986.
- Boysen, Benny: Danmarks sidste benmølle. FRAM 1985.
- Boysen, Benny: Den havn ved Struer. 1981.
- Boysen, Benny: Historien om A/S Struer Værkstedshuse. Struerfolk 2. 1987.
- Boysen, Freddy: Bøllingsø's udtørring. Hards. Aarb. 2004.
- Boysen, Freddy: Et liv med tørv. Tørvefabrikant Johannes Poulsens erindringer. Genfortalt af Freddy Boysen. 1998.
- Brink, Nikolaj: Frøjk Fiskepark. 1987.
- Bundgaard Lassen, T.: Trafikudviklingen i Brande. (jernbanerne). Hards. Aarb. 1986.

- Bützow-Rohde, G.: Uldtøjskøbmanden Søren Truelsen fra Vesterholm ved Herning. Hards. Aarb. 1947.
- Bützow-Rohde, G.: Vesterholm ved Herning. Hars. Aarb. 1948.
- Christensen, Else Marie: Drømmen på heden. Et industrieventyr i Ikast. (Claire). Egnsbogen 1991.
- Christensen, Jacob: Arbejdernes tekstileventyr. 1982.
- Christensen, Jens: Forretning og teknologi. 2003.
- Clausen, Kim: Hollandske vindmøller i Vestjylland. FRAM 2003.
- Clausen, Kim: Skjern Vindmølle fra stationsbymølle til museumsmølle. FRAM 1992.
- Clausen, Kim: Skjern gadebilleder før og nu. Skjern 1983.
- Dahlmann Olsen, Nina: Ulrik Plesners bygninger i Midt- og Vestjylland. (Plesners stationsbygninger) Hards. Aarb. 1986.
- Dam, N. Jensen: Hornskemagere i Nees Sogn. Hards. Aarb. 1952.
- Dam, N. Jensen: Thorsminde. Fra et beskedent fiskerleje til en moderne fiskerihavn. Hards. Aarb. 1969.
- Dam, N. Jensen: Lidt om storåen og dens betydning for egnen. (Sluseanlægget ved Thorsminde). Hards. Aarb. 1973.
- Damgaard, Ellen: Lemvig Museum. FRAM 1990.
- Damgaard, Ellen: Peder Lykke. En husmand på heden. 1983. (hornskeer, teglbrænding)
- Damgaard, Ellen m.fl. Thyborøn mellem hav og politik. 1979.
- Damgaard, Mads Eg: Lille bid af ægget, Mads. Fortalt til Hans Arne Hansen. 1990.
- Damgaard, Aage: Mit livs rigdom. Fortalt til Helge Jensen. 1980.
- Dansk Handel og Industri bd. 4. Redigeret af M.K. Gudmundsen. Kulturhistorisk Forlag, Odense. 1934.
- De danske Tekstilerhverv. Red. Helge Bjørn og E. Zinklar Zinglarsen. 1965.
- Degnbol, Mads: Erindringer om P. Smith. (Nymølle Sønder Lem). Hards. Aarb. 1967.
- Ditzel, Harald: Pap, pyt i pande. Ny Mølle-Clasonsborg-Bruunshaab. 1807-1957.

- Ejby Villadsen, Holger: Et udsat sted i Danmarks fjerne vest. Det første Hvide Sande. Hards. Aarb. 1983 og 1984.
- Eriksen, Erik K.: Fåre Mølle i 1800-tallet. Hards. Aarb. 1988.
- Eriksen, Kirsten Rykind: Andelskartoffelmelsfabrikken Vendsyssel. Sæby Museum. Årg. 8 1995.
- Erlang, F.K.: Ringkjøbing Haandværkerforening 1861-1936.
- Flytkjær, H.C.: Tørv, tegl og mergel i Rindum. (Teglværket). Hards. Aarb. 1978.
- Frandsen, Allan Leth: De satte gang i noget. Herning Håndværker- og Industriforening. 2001.
- Friis-Jensen, O.: Europas nyeste støberi. Holstebro Jernstøberi A/S efter udflytning og ibrugtagning af teknologisk avanceret udstyr i fuld gang med produktionen. Dansk Teknisk Tidsskrift 1989.
- Frost, P.N.: Beskrivelse over kjøbstaden Ringkjøbing, 1817.
- Graugaard, Esben: ”R.Færchs tobaksfabrik 1869- forhistorie og etablering”. Holstebro Museums Årsskrift. 1983
- Graugaard, Esben: ”En Holstebro-motor årgang 1924 – om F.L.Hansens Maskinfabrik”. Holstebro Museums Årsskrift. 1984
- Graugaard, Esben: ”R.Færchs tobaksfabrik Holstebro 1869-1961. Tobak og mennesker i et århundrede”. Holstebro Museums Forlag. 1984
- Graugaard, Esben: ”Den industrielle produktionsmådes opkomst i Ringkøbing amt: forudsætninger og udvikling ca.1780-1880”. Just, Fl.: ”Vestjyllands Udviklingshistorie ca.1750-1914”, Sydjysk Universitetscenter. 1984
- Graugaard, Esben: ”Holstebro Jernstøberi – etableret 4.11.1862”. Holstebro Museums Årsskrift. 1985
- Graugaard, Esben: ”Industrihistorie set fra en vestlig udkant” Fortid og Nutid, bind 33.2.hæfte, 1986
- Graugaard, Esben: ”Vist kan det nytte – den fortsatte historie om F.L.Hansens Maskinfabrik”. Holstebro Museums Årsskrift. 1988
- Graugaard, Esben (ed.): „Svend Nielsens erindringer om fabrikant F.L.Hansen og Holstebro-motorerne“. Holstebro Museums Årsskrift. 1988
- Graugaard, Esben: ”Industriudstillingen 1871 i ”Købmændenes Jerusalem” – Holstebro”

FRAM 1988

- Graugaard, Esben: ”Jernstøber M.H.Petersens kopibog – vestjysk industrihistorie fra 1860erne”. Erhvervshistorisk Årbog. 1989
- Graugaard, Esben: Når kustoderne blander sig i fremtidens bybillede. FRAM 1990.
- Graugaard, Esben: ”Holstebro uden R.Færch – det var lige ved i 1868”. Holstebro Museums Årsskrift. 1993.
- Graugaard, Esben: ”Jernstøberens fane”. Hardsyssels Årbog. 1993.
- Graugaard, Esben: ”Dampmaskiner på Holstebroegnen i 1880erne”. Hardsyssels Årbog. 1993.
- Graugaard, Esben: ”Holstebro Mejeri 1897-1997 – og Holstebroegnens mejerier”. Holstebro Museums Forlag. 1997.
- Graugaard, Esben: ”Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri”. FRAM 1997
- Graugaard, Esben: ”Værsgo’ her har I fire millioner kroner”. Danske Museer 1997:5
- Graugaard, Esben: ”Birn-fløjen – perspektiver og overvejelser omkring en museumsudvidelse”. Holstebro Museums Årsskrift. 1997
- Graugaard, Esben: Sponsorering af nyere tids kulturhistorie. FRAM 1999.
- Graugaard, Esben: ”Færchs villa”. Holstebro Museums Årsskrift. 2001
- Graugaard, Esben: ”Jernstøber Valdemar H.Birn 1876-1959 – en vestjyske industrimand og samfundsdebattør”. Holstebro Museums Forlag. 2001.
- Guide til oplevelser i Ringkøbing amt. FRAM 1993.
- Hald, J.C.: Ringkjøbing Amt. København 1833. Genoptrykt 1985.
- Hansen, H.C.: Af merglingens historie i det nordlige Hardsyssel. Hards. Aarb. 1949.
- Hansen, H.P.: Bøger og byer. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkøbing 1949.
- Hansen, H.P.: Herning Museum. 1892-1942. 1942.
- Hansen, H.P.: Midtjyllands ældste handelshus S. Truelsen & Søn. 1827-1927.
- Hansen, H.P.: Nis Clason og Clasonsborg 1840-1940. Hards. Aarb. 1940.
- Hansen, H.P.: Papirfabrikker i Vestjylland. I Bøger og Byer. 1949.

- Hansen, H.P.: Spind og Bind. 1947
- Hansen, Hans Kolby: Hansen – gennem 3 generationer. HansenGroups 50 års jubilæum. 1999.
- Hansen, Søren: Tobak i 100 år. Jubilæumsskrift udsendt af ”R.Færch, Handels- og Industriaktieselskab.”
- Heft, Tage: Herning, Hammerum Herred. 1943.
- Heldgaard, Jesper: Danmarks sidste uldgyde – Pagh Mørup i Aulum og hans ansatte har følt globaliseringens konsekvenser. Stof og saks nr. 4. 1999.
- Heldgaard, Jesper: Om udflytning af danske tekstil- og beklædningsindustrier til lavlønsområder. I: Ret og vrang for jordens syersker.
- Holm, Bent Torben: Vor bys fabrik igennem 100 år. Holstebro Byhistoriske Arkiv 1969.
- Hoff, Ove m. fl.: De danske jern- og metallerhverv. 2 bd. 1960.
- Holm, Bent Torben: Vor bys fabrik igennem 100 år. Holstebro Byhistoriske Arkiv 1969.
- Holm, Poul: Fiskere og farvande: Tværsnit af moderne dansk fiskeri. Fiskerimuseet 1994.
- Holm, Torben: Kajakkernes Stradivarius. FRAM 1996.
- Holm, Torben: Vestjysk særpræg truet. FRAM 2001. (Bjørndal Kalkværk, Thyholm)
- Hornby, Ove og Oxenbøll, Erik: Proto-Industrialisation before Industrialisation? The Danish Case. The Scandinavian Economic History Review. 1982.
- Hove, Th. Th.: Tørvegravning i Danmark. 1983.
- InfoVest 50 år med det forunderlige metal: 1945-1995. Herning: Jydsk Aluminiums Industri. 1995.
- Jacobsen, J. Søndergaard: Lemvig Købstads Historie. 1969.
- Jensen, Christian: En beretning om livet som brunkulsarbejder. Brunkulslejerne i Fiskbæk, Nørre Vium og Ejstrup i jylland under besættelsen. Hards. Årb. 1993.
- Jensen, Christian: Vi borer efter brunkul. Hards. Årb. 1998.
- Jensen, H.P.: Kartoffelmelscentralen 1933-1983. Jubilæumsskrift 1983.
- Jensen, Jens Aarup: Gamle fabrikker i Ringkøbing. 1986. Tekster til lysbilledserie.
- Jensen, Jens Aarup: Gamle fabrikker i Ringkøbing. 1984. Kursusmateriale.

- Jensen, Jens Aarup: Jesper Malers Ringkøbing. 1993
- Jensen, Jens Aarup: Købmand Buch i Ringkøbing med familie. FRAM 1996.
- Jensen, Michael: En uldkræmmer ser tilbage. Hardsysselfolk II. 1982
- Jensen, Niels Lyhne: Herning – barndommens hinterland. Hardsysselfolk I. 1981.
- Jensen, Peder: Blegdammene. Hards. Aarb. 1953.
- Jensen, Sven Højgaard og Hansen, Karl Sønderby: Slagteriet i Lemvig 1907-2001.
- Jensen, Tage Uffe: Et brunkulseventyr ved Linnebjerg Bakke. Uldjysk Historie 1989.
- Jepsen, Eli: Herning by og egn. 1980.
- Jespersen, Gunnar: Fra den gamle forretning og den store fabrik. Hardsysselfolk I. 1981.
- Jespersen, Gunnar: Herning i svundne dage. 1981.
- Jespersen, Gunnar: Hundrede års Herning-spind. 1976.
- Jul i Herning 1951. En åbenhjertig samtale med Niels Krøjgaard.
- Jul i Struer. Struer Museum 2004. (Struer Fjerkræslagteri).
- Jørgensen, Carl Th.: To mennesker – eet værk. 1951. Jubilæumsskrift for Ringkøbing Uldspinderi og Tæppefabrik.
- Jørgensen, Jørgen: Bogen om Ringkjøbing, Holmsland og Klitten. 1957.
- Kommuneatlas Brande. 1992
 Kommuneatlas Herning. 1996
 Kommuneatlas Lemvig. 1996.
 Kommuneatlas Ringkøbing. 1993.
 Kommuneatlas Struer 1997
- Knudsen, Laurids: Efter hosebinderne. Sådan begyndte det. Forlaget ELGKO 1979.
- Knudsen, Laurids m.fl.: Jacob Jensen & Co. Hammerum. 1893-1943. 50 års jubilæumsskrift.
- Krabbe, Johs.: Bjørndal Kalkværk – en egnsindustri gennem 200 år. Årsskrift for Egshistorisk forening Thyholm og Jegindø. 1977.
- Kraglund, Jørgen: Jylland som er så stort. (Nymølle). Skalk 1991 nr. 4.

- Lauritsen, P. Nørskov: Hjerm sogn I-II. 1981.
- Lind, Olaf: Kunsten i virkeligheden. Otte historier i Birk området ved Herning. Midtjydsk Skole- og Kulturfond. 1997.
- Madsen, A. Duedahl og Sulkiær, Eivind: Jydsk Klondyke. En skildring fra brunkulslejerne. 1943.
- Madsen, Sigurd: Et eventyrligt liv med brunkul og meget andet. 1986.
- Mikkelsen, Bent: Nordsøværftet. Ringkøbing 2004.
- Mikkelsen, Kenty: Vosborg Teglværk på Skærum Mølle – en vestjysk arbejdsplads 1880-1920. 1986.
- Mogensen, Frede Bjerg: Engesvang og tørveindustrien. 1989.
- Mortensen, Per Hauge: Fra Buch til Bank. Ringkøbing 1997.
- Mortensen, Per Hauge: Trykkerier i Ringkøbing gennem tiderne. Ringkøbing 1999. Passim.
- Møller Hansen, Chr.: Kammerråd, prokurator O.C. Repsdorph, Holstebro. (Repsdorph og Hjerm Kalkværk). Hards. Aarb. 1951.
- Nielsen, C. Lindberg: Ringkøbing købstads historie.
- Nielsen, Elias: Et liv med tobak – 55 år i Færchs fabrikker. Hardsysselfolk I. 1981.
- Nielsen, Hagbard: Engesvang Spånpladefabrik. Et industrieventyr i Engesvang. Egnsbogen 1991.
- Nielsen, Per Fischer: Fra nødhavn til storhavn. Thyborøn havns historie gennem 75 år. 1989.
- Nielsen, Wittus: Cheminova – en giftig affære. Gyldendal 1985.
- Niels Mikkelsens Trikotagefabrik A/S, Ikast. 1922-1947.
- Nørgaard, Gustav: Et liv i Tørvemosen. Hardsysselfolk II. 1982.
- Pichard, Knud: Holstebro i 1930erne og under besættelsen. (Færchs tobaksfabrik). Hards. Aarb. 1974.
- Pinholt, J. Gr.: Hornskeerne. En døende vestjysk industri. Hards. Aarb. 1912.
- Pinholt, J. Gr.: Vestkystfiskeri og havfiskeri. Hards. Aarb. 1921.
- Pinholt, J. Gr.: Fra tørlægningsforsøgene i Nissum Fjord. Hards. Aarb. 1942.

- Poulsen, Søren Toftgaard: 5 oplevelsesrige ture i det midtjyske landskab. 1991.
- Poulsen, Søren Toftgaard: En rig fader, men en fattig søn. Mergling gennem 200 år i Ringkøbing amt. Arv og eje. 1988.
- Poulsen, Søren Toftgaard: Mosebrug. Tørvegravning og tørveindustri. 1983.
- Poulsen, Søren Toftgaard: Strueregnens mergelbaner. Struerfolk 1. 1986
- Ravn, Thomas Bloch: B&O, Struer og den vide verden. FRAM 1991.
- Ravn, Thomas Bloch: Digteren og rugbrødet. Skalk 1990 nr. 2.
- Rawert, O.J.: Kongeriget Danmarksindustrielle Forhold fra de ældste Tider indtil begyndelsen af 1848. 1850. Genudgivet 1992 af Skippershoved Forlag.
- Ringgaard Lauridsen, H.: De nye tider. Træk af arbejderbevægelsens historie i Hjerm Stationsby i årene omkring første verdenskrig. (Hjerm Kalkværk). Hards. Aarb. 1982.
- Ringgaard Lauridsen, H.: Kalk- og teglværker. Indledende undersøgelser på Struer- og Thyholmegnen. FRAM 1984.
- Rolsted, Johs.: Søby Klondyke. 1975.
- Sandfeld, Gunnar: Fra en helt anden tid. Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad. 1855-1900. 1982.
- Sandfeld, Gunnar: Nye tider. Struer bliver købstad. 1900-1920. 1957.
- Schmidt, Eva: Virkeligheden der overhalede fantasien. En undersøgelse af Vestas Wind Systems A/S. Kulturhistorisk Museum Randers 2004.
- Schou, Peder: Mads Schou på Holtbjerg. Hards. Aarb. 1927.
- Simonsen, Lasse: Miljøledelse på Novotex A/S. Arbejdsrapport fra Miljøstyrelsen, nr, 57. 1995. (Ikast).
- Skouvig, Bente: Tørvebørn på Vinderupegnen i tiden omkring 2. verdenskrig. Journalen. 13. årg. nr. 1 2003.
- Smith, Johannes: Peder Smith i Nymølle. Hards. Aarb. 1967.
- Statistisk Tabelværk 5. hæfte. København 1842.
- Statistisk Årbog. 2004.
- Strejflys over Struer. Gamle billeder fra en ny by. 1870-1930. Red. af Thomas Bloch Ravn. 1992.

- Susgaard, Kr.: Rindum sogn. 1993.
- Susgaard, Kr.: R.A.G. Ringkøbingegnens Andels Grovwareforening 1966-1991. 1991.
- Sørensen, Bent Højgaard: Dødsdom i Lemvig. Berlingske tidende 14. 5. 2000. (Lemvig Svineslagteri)
- Sørensen, Poul Møller: Søby Brunkulslejer. Helhedsplanlægning. 3. bd. ill. 1986.
- Therkildsen, Børge: Eventyret i Tjørring. 1982.
- Thygesen, Søren: Leverandør til jyske uldkræmmere. – fabrikant og borger i Ikast. Hardsysselfolk I. 1981.
- Thyrring, Ulla: Eet hus – mange huse. FRAM 1990.
- Thyrring, Ulla: Nyt liv i gammel fabrik. FRAM 2000.
- Thyrring, Ulla: Tekstilindustrien på Herning-egnen indtil 1930'erne. I Flemming Just: Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914. 1984.
- Toft, Jens: Maskinerne og mig. 2003.
- TV, Tørrecentralen Vestjylland 1864-1989. 1990.
- Tøttrup, Per F.: Rids af trækulsbrændingens historie i Danmark. Kulsvidning og fremstilling af trækul i tjæreovn. Hards. Årb. 1997.
- Uhre, Rudolf: Svendsholm Teglovn. Teglblænding i Staby sogn. Hards. Årb. 1996.
- Understrup, Konrad: Af bindestuens saga. Et jubilæumsskrift. 1918.

Fredede industriminder i Ringkøbing amt:

Branduhre Mølle

Tarpvej 27, Brande
Brande Kommune
Vindmølle fra 1843, fredet 1964

Angligården

Birk Center Park 3, Herning
Herning Kommune
Fabriksbygning for skjortefabrikken Angli opført 1965 med skulpturpark. Arkitekt C.F. Møller efter oplæg fra C.Th. Sørensen. Billedkunstnerisk udsmykning ved Carl-Henning Pedersen. Fredet 1995.

Å Mølle

Remmerstrandvej 186-188
Lemvig Kommune
Opført 1790, flyttet 1839, tilbygning 1881. Fredet 1959.

Holstebro Station

Stationsvej 15
Holstebro Kommune
Opført 1904, arkitekt Heinrich Wenck. Fredet 1992.

Havnekontoret

Havnepladsen 2
Ringkøbing Kommune
Havnekontor og pakhus opført 1906 af Ulrik Plesner. Fredet 2003.

Ringkøbing Station

Nørredige 3A og 7
Ringkøbing kommune
Stationsbygning og pakhus. Opført 1875, arkitekt N. P. Holsøe. Fredet 1993.

Vandtårnet ved Skjern Station

Skjern Station
Skjern Kommune
Vandtårnet opført 1874 af N.P. Holsøe. Fredet 1981

Bundsæk Vandmølle

Bundsækvej 27
Skjern Kommune
Opført 1843. Fredet 1977.

Grisetåodde Fyr

Gammel Færgevej
Struer Kommune

Fyrtårnet opført 1909. Fredet 2002.

Fredede redningsstationer og båker:

Haurvig Redningsstation

Sønder Klitvej 72
Holmsland Kommune
Opført 1887. Fredet 1995.

Åregab Båke

Hvide Sande
Holmsland Kommune
Opført 1884. Fredet 1997.

Haurvig Båke

Sønder Klitvej 142
Holmsland Kommune
Fredet 1998.

Tuskær Redningsstation

Rubyvej 23
Lemvig Kommune
Opført 1934. Fredet 1995.

Husby Klit Båke

Husby Klit
Ringkøbing Kommune
Sømærket fra 1884. Fredet 1997.

Vedersø Klit Båke

Vedersø Klit
Ringkøbing Kommune
Sømærke fra 1884. Fredet 1997.

Flyvholm Redningsstation

Flyvholm 3
Thyborøn-Harboøre Kommune
Opført 1934. Fredet 1995.